

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 6
Європейської конвенції
з прав людини

Право на справедливий суд
(кримінальний аспект)

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники із судової практики можна завантажити за посиланням <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини і виконано Верховним Судом (Україна).

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Передмова	4
I. Загальні міркування щодо кримінального аспекту статті 6	6
A. Загальні принципи	9
1. Існування «обвинувачення»	9
2. «Кримінальний» характер обвинувачення	10
B. Застосування загальних принципів	12
1. Дисциплінарне провадження	12
2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження	13
3. Політичні питання	15
4. Вислання і екстрадиція	16
5. Різні стадії кримінального провадження, суміжні із ним провадження та подальші засоби правового захисту	16
III. Право на доступ до суду	18
Обмеження	18
1. Депутатський імунітет	18
2. Процесуальні правила	19
3. Вимоги щодо виконання попереднього рішення	20
4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду	20
IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги	21
A. Поняття «суд»	21
B. Суд, встановлений законом	22
• Релевантні принципи	22
• Приклади	24
4. Санкції за нерозкриття інформації	84
5. Тягар доведення	84
6. Презумпція факту і права	85
Перелік цитованих справ	124

Передмова

Цей посібник є складовою серії посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з справ людини (надалі – «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд») для інформування практикуючих юристів про основні рішення та ухвали, винесені Страсбурзьким судом. У цьому посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо кримінально-процесуального аспекту статті 6 Європейської конвенції з прав людини (надалі – «Конвенція» або «Європейська конвенція»). У цьому посібнику читачі зможуть ознайомитися з основними принципами, напрацьованими в цій галузі, та відповідними прецедентами.

Процитовані рішення Суду були обрані поміж визначними, важливими і/або останніми рішеннями і постановами*.

Призначення рішень та ухвал Суду полягає не лише у вирішенні справ, переданих на розгляд Суду, але й загалом у роз'ясненні, захисті та удосконаленні норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню державами зобов'язань, взятих ними як договірними сторонами («Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), § 154, та, з-поміж нещодавніх рішень, «Йероновіч проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], § 109).

Відповідно, запроваджена Конвенцією система спрямована на вирішення, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього загалу держав-учасниць Конвенції («Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, § 89, Збірник ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд наголошував на ролі Конвенції як «конституційного інструменту європейського громадського порядку» у сфері прав людини («Босфорус Хава Йолларі Турізм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, § 156, а нещодавно — у справі «Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], § 110).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї («Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в [Переліку ключових слів](#), вибраних із тезауруса термінів, що взяті (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

[База даних HUDOC](#) практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. [Посібник користувача HUDOC](#).

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами Суду та Європейської комісії з прав людини (англійською та французькою). За відсутності інших вказівок, усі посилання стосуються рішень по суті справи, ухвалених Палатою Суду. Абревіатура «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» означає, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначені зірочкою (*).

Стаття 6 Конвенції – Право на справедливий суд

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Цивільне провадження (6) – Кримінальне провадження (6) – Адміністративне провадження (6) – Конституційне провадження (6) – Дисциплінарне провадження (6) – Процедура правозастосування (6) – Вислання (6) – Екстрадиція (6)

1. Права та обов'язки цивільного характеру (6-1): Визначення (6-1) – Спір (6-1); Кримінальне обвинувачення (6-1): Визначення (6-1) – Доступ до суду (6-1) – Справедливий розгляд справи (6-1): Змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Юридична допомога (6-1) – Публічний розгляд справи (6-1): Дебати сторін (6-1); Недопущення преси (6-1); Недопущення громадськості (6-1) – Необхідність в демократичному суспільстві (6-1): Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); Міра, що є суворо необхідною (6-1); Завдання шкоди інтересам правосуддя (6-1) – Розумний строк (6-1) – Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1) – Публічне рішення (6-1)

2. Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-2) – Презумпція невинуватості (6-2) – Вина, доведена в законному порядку (6-2)

3. Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

(a) Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-a) – Негайна інформація (6-3-a) – Інформація зрозумілою мовою (6-3-a) – Детальна інформація (6-3-a)

(b) Підготовка захисту (6-3-b) – Необхідний час (6-3-b) – Необхідні можливості (6-3-b) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-b)

(c) Самостійний захист (6-3-c) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-c) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-c) – Недостатні кошти (6-3-c) – Безоплатна юридична допомога (6-3-c) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-c)

(d) Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

(e) Безоплатна допомога перекладача (6-3-e)

I. Загальні міркування щодо кримінального аспекту статті 6

A. Фундаментальні принципи

1. Основним принципом, який регулює застосування статті 6, є справедливість (*«Грегачевич проти Хорватії» (Gregačević v. Croatia)*, 2012, § 49). Однак складові справедливого судового розгляду не можуть бути предметом єдиного незмінного правила та повинні залежати від обставин конкретної справи (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], § 250).

2. У кожній справі першочерговим завданням Суду є оцінка загальної справедливості кримінального провадження. Дотримання вимог справедливого судового розгляду повинне розглядатися в кожній справі з урахуванням розвитку провадження в цілому, а не на основі окремого розгляду одного конкретного аспекту чи одного конкретного інциденту. Проте неможливо виключити, що конкретний фактор може бути настільки вирішальним для того, щоб уможливити проведення оцінки справедливості судового розгляду на більш ранньому етапі провадження (*там само.*, § 250). Таким чином, наприклад, у контексті оцінки досудового розслідування, що підтверджує обвинувачення, Суд наголосив, що він повинен брати до уваги провадження в цілому, оцінюючи ведення справи суддею і на етапі досудового розслідування в світлі наступного етапу судового процесу, коли визначає, чи були порушені права заявника. У межах цієї оцінки необхідно визначити, чи не послабили вжиті в ході досудового розслідування

заходи позицію заявника настільки, що всі наступні етапи провадження стали несправедливими (*«Александру-Раду Лука проти Румунії» (Alexandru-Radu Luca v. Romania)*, § 63).

3. У разі виявлення процедурної помилки, першочергово саме на національні суди покладається завдання оцінити, чи був цей процедурний недолік виправлений у ході подальшого провадження. Водночас відсутність такої оцінки сама по собі є *prima facie* несумісною з вимогами справедливого суду відповідно до статті 6 Конвенції (*«Мехмет Зекі Челебі проти Туреччини» (Mehmet Zeki Çelebi v. Turkey)*, 2020, 51). Крім того, сукупний ефект різних процесуальних недоліків може призводити до порушення статті 6, навіть якщо кожен недолік, взятий окремо, не переконав Суд у несправедливості провадження (*«Мірілашвілі проти Росії» (Mirilashvili v. Russia)*, 2008, § 165).

4. Загальні вимоги справедливості, що містяться у статті 6, застосовуються до всіх кримінальних проваджень незалежно від типу правопорушення, яке розглядається (напр., див. *«Негулеску проти Румунії» (Negulescu v. Romania)*, 2021, §§ 39-42, та *«Буліга проти Румунії» (Buliga v. Romania)*, 2021, §§ 41-44, щодо нетяжких злочинів). Проте, під час визначення того, чи було провадження в цілому справедливим, можливо взяти до уваги важливість інтересу громадськості в розслідуванні та покаранні за певний злочин. Крім того, статтю 6 не слід застосовувати у такий спосіб, щоб органи поліції стикалися з непропорційними труднощами під час застосування ефективних заходів протидії тероризму або іншим тяжким злочинам при виконанні своїх обов'язків щодо захисту права на життя і права на фізичну недоторканість, безпеку представників громадськості відповідно до статей 2, 3 і пункту 1 статті 5 Конвенції. Проте міркування із захисту інтересів громадськості не можуть виправдовувати заходи, які посягають на саму сутність прав заявника на захист (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 252).

5. Вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 (*«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], 2017, § 67; *«Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta)*, 2016, § 67). Проте гарантії, пов'язані з кримінальним правопорушенням, не обов'язково застосовуються з усією суворістю у всіх справах, зокрема в тих, які не належать до традиційних категорій кримінального права, як-от провадження щодо порядку сплати податків (*«Юсілла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 43; *«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 76), провадження щодо нетяжких правопорушень у сфері дорожньо-транспортного руху (*«Марчан проти Хорватії» (Marčan v. Croatia)*, 2014, § 37) або провадження стосовно адміністративного штрафу за надання приміщень для проституції (*«Санкаклі проти Туреччини» (Sancaklı v. Turkey)*, 2018, §§ 43-52).

6. Стаття 6 не гарантує право не бути притягнутим до кримінальної відповідальності (*«Міжнародний банк з питань комерції та розвитку АД та інші проти Болгарії» (International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria)*, 2016, § 129). Вона також не гарантує абсолютного права на судові рішення щодо кримінальних звинувачень проти заявника, зокрема, коли немає істотного незворотного згубного впливу на сторони (*«Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey)* [ВП], 2009, § 113).

7. За відсутності особливих обставин, скарга, що стосується статті 6 Конвенції, визнається неприйнятною через передчасність, якщо вона стосується кримінального провадження, що перебуває на розгляді в національному суді (*«Сперісен проти Швейцарії» (Sperisen v. Switzerland)*, 2023, § 48); див. також *«Босев проти Болгарії» (Bosev v. Bulgaria)**, 2024, § 42). Особа не може претендувати на статус жертви від порушення свого права на справедливий судовий розгляд згідно зі статтею 6 Конвенції, яке, на її думку, відбулося під час провадження, в якому вона була виправдана або яке було припинене (*«Хлюстов проти Росії» (Khlyustov v. Russia)*, 2013, § 103; див. також *«Керімоглу проти Туреччини» (Kerimoğlu v. Türkiye)*, 2022, §§ 44-57, щодо втрати потерпілим статусу як такого одразу ж після його набуття). Відмова від обвинувачення щодо заявника позбавляє його статусу жертви від стверджуваних порушень передбачених статтею 6 прав (*«Батмаз проти Туреччини» (Batmaz v. Turkey)*, 2014, § 36; див. *«Панжу проти Бельгії» (No. 2) (Panju v. Belgium (No. 2))*, 2023, §§ 75, у контексті тривалості

провадження; напротивагу див. *«Іродоту проти Кіпру» (Irodotou v. Cyprus)*, 2023, § 63). Крім того, Суд дійшов висновку, що заявник не може скаржитися на порушення прав, передбачених статтею 6, якщо національні суди застосовували лише захід, який призупиняє накладення на нього кримінальної санкції (*«Керман проти Туреччини» (Kerman v. Turkey)*, 2016, §§ 100-106).

8. Нарешті, слід зазначити, що суд над померлою людиною неминуче суперечить принципам, викладеним у статті 6, оскільки за своєю природою він несумісний із принципом рівності сторін і всіма гарантіями справедливого судового розгляду. Крім того, очевидно, що неможливо покарати людину, яка померла, і таким чином, процес кримінального правосуддя стає загнаним у глухий кут. Будь-яке покарання, накладене на померлу людину, порушує її гідність. Нарешті, суд над померлою особою суперечить об'єкту та меті статті 6 Конвенції, а також принципу сумлінності і принципу ефективності (*«Магніцький та інші проти Росії» (Magnitskiy and Others v. Russia)*, 2019, § 281; див. також *«Гредінар проти Молдови» (Grădinar v. Moldova)*, 2008, §§ 90-104, щодо провадження у справі після смерті обвинуваченого, яке проводилося за клопотанням його дружини із наміром отримати підтвердження того, що її чоловік не вчинив злочину, яке Суд розглядав в межах цивільного аспекту статті 6).

9. З іншого боку, стаття 6 не забороняє накладати штраф на компанію, яка зберігається, внаслідок вчинення правопорушення її дочірньою компанією, яка була об'єднана, якщо здійснення основної господарської діяльності продовжується материнською компанією (*«Карфур Франція проти Франції» (Carrefour France v. France)* (ухв.), 2019).

Б. Відмова від права

10. Суд постановив, що ні буква, ні дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі, за її вільним власним бажанням, відмовлятися, прямо або у мовчазний спосіб, від права на гарантії справедливого судового розгляду. Проте, щоб бути ефективною для цілей Конвенції така відмова повинна висловлюватися недвозначно і повинні бути застосовані мінімальні гарантії, які відповідають її важливості (*«Пфайфер та Планкл проти Австрії» (Pfeifer and Plankl v. Austria)*, 1992, § 37). Крім того, вона не повинна суперечити жодному важливому інтересу громадськості (*«Ермі проти Італії» (Hermi v. Italy)* [ВП], 2006, § 73; *«Сейдович проти Італії» (Sejdovic v. Italy)* [ВП], 2006, § 86; *«Дворські проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia)* [ВП], 2015, § 100).

11. Перш ніж стверджувати, що обвинувачений чітко своєю поведінкою відмовився від важливого права, передбаченого статтею 6 Конвенції, необхідно довести, що він міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки (*«Ермі проти Італії» (Hermi v. Italy)* [ВП], 2006, § 74, *«Сейдович проти Італії» (Sejdovic v. Italy)* [ВП], 2006, § 87). Так, наприклад, Суд вказав, що заявники, які добровільно і з повним усвідомленням погодилися на спрощене судове провадження, що давало певні переваги для захисту, однозначно відмовилися від свого права на гарантії, передбачені статтею 6, які були виключені з провадження такого типу (допит свідків на стадії апеляційного розгляду) (*«Ді Мартіно і Молінарі проти Італії» (Di Martino and Molinari v. Italy)*, 2021, §§ 33-40).

12. Подібним чином, Суд вважав, що заявник, який протягом одинадцяти місяців до останнього слова в апеляційному провадженні неодноразово відмовлявся брати участь у судовому розгляді через відеоконференцію (що за тих обставин було законною формою участі в процесі), відмовився від права брати участь у судовому розгляді своєї справи (*«Дейкхаузен проти Нідерландів» (Dijkhuizen v. the Netherlands)*, 2021, § 60).

13. Деякі гарантії, встановлені статтею 6, як-от право на адвоката, яке є основоположним правом серед тих, що складають поняття справедливого судового розгляду, та забезпечує ефективність решти гарантій, викладених у статті 6 Конвенції, вимагають спеціального захисту стандарту «усвідомленої та розумної відмова», встановленого у практиці Суду (*«Дворські проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia)* [ВП], 2015, § 101; *«Піщальников проти Росії» (Pishchalnikov v. Russia)*, § 77-79).¹

1. Див. розділ нижче «Юридична допомога».

Однак це не означає, що заявник для дійсності відмови повинен відмовитися від свого права на доступ до адвоката лише у присутності останнього (*«Фаріз Ахмадов проти Азербайджану» (Fariz Ahmadov v. Azerbaijan)*, 2021, §§ 50-55).

14. Аналогічно, відмова від права на допит свідка, основоположного права серед тих, які перелічені в статті 6 § 3 та які складають поняття справедливого судового розгляду, повинна чітко узгоджуватися зі стандартами відмови від права відповідно до практики Суду (*«Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia)* [ВП], 2018, § 118).

II. Обсяг застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»

пункт 1 статті 6 Конвенції

«1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення....»

Ключові слова у HUDOC

Кримінальне провадження (6) – Адміністративне провадження (6) – Конституційне провадження (6) – Дисциплінарне провадження (6) – Процедура правозастосування (6) – Вислання (6) – Екстрадиція (6)

Кримінальне обвинувачення (6-1): Визначення (6-1)

A. Загальні принципи

153. Поняття «кримінальне обвинувачення» має «автономне» значення, котре не залежить від класифікації, що застосовується у національних правових системах Держав-учасниць (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 179; *«Адольф проти Австрії» (Adolf v. Austria)*, 1982, § 30). Таке тлумачення є дійсним як для визначення «кримінального» характеру обвинувачення, так і для моменту, з якого існує таке «обвинувачення».

16. Усталена практика Суду визначає три критерії, загальновідомі як «критерії Енгеля», які слід враховувати при визначенні, чи є обвинувачення «кримінальним». Перший критерій — це юридична класифікація правопорушення за національним законодавством, другий — це сама природа правопорушення, а третій — це ступінь суворості покарання, яке особа може понести (*«Гросам проти Чеської Республіки» (Grosam v. the Czech Republic)* [ВП], 2023, § 113). Ці критерії будуть розглянуті більш детально нижче.

174. Використовуючи терміни «кримінальне обвинувачення» і «обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення», три пункти статті 6 посилаються на однакові ситуації. Таким чином, перевірка на відповідність критерію застосовності статті 6 відповідно до її кримінального аспекту буде однаковою для трьох пунктів.

1. Існування «обвинувачення»

58. Поняття «обвинувачення» слід розглядати з точки зору Конвенції. Суд враховує «матеріально-правову», а не «формальну» концепцію «обвинувачення», передбачену статтею 6 (*«Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium)*, 1980, § 44). У такому випадку його можна визначити як «офіційне повідомлення відповідного державного органу, яке повідомляє про підозру у скоєнні кримінального правопорушення»; це визначення залежить також від наявності чи відсутності «важливих наслідків для становища [підозрюваного]» (*там само*, §§ 42 і 46; *«Еккле проти Німеччини» (Eckle v. Germany)*, 1982, § 73, а також *«Ібрагім та інші проти Сполученого*

Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom), [ВП], 2016, § 249; *«Сімеонові проти Болгарії» (Simeonovi v. Bulgaria)* [ВП], 2017, § 110).

69. Суд постановив, що особа, заарештована за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (*«Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland)*, 2000, § 42; *«Бруско проти Франції» (Brusco v. France)*, 2010, §§ 47-50), підозрюваний, допитаний про його участь у діях, які становлять кримінальне правопорушення (*«Олександр Зайченко проти Росії» (Aleksandr Zaichenko v. Russia)*, 2010, §§ 41-43; *«Янков та інші проти Болгарії» (Yankov and Others v. Bulgaria)*, 2010, § 23; *«Шмід-Лаффер проти Швейцарії» (Schmid-Laffer v. Switzerland)*, 2015, §§ 30-31) і особа, яку допитали щодо підозри її у причетності до злочину (*«Стірманов проти Росії» (Stirmanov v. Russia)*, 2019, § 39), незалежно від того, чи розглядали її офіційно як свідка (*«Калея проти Латвії» (Kalēja v. Latvia)*, 2017, §§ 36-41), а також особа, яка була офіційно звинувачена в кримінальному злочині за процедурою, встановленою національним законодавством (*«Пелісьє і Сасі проти Франції» (Pélissier and Sassi v. France)* [ВП], 1999, § 66; *«Педерсен і Баадсгаард проти Данії» (Pedersen and Baadsgaard v. Denmark)* [ВП], 2004, § 44) вважаються «обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» і можуть вимагати захисту згідно зі статтею 6 Конвенції. З іншого боку, особа, допитана в контексті прикордонного контролю, за відсутності необхідності визначити наявність обґрунтованої підозри в тому, що вона скоїла злочин, не вважалася обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення (*«Бегхал проти Сполученого Королівства» (Beghal v. the United Kingdom)*, 2019, § 121). У справі *«Сасі та Бенчеллалі проти Франції» (Sassi and Benchellali v. France)*, 2021, §§ 70-78, щодо показань, наданих заявниками певним французьким органам влади на американській базі в Гуантанамо, Суд не вважав, що допит в контексті адміністративних місій, які не пов'язані з судовими провадженнями і спрямовані на ідентифікацію затриманих та збір розвідувальної інформації, а не з метою збору доказів про стверджуване кримінальне правопорушення, становить існування кримінального обвинувачення.

20. У справі *«Девеєр проти Бельгії» (Deweere v. Belgium)*, 1980 (§§ 41-47), лист, надісланий державним прокурором, який повідомляв заявника про закриття його підприємства та вимагав сплатити суму в якості компромісного врегулювання для уникнення переслідування в судовому порядку, становив наявність «кримінального обвинувачення», що призводить до застосовності статті 6 Конвенції.

21. Так само, у справі *«Блай проти Румунії» (Blaj v. Romania)*, 2014, (§§ 73-74), Суд вивчив контекст, в якому були вжиті дії проти заявника, якого спіймали під час самого вчинення злочину корупційного характеру (*in flagrante delicto*). На думку Суду взяття зразків для судово-медичної експертизи на місці злочину і в заявника та пропонування заявникові відкрити конверт у його кабінеті наводило на думку, що органи влади розглядали заявника як підозрюваного. За цих обставин інформація, передана заявникові під час наступного допиту, імпліцитно і суттєво вплинула на його ситуацію, що викликало застосування статті 6.

2. «Кримінальний» характер обвинувачення

22. Що стосується автономного поняття «кримінальний», то Конвенція не суперечить здійсненню «декриміналізації» поміж Держав-учасниць. Проте, правопорушення, класифіковані як такі, що «встановлені законом», можуть, внаслідок декриміналізації, бути віднесені до автономного поняття «кримінального» правопорушення. Якби держави мали повноваження виводити такі правопорушення за рамки Конвенції, то це могло б спричинити наслідки, несумісні з її предметом і метою (*«Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*, 1984, § 49).

23. Крім того, Суд вважав, що Конвенція дозволяє Державі, виконуючи свою функцію як охоронця суспільного інтересу, підтримувати або встановлювати різницю між кримінальним правом і дисциплінарною відповідальністю, а також визначати межу між ними, але лише за умови виконання певних вимог. Конвенція залишає за Державами свободу визнати кримінальним правопорушенням акт або бездіяльність, що не становить нормальне здійснення одного з конвенційних прав. Такий вибір, що має на меті застосування статей 6 і 7, принципово вийшов би за межі контролю Суду. Протилежний вибір, своєю чергою, підлягає суворішим

правилам. Якби держави-учасниці могли на власний розсуд класифікувати правопорушення як дисциплінарне замість кримінального або переслідувати особу, яка вчинила «змішане» правопорушення, на дисциплінарному, а не на кримінальному рівні, дія основних положень статей 6 і 7 була б підпорядкована їхньому суверенному волевиявленню. Така свобода могла б призвести до результатів, несумісних з метою та предметом Конвенції. Тому Суд володіє юрисдикцією, відповідно до статті 6, щоб переконатися, що застосування дисциплінарної відповідальності не порушує кримінальну сферу (*«Джестор Йоганссон та Рагнар Галлдор Холл проти Ісландії» (Gestur Jónsson ma Ragnar Halldór Hall v. Iceland)* [ВП], 2020, § 76).

24. Вихідну точку у встановленні того, чи має застосовуватись кримінальний аспект статті 6 Конвенції, слід визначати за критеріями, перерахованими в рішенні у справі *«Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, 1976, §§ 82-83):

- 1) кваліфікація за національним законодавством,
- 2) характер правопорушення,
- 3) суворість покарання, яке може бути застосоване до особи.

25. Перший критерій має відносну вагу і може вважатись лише точкою відліку. Головне – це встановити, чи кваліфікує національне право правопорушення як кримінальне. За відсутності такої кваліфікації Суд вивчатиме те, що знаходиться поза національною кваліфікацією, і досліджуватиме суть цього провадження (*«Джестор Йоганссон та Рагнар Галлдор Холл проти Ісландії» (Gestur Jónsson ma Ragnar Halldór Hall v. Iceland)* [ВП], 2020, § 85 та 77-78).

26. Для дослідження другого критерію, котрий вважається важливішим (*«Юсілла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 38), до уваги можуть бути взяті наступні чинники:

- чи стосується правова норма винятково певної групи осіб або за своїм характером застосовується до всіх (*«Банденун проти Франції» (Bendenoun v. France)*, 1994, § 47);
- чи розпочато провадження представником державного органу відповідно до його законних владних повноважень (*«Бенхем проти Сполученого Королівства» (Benham v. the United Kingdom)*, 1996, § 56);
- чи має правова норма каральну або стримувальну функцію (*«Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*, 1984, § 53; *«Банденун проти Франції» (Bendenoun v. France)*, 1994, § 47);
- чи намагається правова норма захистити загальні інтереси суспільства, які зазвичай захищає кримінальне право (*«ТОВ “Продукція Плюс Сторитвено” проти Словенії» (Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia)*, 2018, § 42);
- чи залежить застосування покарання від доведення вини особи (*«Бенхем проти Сполученого Королівства» (Benham v. the United Kingdom)*<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62549>, 1996, § 56);
- у який спосіб подібні провадження кваліфікуються в інших Державах-учасницях Ради Європи (*«Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62111>, 1984, § 53).

77. Третій критерій визначається з огляду на максимальне можливе покарання, передбачене чинним законом (*«Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, 1984, § 72; *«Деміколі проти Мальти» (Demicoli v. Malta)*, 1991, § 34).

28. Другий і третій критерії, перераховані в рішенні у справі *«Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, 1976, є альтернативними, а не обов'язково взаємодоповнюючими: для того, щоб вирішити за необхідне застосувати статтю 6, достатньо, аби це правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» з точки зору Конвенції, або щоб воно потягло за собою покарання для особи, яке за своїм характером і за ступенем суворості належить, як правило, до «кримінальної» сфери (*«Лутц проти Німеччини» (Lutz v. Germany)*, 1987, § 55; *«Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*, 1984, § 54). Той факт, що правопорушення не карається позбавленням волі, сам по собі не є визначальним, оскільки відносна слабкість санкції не позбавляє правопорушення властивого йому кримінального

характеру (*там само*, § 53; *«Ніколета Георге проти Румунії» (Nicoleta Gheorghe v. Romania)*, 2012, § 26).

Проте кумулятивний підхід теж може бути застосований, якщо окремий аналіз кожного критерію не дозволяє дійти чіткого висновку щодо наявності кримінального обвинувачення (*«Банденун проти Франції» (Bendenoun v. France)*, 1994, § 47).

В. Застосування загальних принципів

1. Дисциплінарне провадження

89. Порушення порядку несення військової служби, що передбачає покарання у виді ув'язнення у дисциплінарному відділенні тривалістю в кілька місяців, відноситься до кримінального аспекту статті 6 Конвенції (*«Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, 1976, § 85). Натомість тривалість суворого арешту у дві доби була визнана занадто коротким строком, щоб належати до сфери «кримінального права» (*там само*).

30. Що стосується дисциплінарних проваджень з професійних питань, у справі *«Альберт та Ле Компте проти Бельгії» (Albert and Le Compte v. Belgium)*, 1983, § 30, Суд визнав непотрібним постановляти ухвалу з цього питання, дійшовши висновку, що провадження підпадає під сферу цивільного права. Однак він підкреслив, що два аспекти статті 6, цивільний та кримінальний, не обов'язково є взаємовиключними (*там само*). Натомість, що стосується дисциплінарних проваджень в межах спортивних арбітражів, Суд виснував, що кримінальний аспект статті 6 не застосовується (*«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Riza and Others v. Turkey)*, 2020, § 154).

31. У справі *«Мюллер-Хартбург проти Австрії» (Müller-Hartburg v. Austria)*, 2013, §§ 42-49, яка стосувалася дисциплінарного провадження проти адвоката, Суд не визнав, що кримінальний аспект статті 6 може бути застосований. Він взяв до уваги той факт, що застосовне дисциплінарне стягнення стосувалося не широкої громадськості, а членів професійної групи, які мають спеціальний статус, а також той факт, що воно було призначене для забезпечення того, аби члени колегії дотримувалися конкретних правил, що регулюють їх професійну поведінку. Таким чином, воно не мало елементів кримінального характеру, а швидше стосувалося дисциплінарного. Крім того, позбавлення волі ніколи не становило загрозу в цій справі для заявника, і штраф, який він ризикував отримати, хоча і досягав суми, яку можливо було вважати каральною, не був достатнім для того, щоб кваліфікувати цей захід як кримінальний. Те ж саме стосувалося й санкції вилучення заявника з реєстру адвокатів, що не обов'язково мало постійну дію, і не зробило обвинувачення «кримінальними» за своїм характером.

32. У випадку дисциплінарного провадження, яке спричинило звільнення з посади державного службовця, Суд не визнав за ним «кримінального» характеру у розумінні статті 6, оскільки державні органи у своєму рішенні не вийшли за межі суто адміністративної або трудової галузі (*«Мулле проти Франції» (Moulet v. France)* (ухв.), 2007; *«Трубич проти Хорватії» (Trubić v. Croatia)* (ухв.), 2012, § 26; *«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, §§ 105-109; *«Чивінскайте проти Литви» (Čivinskaitė v. Lithuania)*, 2020, §§ 98-99). Він також виніс за межі кримінального аспекту статті 6 правовий спір стосовно звільнення військового офіцера за порушення дисципліни (*«Сукут проти Туреччини» (Suküt v. Turkey)* (ухв.), 2007), а також військове дисциплінарне провадження щодо накладення заборони просування по службі та зменшення заробітної плати (*«Р.С. проти Німеччини» (R.S. v. Germany)* (ухв.), 2017, § 33).

33. Суд також постановив, що провадження щодо звільнення судового виконавця (*«Баєр проти Німеччини» (Bayer v. Germany)*, 2009, § 37) та судді (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, §§ 93-95; *«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 51-53) не передбачало визначення кримінального обвинувачення, і тому стаття 6 не була застосовною в її кримінальному аспекті. Так само, дисциплінарне провадження проти судді, де йшлося про призначення істотного штрафу, не відповідало визначенню кримінального обвинувачення (*«Рамос Нунес де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§122- 128). Подібним чином, у контексті звільнення судді внаслідок

процесу люстрації, Суд не вважав, що кримінальна складова статті 6 застосовується, незважаючи на те, що звільнення передбачало постійну заборону на повернення до суддівства (*«Жожжай проти Албанії» (Xhoxhaj проти Албанії)*, 2021, § 245).

349. «Належно беручи до уваги» пенітенціарний контекст і спеціальний дисциплінарний режим всередині тюрми, стаття 6 може застосовуватись до порушень пенітенціарної дисципліни з огляду на характер обвинувачень, а також на характер і суворість покарань (відповідно, сорок і сім додаткових днів позбавлення волі у справі *«Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства» (Ezeh and Connors v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, § 82; щодо протилежного, див. *«Стіміч проти Хорватії» (Štitić v. Croatia)*, 2007, §§ 51-63). Проте саме провадження щодо пенітенціарної системи як таке в принципі не належить до кримінального аспекту статті 6 (*«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, § 85). Тому, наприклад, поміщення ув'язненого до відділення з суворішим рівнем нагляду не стосується обґрунтованості обвинувачення у кримінальній справі; доступ до суду для оскарження такого заходу, а також обмеження, які можуть його супроводжувати, слід вивчати у цивільному аспекті пункту 1 статті 6 (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 98).

35. Заходи, вжиті судом на підставі правил, що карають неналежну поведінку в суді (неповага до суду), вважаються такими, що не належать до сфери застосування статті 6, оскільки стосуються здійснення дисциплінарних повноважень (*«Равнсборг проти Швеції» (Ravnsborg v. Sweden)*, 1994, § 34; *«Путз проти Австрії» (Putz v. Austria)*, 1996, §§ 33-37). Проте характер і суворість покарання можуть спричинити застосування статті 6 у випадку обвинувачення у неповазі до суду (*«Маріуш Левандовський проти Польщі» (Mariusz Lewandowski v. Poland)*, 2012, §§ 29-31, щодо ухвалення вироку про одиночне ув'язнення), зокрема якщо національне право кваліфікує таке діяння як кримінально каране (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, §§ 61-64, стосовно покарання у вигляді п'яти днів позбавлення волі).

36. У справі (*«Джестор Йоганссон та Рагнар Галлдор Холл проти Ісландії» (Gestur Jónsson та Ragnar Halldór Hall v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 84-98, Суд встановив, що, стосовно перших двох критеріїв Енгеля, не було доведено, що санкція за неповагу до суду була класифікована як "кримінальна" відповідно до національного законодавства; також не було зрозуміло, незважаючи на серйозність порушення професійних обов'язків, чи має правопорушення заявників вважатися кримінальним чи дисциплінарним. Щодо третього критерію Енгеля, а саме суворості санкції, Суд уточнив, що відсутність верхньої межі штрафу, встановленої законом, само по собі не є вирішальним для застосування кримінального аспекту статті 6. У цьому контексті Суд зазначив, зокрема, що штрафи не могли бути перетворені на позбавлення волі в разі несплати, на відміну від практики в деяких інших релевантних справах; штрафи не були включені до судимостей заявників; і розмір штрафу не був надмірним.

107. У випадку неповаги до парламенту Суд розмежовує, з одного боку, повноваження законодавчого органу запроваджувати власний порядок провадження у випадку порушення привілеїв своїх членів, і, з іншого боку, розширене повноваження переслідувати третіх осіб за діяння, скоєні деінде. Перше за своїм характером можна розглядати як дисциплінарне, тоді як друге, з урахуванням загального застосування і суворості можливого покарання, Суд вважає кримінальним (позбавлення волі строком до шестидесяти днів і штраф у справі *«Деміколі проти Мальти» (Demicoli v. Malta)*, 1991, § 32).

2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження

118. До кримінального аспекту статті 6 можуть належати наступні адміністративні правопорушення:

- Порушення правил дорожнього руху, які караються штрафами, обмеженнями водійських прав, такими як зняття балів або призупинення чи скасування водійських прав (*«Луц проти Німеччини» (Lutz v. Germany)*, 1987, § 182; *«Шмауцер проти Австрії» (Schmautzer v. Austria)*, 1995; *«Малідж проти Франції» (Malige v. France)*, 1998;

«Марчан проти Хорватії» (Marčan v. Croatia), 2014; *«Ігор Паскарі проти Республіки Молдова» (Igor Pascari v. the Republic of Moldova)*, 2016, §§ 20-23); для порівняння *«Матіяшіч проти Хорватії» (Matijašić v. Croatia)* (ухв.), 2021;

- Нетяжкі правопорушення, що спричиняють незручності або порушення громадського порядку (*«Лауко проти Словаччини» (Lauko v. Slovakia)*, 1998; *«Николета Георге проти Румунії» (Nicoleta Gheorghe v. Romania)*, 2012, §§ 25-26); справа *«Шімшек, Андіч та Богатекін проти Туреччини» (Şimşek, Andıç and Boğatekin v. Turkey)* (ухв.), 2020, заяву в якій Суд визнав непринятною на тій підставі, що не було завдано суттєвого збитку);
- Порушення законодавства у сфері соціального захисту (*«Хусейн Туран проти Туреччини» (Hüseyin Turan v. Turkey)*, 2008, §§ 18-21, щодо неоголошеного працевлаштування, незважаючи на поміркованість накладеного штрафу);
- Адміністративне правопорушення за виготовлення і розповсюдження документів, що розпалюють етнічну ненависть, покаране адміністративним попередженням і конфіскацією згаданих публікацій (*«Балсіте-Лідейкієне проти Литви» (Balsytė-Lideikienė v. Lithuania)*, 2008, § 61);
- Адміністративне правопорушення, пов'язане з проведенням громадських зібрань (*«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, § 39-45; *«Михайлова проти Росії» (Mikhaylova v. Russia)*, 2015, §§ 50-75).

129. Стаття 6 не застосовується до звичайних податкових процедур, які зазвичай не мають «кримінальної конотації» (*«Ферразіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy)* [ВП], 2001, § 20). Проте було вирішено, що стаття 6 застосовується до провадження щодо штрафних податкових донарахувань (*«Юсілла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 38; *«Штайнінгер проти Австрії» (Steininger v. Austria)*, 2012, §§ 34-37; *«Чап Лтд. проти Вірменії» (Chap Ltd v. Armenia)*, 2017, § 36); *«Мельгарехо Мартінес де Абельяноса проти Іспанії» (Melgarejo Martinez de Abellanosa v. Spain)*, 2021, § 25.

40. Під час вирішення застосовності кримінального аспекту статті 6 до проваджень, пов'язаних із штрафним донарахуванням податків, Суд враховував, зокрема, наступні елементи:

- Закон, що встановлює покарання, застосовувався до всіх громадян як платників податків;
- Штрафне донарахування мало на меті не відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої порушенням, а по суті покарання з метою запобігти повторенню правопорушення;
- Штрафне донарахування застосовувалось на підставі загального правила, мета якого була водночас як запобіжна, так і каральна;
- Штрафне донарахування було значного розміру (*«Банденун проти Франції» (Bendenoun v. France)*, 1994; про протилежне, див. щодо донарахування відсотків за затримку оплати у справі *«Міг де Боофцхайм проти Франції» (Mieg de Boofzheim v. France)* (ухв.), 2002).

Кримінальний характер правопорушення може бути достатнім для застосування статті 6, незважаючи на невеликий розмір штрафного донарахування податків (10 % від сплаченого податкового боргу у справі *«Юсілла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 38).

41. Застосовність кримінальної частини статті 6 до штрафного донарахування податків може мати наслідки для інших пов'язаних податкових проваджень, які не обов'язково підпадають під дію цієї норми. Суд пояснив, що може бути особливо важко розрізнити аспекти провадження, що стосуються "кримінального обвинувачення", від тих, що стосуються інших питань. Відповідно, розгляд провадження щодо податкового донарахування може неминуче вимагати від Суду врахування тих аспектів проваджень, що стосуються інших податкових питань (*«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, §§ 71-74).

42. Стаття 6 у кримінальному аспекті вважається такою, що застосовується до митного права (*«Салабіаку проти Франції» (Salabiaku v. France)*, 1988), до покарань, призначених судом, в рамках юрисдикції бюджетних і фінансових питань (*«Гуйссет проти Франції» (Guisset v. France)*, 2000), а також до рішень деяких адміністративних органів, які мають повноваження у галузях економічного, фінансового і антимонопольного права (*«Ліллі Франс С.А. проти Франції» (Lilly France S.A. v. France)* (ухв.), 2002; *«Дюбюс С.А. проти Франції» (Dubus S.A. v. France)*, 2009; *«А. Менаріні Діагностікс С.р.л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy)*, 2011; *«ТОВ “Продукція Плюс Сторітвено” проти Словенії» (Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia)*, 2018, §§ 45-46), для порівняння *«Пріна проти Румунії» (Prina v. Romania)* (ухв.), 2020), в тому числі до маніпуляцій на ринку (*«Гранде Стівенс та інші проти Італії» (Grande Stevens and Others v. Italy)*, 2014, §§ 94-101).

43. У справі *«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, (§§ 179-182) Суд визнав, що стаття 6 застосовується до провадження у справі про розміщення неповнолітнього у центрі тимчасового ув'язнення неповнолітніх правопорушників. Він враховував характер, тривалість і спосіб виконання позбавлення волі, яке могло бути і яке фактично було застосоване до заявника. Суд наголосив, що позбавлення заявника волі створило презумпцію того, що провадження проти нього було «кримінальним» у значенні статті 6 і таку презумпцію було можливо спростувати лише за абсолютно виняткових обставин і лише якщо позбавлення волі було неможливо розглядати як «істотно шкідливим» з огляду на його характер, тривалість або спосіб виконання. У справі, про яку йде мова, не було таких виняткових обставин, які могли б спростувати цю презумпцію.

44. У деяких випадках кримінальний аспект статті 6 може бути застосований до проваджень у справах про розміщення правопорушників із психічними захворюваннями у психіатричній лікарні. Це буде залежати від особливих характеристик провадження в національному суді та способу їх здійснення на практиці (*«Валерій Лопата проти Росії» (Valeriy Lopata v. Russia)*, 2012, § 120; *«Васенін проти Росії» (Vasenin v. Russia)*, 2016, § 130; *«Ходжич проти Хорватії» (Hodžić v. Croatia)*, 2019, §§ 48-51; *«Гяггль проти Австрії» (Gaggl v. Austria)*, 2022; *«Л.Т. проти України» (L.T. v. Ukraine)*, 2024, § 47; *«Кер проти Сполученого Королівства» (Kerr v. the United Kingdom)* (ухв.), 2003, *«Антуан проти Сполученого Королівства» (Antoine v. the United Kingdom)* (ухв.), 2003, в якій кримінальний аспект не застосовувався).

45. У справі *«Тудея проти Польщі» (Tuleya v. Poland)*, 2023, §§ 280-300, при конкретному контексті незалежності суддів щодо зняття імунітету з судді, Суд встановив, що, хоча заявник ще не був формально обвинуваченим у кримінальному провадженні, що було розпочате у зв'язку з підозрою щодо нього, після ухвалення рішення відповідного дисциплінарного органу про зняття його імунітету ситуація заявника зазнала суттєвих змін через дії органів влади, вжиті на підставі підозри щодо нього, що призвело до застосування кримінального аспекту пункту 1 статті 6.

46. Зрештою кримінальний аспект статті 6 не застосовується до приватного кримінального обвинувачення. Право на переслідування третіх осіб в судовому порядку або засудження за вчинення кримінального правопорушення не може здійснюватися незалежно: воно повинне бути невіддільним від здійснення жертвою права на відкриття цивільного провадження в національному законодавстві, навіть лише для забезпечення символічного відшкодування або захисту цивільного права, такого як право на «гарну репутацію» (*«Перес проти Франції» (Perez v. France)* [ВП], 2004, § 70; *«Арлевін проти Швеції» (Arlewin v. Sweden)*, 2016, §§ 51-52).

3. Політичні питання

47. Було вирішено, що стаття 6 у кримінальному аспекті не застосовується до проваджень, що стосуються виборчих санкцій (*«П'єр-Блох проти Франції» (Pierre-Bloch v. France)*, 1997, §§ 53-60), розпуску політичних партій (*«Партія Добробуту та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)* (ухв.), 2000), парламентських слідчих комісій (*«Монтера проти Італії» (Montera v. Italy)* (ухв.), 2002), публічного виявлення конфлікту інтересів на виборній посаді (*«Кеменічю проти Румунії» (Cătănciu v. Romania)* (ухв.), 2018, §§ 38-41), і до процедури імпичменту президента республіки за тяжке порушення Конституції (*«Паксас проти*

Лумві» (Paksas v. Lithuania) [ВП], 2011, §§ 66-67, для порівняння *«Хаарде проти Ісландії» (Haarde v. Iceland)*, 2017, стосовно провадження проти колишнього прем'єр-міністра в Суді з імпідменту). Суд також встановив, що дискваліфікація на виборах та усунення з обраної посади через засудження за корупцію та зловживання владою не є еквівалентом кримінальних покарань (*«Галан проти Італії» (Galan v. Italy)* (ріш.), 2021, §§ 80-96).

48. Стосовно люстраційних проваджень Суд дійшов висновку, що домінування складових, які мають кримінальні ознаки (характер правопорушення – подання неправдивої люстраційної декларації – характер і суворість покарання – заборона займатись певною професійною діяльністю протягом тривалого строку), може відносити такі провадження до сфери дії кримінального аспекту статті 6 Конвенції (*«Матюек проти Польщі» (Matyjek v. Poland)* (ухв.), 2007; див. про протилежне *«Сідабрас і Дзяутас проти Лумві» (Sidabras and Diautas v. Lithuania)* (ухв.), 2003, та *«Полях та інші проти України» (Polyakh and Others v. Ukraine)*, 2019, §§ 56-59).

4. Вислання і екстрадиція

49. Процедури вислання іноземців не підпадають під дію кримінального аспекту статті 6, незважаючи на те, що вони можуть бути розглянуті в контексті кримінального провадження (*«Маауя проти Франції» (Maoui v. France)* [ВП], 2000, § 39). Такий же виняток застосовується до процедури екстрадиції (*«Пеньяфіель Сальгадо проти Іспанії» (Peñafiel Salgado v. Spain)* (ухв.), 2002) і до проваджень, пов'язаних з європейським ордером на арешт (*«Монедеро Ангора проти Іспанії» (Monedero Angora v. Spain)* (ухв.), 2008).

50. Натомість заміна тюремного ув'язнення висланням чи депортацією з території держави на десять років може вважатись таким же покаранням, як і те, що було накладено на момент ухвалення обвинувального вироку (*«Гургучіані проти Іспанії» (Gurguchiani v. Spain)*, 2009, §§ 40 і 47-48).

5. Різні стадії кримінального провадження, суміжні із ним провадження та подальші засоби правового захисту

5113. Заходи, вжиті для запобігання заворушенням або злочинам, не підпадають під дію гарантій статті 6 (*«Раймондо проти Італії» (Raimondo v. Italy)*, 1994, § 43 та *«Де Томаззо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, § 143, стосовно особливого нагляду поліції; *«Р. проти Сполученого Королівства» (R. v. the United Kingdom)* (ухв.), стосовно попередження, яке поліція зробила неповнолітньому, котрий ображав статурою гідність учениць своєї школи).

52. Що стосується досудової стадії провадження (дівання, слідство), то Суд розглядає кримінальне провадження в цілому, включаючи досудову стадію провадження у справі (*«Дворський проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia)*, 2015, § 76). У своїй ранній судовій практиці Суд підкреслив, що певні вимоги статті 6, такі як розумний строк або право на захист, можуть застосовуватись і до цієї стадії провадження тією мірою, якою нехтування цими обов'язковими вимогами на початку процесу може згубно вплинути на законність судового розгляду (*«Імбріосія проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland)*, 1993, § 36). Хоча слідчий не має постановляти рішення про обґрунтованість «кримінального обвинувачення», вчинені ним дії безпосередньо впливають на перебіг і законність наступних стадій провадження, включно з самим судовим розглядом. Тому пункт 1 статті 6 може бути визнаний таким, що застосовується до стадії досудового розслідування, яке провадить слідчий суддя, незважаючи на те, що деякі процесуальні гарантії, передбачені пунктом 1 статті 6, можуть не застосовуватись (*«Вера Фернандес-Уїдобро проти Іспанії» (Vera Fernández-Huidobro v. Spain)*, 2010, §§ 108-114).

53. Пункт 1 статті 6 застосовується протягом усього провадження, метою якого є встановлення обґрунтованості «кримінального обвинувачення», включно зі стадією ухвалення вироку (наприклад, процедури, пов'язані з конфіскацією, дозволяють національним судам оцінити кількість, яку треба конфіскувати, як у справі *«Філіпс проти Сполученого Королівства» (Phillips v. the United Kingdom)*, 2001, § 39; див. також справу *«Александр Демєнтьєв проти Росії» (Aleksandr Dementyev v. Russia)*, 2013, §§ 23-26, щодо встановлення обґрунтованості вироку за

сукупністю кримінальних правопорушень при заміні строку громадських робіт на строк ув'язнення). Коли встановлення обґрунтованості "кримінального обвинувачення" набуває сили *res judicata*, але водночас розгляд справи продовжується для встановлення будь-якої цивільної відповідальності, пов'язаної з вчиненням правопорушення, цивільний аспект застосовується до подальших проваджень, навіть якщо вони тривають в межах кримінального судочинства (*«Рочелла проти Італії» (Roccella v. Italy)*, 2023, §§ 31-36).

54. Стаття 6 у кримінальному аспекті може застосовуватись до судового процесу, пов'язаного зі знищенням будинку, збудованого без дозволу, оскільки такий захід можна вважати «каральним» (*«Амер проти Бельгії» (Hamer v. Belgium)*, 2007, § 60). Водночас, вона не застосовується до провадження, метою якого є приведення первинного вироку у відповідність до нового сприятливішого Кримінального кодексу (*«Нурмагомедов проти Росії» (Nurmagomedov v. Russia)*, 2007, § 50), хоча вона може застосовуватися до процедури внесення змін до вироку, якщо це впливає на загальну тривалість ув'язнення заявника (*«Кереселідзе проти Грузії» (Kereselidze v. Georgia)*, 2019, §§ 32-33).

55. Провадження, що стосується виконання покарання, наприклад, процедура розгляду клопотання про амністію (*«Монкорне де Комон проти Франції» (Montcornet de Caumont v. France)* (ухв.), 2003), процедура умовно-дострокового звільнення (*«А. проти Австрії» (A. v. Austria)*, рішення Комісії від 07 травня 1990 року), або процедура передачі відповідно до Конвенції про передачу засуджених осіб (*«Сабо проти Швеції» (Szabó v. Sweden)* (ухв.), 2006, див. висновок про протилеже у справі *«Буйден проти Німеччини» (Buijen v. Germany)*, 2010, §§ 40-45), або ж провадження, пов'язані з виконанням постанови про конфіскацію, ухваленої іноземним судом (*«Саккочча проти Австрії» (Saccoccia v. Austria)* (ухв.), 2007), не відносяться до сфери кримінального застосування статті 6.

56. В принципі, заходи конфіскації, що порушують право власності третіх осіб, за відсутності будь-якої загрози для них кримінального переслідування, не можна прирівнювати до «встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення» (*«Ейр Канада проти Сполученого Королівства» (Air Canada v. the United Kingdom)*, 1995, § 54, стосовно конфіскації літака; *«AGOSI проти Сполученого Королівства» (AGOSI v. the United Kingdom)*, 1986, §§ 65-66, стосовно конфіскації золотих монет). Такі заходи відносяться швидше до цивільного аспекту статті 6 (*«Силицієне проти Литви» (Silickienė v. Lithuania)*, 2012, §§ 45-46).

57. Кримінальний аспект пункту 1 статті 6 не застосовується до проваджень, що стосуються витрат і видатків кримінального провадження. У таких провадженнях пункт 1 статті 6 може застосовуватися в його цивільному аспекті (*«Якутавічюс проти Литви» (Jakutavičius v. Lithuania)*, 2024, §§ 55-60; див. також *«Русуніду проти Кіпру» (Rousounidou v. Cyprus)* (ріш.), 2023, §§ 26-28, де пункт 1 статті 6 не застосовувався через відсутність права відповідно до національного законодавства).

58. Загалом гарантії статті 6 застосовуються і до касаційних скарг (*«Мефтах та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France)* [ВП], 2002, § 40), і до конституційного провадження (*«Гаст і Попп проти Німеччини» (Gast and Popp v. Germany)*, 2000, §§ 65-66; *«Кальдас Рамірез де Аррельяно проти Іспанії» (Caldas Ramírez de Arrellano v. Spain)* (ухв.), 2003; *«Учдаг проти Туреччини» (Üçdağ v. Turkey)*, 2021, § 29), де ці процеси є завершальними стадіями відповідного кримінального провадження і їхній результат може бути вирішальним для засуджених осіб.

59. Зрештою стаття 6 не застосовується до проваджень щодо екстраординарних засобів юридичного захисту, такого як поновлення розгляду справи. Суд обґрунтовував тим, що особа, щодо якої вирок набув законної сили та яка звертається з вимогою поновити провадження, не є «обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення» у розумінні цієї статті (*«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], 2017, §§ 60-61; *«Фішер проти Австрії» (Fischer v. Austria)* (ухв.), 2003). Лише нове провадження, котре розпочалось після отримання дозволу на поновлення розгляду справи, може вважатись таким, що стосується встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення (*«Леффлер проти Австрії» (Löffler v. Austria)*, 2000, §§ 18-19). З тієї ж причини стаття 6 не застосовується до клопотання про поновлення кримінального провадження внаслідок встановлення порушення

Європейським судом з прав людини (*«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* (ухв.), 2010).

60. Проте, якщо екстраординарний засіб юридичного захисту автоматично або за певних обставин призводить до повного повторного розгляду справи, стаття 6 застосовується в звичайний спосіб до перегляду справи. Крім того, Суд постановив, що стаття 6 застосовується в деяких випадках, коли провадження, хоча і характеризується як «екстраординарне» або «виняткове» у національному законодавстві, вважається подібним за своїм характером і сферою дії до звичайного апеляційного провадження, національна характеристика провадження не вважається вирішальною для питання про застосування. Як підсумок, характер, обсяг та особливості відповідної екстраординарної процедури у відповідній правовій системі можуть бути такими, які підпорядковують цю процедуру сфері дії пункту 1 статті 6 (*«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], 2017, §§ 60-72; див. також *«Серрано Контрерас проти Іспанії (№ 2)» (Serrano Contreras v. Spain (no. 2))*, 2021, §§ 27-28).

61. Так само наглядове провадження, що призводить до зміни остаточного рішення, належить до сфери дії кримінального аспекту статті 6 (*«Ваньян проти Росії» (Vanyan v. Russia)*, 2005, § 58).

62. Насамкінець слід зазначити, що Суд може розглянути скаргу за статтею 6, яка раніше була вилучена з реєстру справ на підставі односторонньої декларації, що визнавала порушення цієї норми, у разі її відновлення в списку справ через те, що національні суди не забезпечили виконання односторонньої декларації, не відновивши відповідне національне провадження (*«Віллемс і Горжон проти Бельгії» (Willems and Gorjon v. Belgium)*, 2021, §§ 54-66).

III. Право на доступ до суду

пункт 1 статті 6 Конвенції

« 1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.... »

Ключові слова у HUDOC

Доступ до суду (6-1)

63. «Право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження (*«Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium)*, 1980, § 49; *«Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey)* [ВП], 2009, § 67).

64. Проте, такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані в обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок (*«Герін проти Франції» (Guérin v. France)* [ВП], 1998, § 37; *«Омар проти Франції» (Omar v. France)* [ВП], 1998, § 34, *«Роккья проти Франції» (Rocchia v. France)*, 2023, §§ 21-23, з посиланнями на цивільні справи).

Обмеження

65. Обмеження права на доступ до суду можуть бути наслідком наступних факторів:

1. Депутатський імунітет

6614. Гарантії, котрі надаються обома типами депутатського імунітету (непідзвітність і недоторканність), служать одній і тій самій меті – забезпечити незалежність парламенту у здійсненні своєї місії. Тож не може бути сумнівів у тому, що недоторканність допомагає забезпечити таку повну незалежність, запобігаючи будь-якій загрози кримінального

переслідування, спричиненого наміром перешкодити політичній діяльності депутата, тим самим захищаючи опозицію від тиску чи зловживань більшістю (*«Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey)* [ВП], 2009, § 90, з посиланнями на цивільні справи). Окрім того, кримінальне переслідування депутата може зашкодити діяльності самого представницького органу, до якого належить особа, і зрвати нормальну парламентську роботу. Тому цей режим імунітету, який виходить поза звичайні правові рамки, можна вважати таким, що переслідує законну мету (*там само*, § 91).

67. Однак, не враховуючи обставини справи, не можна виснувати щодо сумісності такого висновку про легітимність парламентського імунітету з Конвенцією. Необхідно перевірити, чи парламентська недоторканність не обмежує право на доступ до суду у спосіб, який становить загрозу самій суті цього права. Така перевірка на пропорційність вимагає врахувати справедливу рівновагу, яка має бути забезпечена між загальним інтересом, котрий полягає у збереженні цілісності парламенту і приватним інтересом заявника, який бажав би отримати зняття парламентського імунітету, аби захистити себе в суді в кримінальному провадженні щодо нього. Вирішуючи питання щодо пропорційності, Суд має приділити особливу увагу обсягу недоторканності у цій справі (*там само*, §§ 92-93). Чим менше досліджуваний захисний засіб сприяє збереженню цілісності парламенту, тим більш переконливим має бути його обґрунтування. Тому, наприклад, Суд вирішив, що неможливість депутата відмовитись від переваг свого імунітету не становить порушення його права на доступ до суду, оскільки йдеться лише про тимчасову процесуальну перешкоду для кримінального провадження, обмежену тривалістю його парламентського мандату (*там само*, §§ 92-93, 95 і 111-113).

2. Процесуальні правила

68. Такими є, наприклад, умови прийнятності апеляційної скарги. Стаття 6 Конвенції не примушує Договірні держави створювати апеляційні або касаційні суди (*«Гросам проти Чеської Республіки» (Grosam v. the Czech Republic)* [ВП], 2023, § 136; *«Дорадо Баульде проти Іспанії» (Dorado Baúlde v. Spain)* (ухв.), 2015, § 18). Проте, якщо такі суди існують, гарантії статті 6 повинні бути дотримані. Наприклад, гарантування заявникові ефективного права на доступ до суду (*«Маресті проти Хорватії» (Maresti v. Croatia)*, 2009, § 33; *«Райхман проти Франції» (Reichman v. France)*, 2016, § 29).

6915. Хоча право на звернення з апеляційною скаргою може, звичайно ж, залежати від встановлених законом умов, суди під час застосування процесуальних правил повинні уникати зайвого формалізму, котрий може стати на перешкоді справедливості судового розгляду (*«Валхлі проти Франції» (Walchli v. France)*, 2007, § 29; *«Еваггелу проти Греції» (Evaggelou v. Greece)*, 2011, §23). Дійсно, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду (*«Лабержере проти Франції» (Labergère v. France)*, 2006, § 23), зокрема з огляду на важливість апеляційного оскарження і того, що стоїть на кону для заявника, засудженого до позбавлення волі на тривалий строк (*там само*, § 20).

70. Право на доступ до суду також суттєво порушується внаслідок недотримання процесуальних правил, наприклад, коли представник органу обвинувачення, уповноважений перевіряти на допустимість апеляційні скарги проти накладення штрафів або звільнення від них, перевищив свої повноваження, самостійно ухвалюючи рішення по суті скарги, тим самим позбавивши заявника можливості судового розгляду такого «обвинувачення» (*«Жосом проти Франції» (Josseaume v. France)*, 2012, § 32).

71. Те ж стосується і випадків, коли помилкове рішення про неприйнятність апеляційної скарги спричинило утримання застави, еквівалентної сумі фіксованого штрафу, внаслідок чого штраф вважався сплаченим, а провадження – закритим, і заявник вже не зміг після сплати штрафу оскаржити в «суді» нібито скоєне ним порушення правил дорожнього руху (*«Селіце проти Франції» (Célice v. France)*, 2012, § 34).

72. Інший приклад: заявник зазнав надмірного обмеження свого права на доступ до суду, оскільки його касаційна скарга була визнана непринятною через пропуск строку оскарження, в той час як цей пропуск був безсумнівно спричинений нехтуванням державними органами

обов'язку вручити рішення суду нижчої інстанції заявнику (*«Давран проти Туреччини» (Davran v. Turkey)*, 2009, §§ 40-47; *«Маресті проти Хорватії» (Maresti v. Croatia)*, 2009, §§ 33-43, порівняйте з *«Йохансен проти Німеччини» (Johansen v. Germany)*, 2016, §§ 46-57).

3. Вимоги щодо виконання попереднього рішення

73. Стосовно автоматичного рішення про неприйнятність касаційних скарг заявників, щодо яких постановлене, але не виконане рішення про взяття під варту:

- Неприйнятність касаційної скарги у зв'язку з втечею заявника вважається непропорційним покаранням, з огляду на першорядне місце, яке посідають у демократичному суспільстві право на захист і принцип верховенства права (*«Пуатрімол проти Франції» (Poitrimol v. France)*, 1993, § 38; *«Герін проти Франції» (Guérin v. France)* [ВП], 1998, § 45; *«Омар проти Франції» (Omar v. France)*, [ВП], 1998, § 42);
- Неприйнятність касаційної скарги виключно з тієї причини, що заявник, попри наявність судового рішення, котре й оскаржувалось, не був взятий під варту, що змушувало його самому погодитись на позбавлення волі, відповідно до оскаржуваного рішення, тоді як це рішення не може вважатись остаточним доти, доки або не буде постановлене рішення за касаційною скаргою, або не сплине строк оскарження. Таким чином на заявника покладається непропорційний тягар, що порушує справедливу рівновагу, яка має існувати між, з одного боку, законним прагненням забезпечити виконання судових рішень і, з іншого боку, правом на касаційне оскарження і реалізацією права на захист (*там само*, §§ 40-41; *«Герін проти Франції» (Guérin v. France)*, [ВП], 1998, § 43).

74. Те ж стосується залишення касаційної скарги без розгляду через невиконання судового рішення про взяття особи під варту (*«Халфауї проти Франції» (Khalfaoui v. France)*, 1999, § 46; *«Папон проти Франції (№2)» (Papon v. France (no. 2))*, 2002, § 100).

75. Натомість вимога внести заставу перед оскарженням рішення про накладення штрафу за перевищення швидкості, яка має на меті запобігти затягуванню процесу та недобросовісному оскарженню у сфері порушень правил дорожнього руху, може вважатися правомірним та пропорційним обмеженням права на доступ до суду (*«Шнайдер проти Франції» (Schneider v. France)* (ухв.), 2009).

4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду

76. Такі обмеження можуть мати місце, коли, наприклад, уповноважені особи переконують обвинуваченого не подавати апеляційну скаргу, роблячи неправдиву обіцянку полегшити покарання, накладене судом першої інстанції (*«Марпа Зееланд Б.В. і Метал Уелдінг Б.В. проти Нідерландів» (Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands)*, 2004, §§ 46-51), або коли апеляційний суд не повідомив обвинуваченого про поновлення строку для пошуку захисника задля подання касаційної скарги, після того, як призначений судом адвокат відмовився його захищати (*«Куліковські проти Польщі» (Kulikowski v. Poland)*, 2009, § 70).

77. Також буде обмеження доступу до суду, якщо заявник не може оскаржити штраф, накладений адміністративним органом влади, до суду, який має достатньо повноважень для перегляду адміністративного рішення (*«Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмбХ та інші проти Австрії» (Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria)*, 2013, §§ 28-34).²

2. Див. розділ «IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги».

IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги

пункт 1 статті 6 Конвенції

« 1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. ... »

Ключові слова у HUDOC

Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1)

78. Поняття «суд, встановлений законом», разом з поняттями «незалежність» та «безсторонність» є частиною «інституційних вимог» пункту 1 статті 6. У судовій практиці Суду існує дуже тісний взаємозв'язок між цими поняттями (*«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 218).

79. Суд, зокрема, зазначив, що судовий орган, який не відповідає вимогам незалежності — зокрема, від виконавчої влади — та безсторонності, не може навіть вважатися «судом» для цілей пункту 1 статті 6. Так само при визначенні, чи є «суд» «встановлений законом», посилання на «закон» охоплює будь-яку норму національного законодавства — зокрема, норми, що стосуються незалежності суддів — порушення яких призвело б до того, що участь одного чи кількох суддів у розгляді справи буде вважатися «неправомірною». Крім того, при встановленні того, чи можна вважати суд «незалежним» у розумінні пункту 1 статті 6, Суд звертає увагу, *inter alia*, на спосіб призначення його членів, що стосується сфери створення «суду». Так, хоча кожен із цих елементів служить конкретним цілям як окремі гарантії справедливого судового розгляду, між ними є спільна лінія в інституційних вимогах пункту 1 статті 6, оскільки вони керуються метою підтримання основних принципів верховенства права та розподілу влади (*ibid.*, §§ 232-233).

А. Поняття «суд»

80. У практиці Суду поняття «суд» визначається з огляду на його функцію здійснення правосуддя, тобто вирішенням питань, віднесених до його компетенції, на підставі правових норм і шляхом належно проведеного провадження. Він має відповідати й іншим вимогам: незалежності, зокрема від виконавчої влади, безсторонності, тривалості терміну повноважень його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті самого пункту 1 статті 6 (*«Беліос проти Швейцарії» (Belilos v. Switzerland)*, 1988, § 64; *«Коєме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, 2000, § 99; *«Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland)*, 2011, § 43). Крім того, в самій суті поняття «суд» лежить вимога, щоб він складався з суддів, обраних на підставі заслуг — тобто суддів, які відповідають вимогам технічної компетентності та моральної цілісності, щоб виконувати судові функції, необхідні в державі, що керується верховенством права (*«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 219-220 та 232).

81. Наприклад, надання адміністративному органу повноважень здійснювати розслідування нетяжких «кримінальних» правопорушень та призначати покарання за них не суперечить Конвенції доти, доки зацікавлена особа може оскаржити будь-яке з ухвалених таким чином рішень до суду, що надає гарантії, закріплені статтею 6 (*«Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*, 1984, § 56; *«А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 2011; *«Флісар проти Словенії» (Flisar v. Slovenia)*, 2018, § 33). Тому рішення, постановлені будь-яким адміністративним органом, що не відповідає вимогам пункту 1 статті 6, повинні проходити наступний контроль «судового органу повної юрисдикції». Поміж ознаками такого органу є повноваження скасовувати рішення нижчого органу з будь-яких підстав, як з питань фактів, так і з питань права (*«Шмаутцер проти Австрії» (Schmautzer v. Austria)*, 1995,

§ 36; *«Градінгер проти Австрії» (Gradinger v. Austria)*, 1995, § 44; *«Гранде Стівенс та інші проти Італії» (Grande Stevens and Others v. Italy)*, 2014, § 139). Наприклад, є адміністративні суди, які здійснюють судовий контроль, котрий перевищує «формальну» перевірку законності і містить детальний аналіз належності і пропорційності накладеної адміністративним органом санкції (*«А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy)*, 2011, §§ 63-67, у випадку штрафу, накладеного незалежним регуляторним органом у антимонопольній сфері). Так само судовий контроль може відповідати умовам статті 6, навіть якщо закон встановлює санкції залежно від тяжкості правопорушення (*«Малідж проти Франції» (Malige v. France)*, §§ 46-51, у випадку зняття балів з водійських прав).

82. Оцінюючи, чи була достатньою перевірка, проведена національними судами в конкретному випадку, Суд зазначив, що він має враховувати повноваження судового органу та такі фактори, як: (а) предмет спору; (б) процесуальні гарантії, доступні в адміністративному провадженні, яке підлягає судовому контролю; та (с) метод перевірки, повноваження судді щодо ухвалення рішення і підстави для цього рішення, оцінені в контексті судового провадження з урахуванням суті спору, питань, які він піднімає, і аргументів, наведених у зв'язку з цим (*ТОВ «Європейські авіаперевезення Лейпциг» проти Бельгії (European Air Transport Leipzig GmbH v. Belgium)*, 2023, § 54).

83. Повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» (*«Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom)*, 1997, § 77).

В. Суд, встановлений законом

- Релевантні принципи

84. У розумінні пункту 1 статті 6, суд має бути обов'язково «встановлений законом». Цей вислів віддзеркалює принцип правової держави, невід'ємний для системи, запровадженої Конвенцією і Протоколами до неї загалом (*«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 64; *«Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland)*, 2011, § 41). Дійсно, орган, який не встановлений відповідно до законодавства, буде неодмінно позбавлений легітимності, яка необхідна в демократичному суспільстві для розгляду індивідуальних скарг (*«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 114; *«Горгіладзе проти Грузії» (Gorgiladze v. Georgia)*, 2009, § 67; *«Конталексіс проти Греції» (Kontalexix v. Greece)*, 2011, § 38).

85. «Закон» у розумінні пункту 1 статті 6 є не просто законодавством, пов'язаним із організацією і повноваженнями судових органів (*«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 114; *«Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland)*, 2011, § 41; *«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 64), але й будь-якими іншими нормами національного законодавства, недотримання яких робить неправомірною участь одного чи кількох суддів у розгляді справи (*«Панджикідзе та інші проти Грузії» (Pandjigidze and Others v. Georgia)*, 2009, § 104; *«Горгіладзе проти Грузії» (Gorgiladze v. Georgia)*, 2009, § 68). Вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування суду, але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись (*там само*), а також складу суду у кожній справі (*«Посохов проти Росії» (Posokhov v. Russia)*, 2003, § 39; *«Фатуллаєв проти Азербайджану» (Fatullayev v. Azerbaijan)*, 2010, § 144; *«Конталексіс проти Греції» (Kontalexix v. Greece)*, 2011, § 42). Більше того, з огляду на його основні наслідки для належного функціонування та легітимності судової влади в демократичній державі, що керується верховенством права, Суд встановив, що процес призначення суддів обов'язково є невід'ємним елементом концепції «встановлення суду законом» (*«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 227).

86. Так, суд не «встановлений законом» в розумінні пункту 1 статті 6, якщо він, відповідно до чинних положень національного законодавства, не має повноважень судити обвинуваченого (*«Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland)*, 2011, § 41; *«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 64).

8716. Мета вислову «встановлений законом» у статті 6 «полягає в тому, щоб забезпечити таку організацію судової системи в демократичному суспільстві, яка не залежатиме від дискреції виконавчої влади, а регулюватиметься ухваленим парламентом законом» (*«Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland)*, 2011, § 42; *«Коеме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, 2000, § 98). У державах з кодифікованим правом організація судової системи не має залишатись в межах дискреції судової влади, хоча це не означає, що суди не мають певної свободи для тлумачення відповідного національного законодавства (*там само*; *«Горгіладзе проти Грузії» (Gorgiladze v. Georgia)*, 2009, § 69).

88. Недотримання судом положень національного законодавства, пов'язаних із організацією і повноваженнями судових органів, зазвичай спричиняє порушення пункту 1 статті 6 (див. *«Темпель проти Чеської Республіки» (Tempel v. the Czech Republic)*, 2020, де питання щодо розподілу компетенції суду були розглянуті з точки зору загальної справедливості провадження). Тому Суд є компетентним постановляти рішення щодо дотримання норм національного права. Водночас, з огляду на загальний принцип, відповідно до якого саме національні суди мають першими тлумачити норми національного права, Суд не ставитиме під сумнів їхні висновки допоки не матиме місце кричуще порушення національного законодавства (*«Коеме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, 2000, § 98 наприкінці; *«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 114; *«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 216 та 242). Тож завдання Суду обмежується перевіркою того, чи мали органи влади обґрунтовані підстави для встановлення юрисдикції (*«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 65).

89. Суд також пояснив, що перевірка вимоги «суду, встановленого законом» не повинна втрачати з виду загальну мету інституційних вимог пункту 1 статті 6, а повинна систематично досліджувати, чи було стверджене порушення у справі настільки серйозним, щоб підірвати згадані основні принципи та поставити під сумнів незалежність відповідного суду. «Незалежність» у цьому контексті стосується необхідної особистої та інституційної незалежності, що вимагається для неупередженого ухвалення рішень, і є таким чином передумовою для безсторонності. Вона характеризує як (i) психічний стан, що визначає стійкість судді до зовнішнього тиску як питання моральної цілісності, так і (ii) сукупність інституційних та операційних механізмів — включаючи як процедуру призначення суддів, що гарантує їхню незалежність, так і критерії відбору на підставі заслуг, — які повинні надавати гарантії від неправомірного впливу та/або необмеженої дискреції інших державних органів, як на початковому етапі призначення судді, так і під час виконання ним своїх обов'язків (*«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 234).

90. У цьому контексті Суд також зауважив, що висновок про те, що суд не «встановлений законом», може мати значні наслідки для принципів правової визначеності та незмінності суддів. Однак захист цих принципів будь-якою ціною та за рахунок вимоги «суду, встановленого законом», може в певних обставинах завдати ще більшої шкоди верховенству права та впевненості суспільства у судовій владі. Як і в усіх випадках, коли основні принципи Конвенції вступають у конфлікт, необхідно досягти балансу, щоб визначити, чи існує нагальна потреба — істотною та переконливою характеру — яка виправдовує відступ від принципу правової визначеності та сили *res judicata* і принципу незмінності суддів у конкретних обставинах справи (*ibid.*, § 240).

91. Що стосується ймовірних порушень вимоги «суду, встановлений законом» стосовно процесу призначення суддів, Суд розробив наступні критерії, які, взяті разом, слугують основою для його оцінки (*ibid.*, §§ 243-252):

- По-перше, має бути очевидне порушення національного законодавства в тому сенсі, що воно повинно бути об'єктивно і дійсно визначеним. Однак відсутність такого порушення не виключає можливість порушення, оскільки процедура, яка на перший погляд відповідає правилам, може все ж таки призвести до результатів, несумісних з вищезгаданою метою та завданнями;

- По-друге, тільки ті порушення, які стосуються фундаментальних правил процедури призначення суддів (тобто порушення, які впливають на сутність права, що порушується), можуть призвести до порушення: наприклад, призначення особи суддею, яка не відповідала відповідним вимогам, або порушення, які можуть підривати мету та ефект вимоги «встановлений законом». Відповідно, порушення виключно технічного характеру не досягають відповідного порогу;

- По-третє, перевірка національними судами правових наслідків порушення національної норми щодо призначення суддів повинна проводитися на основі відповідних стандартів Конвенції. Зокрема, має бути досягнуто справедливого і пропорційного балансу для визначення, чи існувала нагальна потреба, істотного та переконливого характеру, що виправдовує відступ від суперечливих принципів правової визначеності та незмінності суддів, в залежності від конкретних обставин справи. З часом збереження правової визначеності набуватиме все більшої ваги в процесі цього балансу.

92. У справі *«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, застосовуючи вищезазначений тест, Суд встановив, що сама сутність права заявника на «суд, встановлений законом», була порушена через участь у його судовому процесі судді, процедура призначення якого була порушена через явне та серйозне порушення фундаментального національного правила, спрямованого на обмеження впливу виконавчої влади та зміцнення незалежності судової влади. Таким чином, були задоволені перші два критерії. Щодо третього критерію, Верховний Суд не провів оцінки відповідності стандартам Конвенції та не досяг справедливого балансу між відповідними суперечливими принципами, хоча оскаржувані порушення були встановлені ще до того, як судді зайняли свої посади. Крім того, він не відреагував на жоден із суттєвих аргументів заявника. Утримання Верховного Суду від належного розгляду справи заявника підірвало важливу роль судової влади в підтримці механізмів стримувань і противаг, притаманних поділу влади.

• Приклади

93. Випадки, коли Суд постановляв, що певний орган не є «судом, встановленим законом»:

- касаційний суд, який судив співобвинувачених, окрім міністрів, за злочини, пов'язані з тими, за які міністри постали перед судом, оскільки законодавством не передбачалося правило зв'язку (*«Коєме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, §§ 107-108);
- суд складався з двох присяжних, обраних спеціально для розгляду цієї справи, порушуючи таким чином законодавчо встановлений обов'язок жеребкування і максимального строку їхніх повноважень тривалістю два тижні на рік (*«Посохов проти Росії» (Posokhov v. Russia)*, 2003, § 43);
- суд складався з присяжних, котрі за встановленою традицією продовжували розгляд справ, тоді як закон про присяжних вже було скасовано, а новий закон ще не ухвалено (*«Панджикідзе та інші проти Грузії» (Pandjikidze and Others v. Georgia)*, 2009, §§ 108-111);
- суд, склад якого не відповідав закону, оскільки двом суддям у справі заявили про відвід (*«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, § 115).

94. ЄСПЛ постановив, що суд є «встановленим законом» у наступних випадках:

- німецький суд, який судив особу за скоєні у Боснії і Герцеговині діяння, що становлять геноцид (*«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, §§ 66-71);
- спеціалізований суд у корупційних справах і щодо організованої злочинності (*«Фруні проти Словаччини» (Fruni v. Slovakia)*, 2011, § 140).
- де суддя був відряджений із вищого суду для розгляду справи заявників (*«Мачишевський та інші проти Польщі» (Maciszewski and Others v. Poland)* (ухв.), 2020);

- передача справи до спеціалізованого суду, здійснена відповідно до закону та без вказівки на намір вплинути на результат справи (*«Бахаєттин Узан проти Туреччини» (Bahaettin Uzan v. Turkey)*, 2020).

95. Більше прикладів щодо розгляду Судом вимоги "суд, встановлений законом", як у кримінальних, так і в цивільних справах, згідно з частиною 1 статті 6, див. у справі (*«Гудмундур Андрі Астрідссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 217).

С. Незалежність і безсторонність суду

96. Гарантоване пунктом 1 статті 6 право на справедливий судовий розгляд вимагає, аби будь-яка справа розглядалась встановленим законом «незалежним і безстороннім судом». Між поняттями незалежності і об'єктивної безсторонності існує тісний зв'язок. Тому питання їх дотримання Суд часто розглядає сукупно (*«Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom)*, 1997, § 73).

Принципи, які застосовуються для визначення того, чи суд може вважатись «незалежним і безстороннім», однаково застосовуються до професійних суддів, мирових суддів і присяжних (*«Холм проти Швеції» (Holm v. Sweden)*, 1993, § 30).

97. Проте гарантії незалежності та неупередженості відповідно до пункту 1 статті 6 стосуються лише органу, покликаного вирішувати кримінальну справу проти заявника, і не застосовуються до представників обвинувачення, які є лише сторонами у провадженні (*«Конталексис проти Греції» (Kontalexis v. Greece)*, 2011, § 57; *«Хаарде проти Ісландії» (Haarde v. Iceland)*, 2017, § 94; *«Тіам проти Франції» (Thiam v. France)*, 2018, § 71).

1. Незалежний суд

а. Загальні принципи

98. Пункт 1 статті 6 вимагає незалежності від інших гілок влади, тобто виконавчої і законодавчої, а також сторін провадження (*«Нінн-Хансен проти Данії» (Ninn-Hansen v. Denmark)* (ухв.), 1999).

99. Хоча поняття розподілу повноважень політичних державних органів і судової влади набирає все більшої ваги в юриспруденції Суду, ані стаття 6, ані будь-яке інші положення Конвенції не зобов'язують держави приводити себе у відповідність до того чи іншого теоретичного конституційного поняття про допустимість меж співдії між цим гілками. У кожній конкретній справі питання полягає у тому, чи було дотримано вимог Конвенції (*«Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі» (Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland)*, 2010, § 46).

б. Критерії оцінки незалежності

100. Дотримання вимоги незалежності оцінюється, зокрема, на підставі встановлених законом критеріїв (*«Мустафа Тунч і Феджере Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 221). Аби встановити, чи цей орган може вважатись «незалежним», Суд бере до уваги наступні критерії (*«Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom)*, 1997, § 73):

- і. спосіб призначення і
- ii. тривалість повноважень його членів,
- iii. існування захисту від зовнішнього тиску,
- iv. чи справляє орган враження незалежного.

і. Спосіб призначення членів судового органу

101. Призначення суддів парламентом саме по собі не можна тлумачити як підставу для сумніву у їхній незалежності (*«Філіппіні проти Сан-Маріно» (Filippini v. San Marino)* (ухв.), 2003; *«Нінн-Хансен проти Данії» (Ninn-Hansen v. Denmark)* (ухв.), 1999).

102. Так само може бути дозволене призначення суддів органом виконавчої влади, за умови, що вони не зазнаватимуть жодного впливу чи тиску під час здійснення правосуддя (*«Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі» (Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland)*, 2010, § 49; *«Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, 1984, § 79; *«Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], 2013, § 49).

10317. Хоча призначення справи до розгляду тому чи іншому судді чи суду підпадає під свободу розсуду, котру в цьому питанні мають державні органи, Європейський Суд має переконатись, що таке призначення є сумісним з пунктом 1 статті 6 і, зокрема, з вимогами незалежності і неупередженості (*«Моїсеєв проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, 2008, § 176).

ii. Тривалість повноважень членів судового органу

104. Жодна конкретна тривалість не вважається необхідним мінімумом. Незвільнення суддів протягом тривалості їх повноважень зазвичай вважається невід'ємною складовою їхньої незалежності. Водночас, відсутність однозначного зафіксованого правового положення сама по собі не становить недостатності незалежності, доки суддівські повноваження визнаються *de facto*, а всіх інших необхідних умов дотримано (*«Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, 1984, § 80).

10518. Присутність відряджених міжнародних суддів, які призначені на продовжуваний дворічний термін в суддівській колегії, яка розглядає справи про воєнні злочини, вважається зрозумілою з огляду на тимчасовий характер міжнародної присутності в країні й механізми міжнародних відряджень (*«Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], 2013, § 51).

iii. Гарантії проти зовнішнього тиску

106. Незалежність суду вимагає, аби жоден з суддів не зазнавав неналежного зовнішнього чи внутрішнього (відносно суддівського корпусу) впливу. Внутрішня незалежність суду вимагає, аби судді не отримували жодних вказівок чи тиску з боку колег або осіб, які наділені адміністративними повноваженнями всередині суду, таких як, наприклад, голова суду або однієї з судових палат. Відсутність достатніх гарантій, які захищали б незалежність суддів всередині суддівського корпусу, і, зокрема, стосовно керівництва, може змусити Суд дійти висновку, що сумніви заявника у незалежності і неупередженості суду є об'єктивно виправданими (*«Парлов-Ткалчич проти Хорватії» (Parlov-Tkalčić v. Croatia)*, 2009, § 86; *«Дактарас проти Литви» (Daktaras v. Lithuania)*, 2000, § 36; *«Моїсеєв проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, 2008, § 184).

iv. Враження незалежності

107. Для того, щоб вирішити, чи суд може вважатись незалежним, як того вимагає пункт 1 статті 6, важливим може бути також і зовнішній образ. Те, що знаходиться під загрозою, — це довіра, яку суди в демократичному суспільстві повинні викликати у громадськості, а насамперед, зокрема у кримінальних провадженнях, у обвинуваченого (*«Шахінер проти Туреччини» (Şahiner v. Turkey)*, 2001, § 44).

108. Для того, щоб вирішити, чи існує правомірна підстава сумніватись у недостатній незалежності або неупередженості голови судового органу, слід взяти до уваги думку обвинуваченого, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи оцінка зацікавленої особи може вважатись об'єктивно виправданою (*«Інкал проти Туреччини» (Incal v. Turkey)*, 1998, § 71). Проблема з незалежністю відсутня у тому випадку, коли Суд вирішить, що «об'єктивний спостерігач» не мав би жодних підстав висловлювати стурбованість з огляду на обставини справи (*«Кларк проти Сполученого Королівства» (Clarke v. the United Kingdom)* (ухв.), 2005).

109. Якщо в складі суду є особи, котрі перебувають у стані службової підпорядкованості щодо однієї зі сторін провадження, обвинувачені можуть правомірно сумніватись у незалежності цих осіб (*«Шахінер проти Туреччини» (Şahiner v. Turkey)*, 2001, § 45).

110. У справі *«Тіам проти Франції» (Thiam v. France)*, 2018, § 75-85, Суд не вважав, що побоювання заявника щодо відсутності незалежності та неупередженості суду, покликаного розглядати кримінальну справу проти нього за злочин, вчинений на шкоду Президенту Республіки, який приєднався до провадження як цивільна сторона, були обґрунтовані саме тим фактом, що Президент був залучений до призначення та підвищення суддів. Суд зазначив, що незалежність суддівських повноважень гарантується конституцією і захищає їх від можливих нападів на їх незалежність. Крім того, судді не підпорядковувалися Міністерству юстиції і не піддавалися будь-якому тиску або вказівкам у виконанні своїх судових функцій, в тому числі вказівкам Президента. Далі Суд звернув увагу на той факт, що рішення, які впливають на призначення членів судової влади та їх кар'єрний розвиток, перехід та просування по службі, були ухвалені після втручання Національної комісії з юридичних послуг (*Conseil supérieur de la magistrature*) та після змагального провадження. Більше того, призначення суддів не було дискреційним і підпорядковувалося контролю Державної ради. Суд також зазначив, що заявник не представив жодних конкретних доказів, які могли б довести, що він міг об'єктивно побоюватися, що судді у його справі перебували під впливом Президента. Зокрема, справа не мала жодного зв'язку з політичними функціями Президента і він не відкривав провадження й не надавав доказів для встановлення провини заявника; національні суди належним чином розглянули всі аргументи заявника; наступні конституційні зміни виключили участь Президента у призначенні суддів на їх посади.

2. Безсторонній суд

111. Пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає, аби кожен суд, до якого вона застосовується, був «безстороннім». Зазвичай безсторонність визначається як відсутність упередження або наперед сформованої думки і може оцінюватись у різний спосіб (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 118; *«Мікаллеф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 93).

а. Критерії оцінки безсторонності

112. Суд розрізняє:

- i. *суб'єктивний підхід*, тобто спробу встановити переконання або особистий інтерес певного судді у цій справі;
- ii. *об'єктивний підхід*, тобто встановлення, чи суддя надав достатні гарантії, які виключали б будь-які правомірні сумніви з цього приводу (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 118; *«Пірсак проти Бельгії» (Piersack v. Belgium)*, 1982, § 30; *«Гривз проти Сполученого Королівства» (Grievs v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, § 69; *«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, § 73).

113. Межа між цими двома поняттями не є герметичною, оскільки не лише сама поведінка судді може, з точки зору зовнішнього спостерігача, породити об'єктивно виправдані сумніви у його неупередженості (*об'єктивний підхід*), але й може свідчити про його особисте переконання (*суб'єктивний підхід*). Тому застосування одного з цих критеріїв, або ж обох, залежатиме від конкретних обставин, пов'язаних із спірною поведінкою (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, §§ 119 і 121).

i. Суб'єктивний підхід

114. У рамках суб'єктивного підходу Суд завжди вважав, що особиста неупередженість судді є презумпцією, доки не буде доведено протилежне (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 119; *«Хаушільдт проти Данії» (Hauschildt v. Denmark)*, 1989, § 47).

115. Щодо виду необхідних доказів, то, наприклад, Суд намагався перевірити обґрунтованість тверджень про те, що суддя виявляв будь-яку ворожість або, керуючись особистими мотивами,

добився того, що справа була призначена саме йому (*«Де Куббер проти Бельгії» (De Cubber v. Belgium)*, § 25). Однак сам по собі факт, що суддя міг ухвалити процесуальні рішення, несприятливі для захисту, не свідчить про відсутність неупередженості (*«Ходорковський та Лебедєв проти Росії (№ 2)» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia) (no. 2)*, 2020, § 430).

116. Хоча іноді важко навести докази на спростування презумпції особистої безсторонності судді, проте вимога об'єктивної безсторонності надає додаткову важливу гарантію. Суд визнає складність встановлення порушення статті 6, спричинене особистою упередженістю, і тому у переважній більшості випадків застосовує об'єктивний підхід (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyrianiou v. Cyprus)* [ВП], § 119; *«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], § 75).

ii. Об'єктивний підхід

11719. Об'єктивний підхід у випадку колегіального розгляду справи вимагає поставити питання про те, чи, незалежно від особистого ставлення одного з суддів, певні факти, котрі можна перевірити, дозволяють піддати сумніву безсторонність усього складу суду (*«Кастільо Алгар проти Іспанії» (Castillo Algar v. Spain)*, 1998, § 45).

118. Для того, щоб вирішити, чи в цій справі є правомірні підстави сумніватися в неупередженості судді, слід взяти до уваги думку скаржника, яка, проте, не є вирішальною. Вирішальним є потреба встановити, чи його оцінка може вважатись об'єктивно виправданою (*«Феррантеллі і Сантангело проти Італії» (Ferrantelli and Santangelo v. Italy)*, 1996, § 58; *«Падовані проти Італії» (Padovani v. Italy)*, 1993, § 27).

119. Об'єктивна оцінка стосується переважно ієрархічних чи інших зв'язків між суддею і іншими учасниками провадження, які можуть об'єктивно обґрунтувати сумніви в неупередженості суду і, відповідно, невідповідності нормам Конвенції стосовно об'єктивної безсторонності (*«Мікаллеф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 97). Тому у кожному подібному випадку необхідно вирішити, чи характер і ступінь таких зв'язків є такими, що свідчать про недостатню неупередженість з боку суду (*«Пуллар проти Сполученого Королівства» (Pullar v. the United Kingdom)*, 1996, § 38).

120. У цьому випадку навіть зовнішнє враження може бути важливим. Воно полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, в тому числі й в обвинувачених. Тому кожен суддя, в неупередженості якого є правомірні сумніви, має заявити самовідвід (*«Кастільо Алгар проти Іспанії» (Castillo Algar v. Spain)*, 1998, § 45; *«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, § 78; *«Шкрль проти Хорватії» (Škrlj v. Croatia)*, 2019, § 43). Зокрема, відповідальність кожного судді полягає в тому, щоб виявити будь-які перешкоди для його участі в процесі й або заявити про самовідвід, або, якщо виникають сумніви щодо необхідності відводу, довести це питання до відома сторін (хоча це не передбачено однозначно законодавством), щоб вони мали можливість оскаржити участь судді (*«Сіґріður Елін Сіґфусдоттір проти Ісландії» (Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland)*, 2020, § 35).

121. Також слід враховувати питання внутрішньої організації (*«Пірсак проти Бельгії» (Piersack v. Belgium)*, 1982, § 30 d)). Існування національної процедури, покликаної гарантувати неупередженість, а саме, правила стосовно відводу і самовідводу суддів, є необхідною складовою. Такі правила засвідчують намагання національного законодавця усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши таким чином причину занепокоєння. Окрім гарантування відсутності фактичної упередженості, вони мають на меті усунути будь-яке враження упередженості і, відповідно, зміцнити довіру, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у громадськості (*«Мікаллеф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 99; *«Межнариц проти Хорватії» (Mežnarić v. Croatia)*, 2005, § 27; *«Харабін проти Словаччини» (Harabin v. Slovakia)*, 2012, § 132).

122. Суд братиме до уваги такі правила, що забезпечують безсторонність, при вирішенні того, чи є суд неупередженим, і, зокрема, чи можуть сумніви заявника вважатись об'єктивно виправданими (*«Пфайфер та Планкл проти Австрії» (Pfeifer and Plankl v. Austria)*, 1992, § 6;

«Обершлік проти Австрії (№1)» (Oberschlick v. Austria (no. 1)), 1991, § 50; *«Пескадор Валеро проти Іспанії» (Pescador Valero v. Spain)*, 2003, §§ 24-29). Так, від заявників очікується використання тих правил, які існують у відповідному національному законодавстві (*«Захірович проти Хорватії» (Zahirović v. Croatia)*, 2013, §§ 31-37).

123. Що стосується процедури вирішення скарг щодо упередженості, Суд розглядає характер підстав, на яких ґрунтувалась заява про упередженість. Якщо заявник ґрунтував свою скаргу про упередженість на загальних та абстрактних підставах, не посилаючись на конкретні та/або суттєві факти, які могли б викликати обґрунтовані сумніви щодо неупередженості судді, його заява може бути визнана як зловживання правом. За таких обставин факт, що суддя, на якого була подана скарга з зазначених підстав, сам ухвалив рішення по цій же скарзі, не викликає законних сумнівів щодо його неупередженості. Крім того, слід враховувати інші елементи, зокрема, чи були підстави для відхилення скарги заявника про упередженість адекватними та чи було виправлено процесуальне порушення вищим судом (*«Пастерс проти Німеччини» (Pastörs v. Germany)*, 2019, §§ 57 і 62-63; *«Михайл Міронов проти Росії» (Mikhail Mironov v. Russia)*, 2020, § 36).

124. Суд, зокрема, визнав, що участь суддів в ухваленні рішення щодо оскарження проти одного з їхніх колег може вплинути на неупередженість кожного із оскаржених суддів, якщо проти них були подані однакові скарги. Однак Суд вважає, що така процедура не вплинула на неупередженість відповідних суддів у конкретних обставинах справи, в якій заявник ґрунтував свої клопотання щодо упередженості на загальних та абстрактних, майже однакових підставах, не посилаючись на конкретні, матеріальні факти, які могли б виявити особисту ворожість чи неприязнь до нього. У цьому контексті він зазначив, що виключення всіх оскаржуваних суддів з процесу ухвалення рішень щодо цих скарг паралізувало б усю судову систему (*«А.К. проти Ліхтенштейну» (A.K. v. Liechtenstein)*, 2015, § 68; *«Колеснікова проти Росії» (Kolesnikova v. Russia)*, 2021, § 55, справа, де ризик паралізованої системи був відсутній).

20.3 іншого боку, нездатність національних судів розглядати скаргу на відсутність неупередженості, яка відразу не здається очевидно позбавленою змісту, може призводити до порушення пункту 1 статті 6 Конвенції з урахуванням довіри, яку суди повинні вселяти в тих, хто підпадає під їх юрисдикцію (*«Ремлі проти Франції» (Remli v. France)*, 1996, § 48). Наприклад, у справі *«Данілов проти Росії» (Danilov v. Russia)*, 2020, §§ 97-102, Суд встановив порушення статті 6 на тій підставі, що національні суди не вжили достатніх заходів для перевірки того, що суд, який розглядав справу, був неупередженим щодо скарги заявника про відсутність неупередженості присяжних, які мали допуск до державної таємниці, що надавався та контролювався відповідною службою безпеки, яка й розпочала кримінальне провадження проти заявника.

126. Натомість, у справі *«Окромірідзе проти Грузії» (Okropiridze v. Georgia)*, 2023, §§ 68-75, де виникло питання щодо неупередженості присяжних після того, як різні високопосадовці зробили упереджені заяви щодо справи заявника, Суд взяв до уваги процесуальні гарантії, запроваджені національним судом для усунення будь-яких обґрунтованих побоювань або сумнівів щодо неупередженості присяжних. Зокрема, Суд не встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, враховуючи наступні обставини: відповідний суд оприлюднив заяву, в якій попросив засоби масової інформації та учасників провадження утриматися від будь-яких заяв або коментарів щодо судового процесу заявника; усі засідання з відбору присяжних були закриті для сторін; під час процесу відбору потенційних присяжних прямо запитували, чи чули вони або читали щось про цю справу, і одна така особа була виключена з присяжних саме з цієї причини; присяжних було попереджено, що вони повинні ухвалювати рішення по справі лише на основі доказів, представлених у суді, й ігнорувати будь-який зовнішній матеріал, який міг потрапити до їх уваги.

127. Окрім того, суди вищої або найвищої інстанції можуть, за певних обставин, призначити відшкодування за недоліки під час провадження у першій інстанції. Проте, якщо вищий суд відмовляється скасовувати рішення суду нижчої інстанції, який не є безстороннім, і підтверджує засудження і вирок, неможливо стверджувати, що він виправив порушення у справі (*«Кіпріану»*).

проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus) [ВП], 2005, § 134; *«Де Куббер проти Бельгії» (De Cubber v. Belgium)*, 1984, § 33, *«Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom)*, 1997, §§ 78-79).

128. Нарешті, Суд вважає, що коли виникає питання неупередженості суду щодо участі судді у провадженні, той факт, що він або вона є частиною розширеної колегії, не є вирішальним для об'єктивного питання неупередженості відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. З огляду на конфіденційний характер нарадчої кімнати суддів, може бути неможливо встановити фактичний вплив судді на ухвалення рішень, а тому неупередженість такого суду може бути піддана обґрунтованим сумнівам (*«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, § 89; *«Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії» (Otegi Mondragon and Others v. Spain)*, 2018, § 67; *«Шкрль проти Хорватії» (Škrlj v. Croatia)*, 2019, § 46; *«Сіґріður Елін Сіґфусдоттір проти Ісландії» (Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland)*, 2020, § 57; *«Каррар проти Бельгії» (Karrar v. Belgium)*, 2021, § 36, щодо головуючого судді в суді присяжних).

b. Випадки, у яких може постати питання щодо відсутності безсторонності суду

129. Є два випадки, у яких може постати питання щодо відсутності безсторонності суду (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 121):

- i. перший, *функціонального характеру*, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або існування ієрархічних чи інших зв'язків між цією та іншою особою в межах того ж провадження;
- ii. другий має *особистий характер* і є наслідком *поведінки судді* у конкретній справі.

130. Крім того, можуть бути випадки структурної відсутності безсторонності конкретного суду в цілому. Так було у справі *«Боян Господінов проти Болгарії» (Boyan Gospodinov v. Bulgaria)*, 2018, §§ 54-60, де суд, який розглядав кримінальне провадження щодо заявника, одночасно був відповідачем в окремому цивільному провадженні щодо завданої заявником шкоди.

i. Випадки функціонального характеру

α. Виконання різних судових функцій

131. Той факт, що суддя до початку судового розгляду вже ухвалював рішення стосовно, зокрема, застосування до особи тримання під вартою, не може сам по собі виправдати сумніви у його безсторонності; важливими є обсяг і характер таких рішень (*«Фей проти Австрії» (Fey v. Austria)*, 1993, § 30; *«Сент-Марі проти Франції» (Sainte-Marie v. France)*, 1992, § 32; *«Норт'єр проти Нідерландів» (Nortier v. the Netherlands)*, 1993, § 33). Якщо ж рішення про продовження тримання особи під вартою вимагало «високого ступеню ясності» щодо питання вини, Суд дійшов висновку, що неупередженість суду могла бути предметом сумніву, а занепокоєння заявника з цього приводу могло вважатись об'єктивно обґрунтованим (*«Хаушільдт проти Данії» (Hauschildt v. Denmark)*, 1989, §§ 49-52). У кожній справі відповідне питання полягає в тому, наскільки суддя оцінив обставини справи та відповідальність заявника під час застосування до нього/неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (*«Ясинський проти Польщі» (Jasiński v. Poland)*, 2005, §§ 54-58, де Суд не виявив жодного порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, та *«Роменський проти Росії» (Romenskiy v. Russia)*, 2013, §§ 28-30, де Суд виявив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції).

132. Коли виникає питання упередженості щодо попередньої участі судді у провадженні, термін в майже два роки після попередньої участі і до справи, що розглядається, сам по собі не є достатньою гарантією безсторонності (*«Девідсонс і Савінс проти Латвії» (Dāvidsons and Savins v. Latvia)*, 2016, § 57).

133. Той факт, що суддя раніше працював у відділі державного обвинувача, не є підставою для сумнівів у недостатній безсторонності (*«Паунович проти Сербії»* (Paunović v. Serbia)*, 2019, §§ 38-43). Тим не менш, якщо суддя, котрий під час роботи у зазначеному відділі особисто вів певну справу, а згодом має розглядати ту ж справу вже як суддя, то громадськість має право

сумніватись у тому, що він може надати достатні гарантії безсторонності (*«Пірсак проти Бельгії» (Piersack v. Belgium)*, 1982, § 30 b) i d)).

134. У справі *«Угулава проти Грузії (No. 2)» (Ugulava v. Georgia (No. 2))*, 2024, §§ 57-65, Суд виявив порушення пункту 1 статті 6 стосовно включення колишнього Генерального прокурора до складу Верховного Суду, який розглядав касаційну скаргу заявника. Суд зазначив, що суддя, про якого йдеться, обіймав посаду Генерального прокурора, коли справу заявника розглядала апеляційна інстанція, а касаційну скаргу готувала Генеральна прокуратура. У зв'язку з цим Суд взяв до уваги роль Генерального прокурора та його широкі повноваження в рамках прокуратури, а також високу значущість судового процесу, який проводився в політично чутливому контексті.

135. Послідовне здійснення однією особою у тій же справі функцій слідчого судді та судді при розгляді справи по суті може також змусити Суд дійти висновку про те, що заявник мав підстави сумніватись у безсторонності суду, що розглядав справу (*«Де Куббер проти Бельгії» (De Cubber v. Belgium)*, 1984, §§ 27-30).

136. Водночас, коли участь судді у справі на стадії досудового розслідування була обмеженою у тривалості і полягала в допиті двох свідків без оцінки доказів або ж формулювання висновків, Суд постановив, що сумнів заявника у недостатній безсторонності національного суду не може вважатись об'єктивно обґрунтованим (*«Булут проти Австрії» (Bulut v. Austria)*, 1996, §§ 33-34). Отже, оцінка індивідуальних обставин кожної справи завжди необхідна для того, щоб з'ясувати, в якому обсязі слідчий суддя розглядав справу (*«Борг проти Мальти» (Borg v. Malta)*, § 89).

137. Відсутність прокурора під час кримінального судового провадження, що може поставити суддю в становище представника прокуратури під час проведення допиту та надання доказів проти заявника, викликає інше питання щодо неупередженості. У зв'язку з цим Суд пояснив, що суддя є остаточним гарантом провадження, а також те, що звичайно завданням державного органу влади у випадку державного обвинувачення є пред'явлення та обґрунтування кримінального обвинувачення з метою змагальної дискусії з іншими сторонами. Так, змішування двох ролей у провадженні є потенційним порушенням вимоги неупередженості відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції (*«Карелін проти Росії» (Karelin v. Russia)*, 2016, §§ 51-85; див. для порівняння справу *«Макарашвілі та інші проти Грузії» (Makarashvili and Others v. Georgia)*, 2022, § 59, згідно з національним законодавством, навіть за відсутності прокурора у судовому засіданні, автор протоколу про адміністративне правопорушення (поліцейський), на підставі якого розпочато провадження, є стороною в цьому розгляді; у справі *«Фігурка проти України» (Figurka v. Ukraine)*, 2023, §§ 30-44, апеляційний суд не брав на себе роль сторони обвинувачення або не був поставлений у позицію, яка вимагала б від нього виконання такої ролі.

138. Аналогічно, Суд розглянув питання про дотримання принципу безсторонності у ряді справ, що стосуються стверджуваної зневаги заявника до суду, в яких той самий суддя ухвалив рішення про притягнення до відповідальності, розглянув питання, що виникають у зв'язку з поведінкою заявника, визнав його винним і призначив покарання. Суд підкреслив, що в такій ситуації змішання ролей між скаргником, свідком, прокурором та суддею може безсумнівно викликати об'єктивно обґрунтовані побоювання щодо відповідності провадження встановленому принципу, що ніхто не повинен бути суддею у власній справі, а отже, щодо неупередженості складу суду (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 126-128; *«Сломка проти Польщі» (Słomka v. Poland)*, 2018, §§ 44-51; *«Делі проти Республіки Молдова»* (Deli v. the Republic of Moldova)*, 2019, § 43).

139. Не постають питання щодо недостатньої безсторонності суду і тоді, коли суддя вже постановляв суто формальні і процедурні рішення на інших стадіях провадження (*«Джордж-Лавініу Гіуру проти Румунії» (George-Laviniu Ghiurău v. Romania)*, 2020, § 67). Натомість така проблема може виникнути тоді, коли на інших стадіях провадження цей же суддя висловлював думку щодо винуватості обвинуваченого (*«Гомес де Ліано й Ботелла проти Іспанії» (Gómez de Liaño y Botella v. Spain)*, §§ 67-72).

140. Сам факт, що суддя вже висловлювався щодо подібних кримінальних обвинувачень, не пов'язаних з цією справою, або що він вже судив одного з обвинувачених, але в іншій

кримінальній справі, ще не є достатнім для сумнівів у його безсторонності у наступній справі (*«Крієгіш проти Німеччини» (Kriegisch v. Germany)* (ухв.), 2010; *«Ходорковський та Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, § 544). Проте зовсім інша річ, якщо такі попередні рішення містять висновки, котрі є преюдиційними у питанні про вину обвинуваченого у наступній справі (*«Поппе проти Нідерландів» (Poppe v. the Netherlands)*, 2009, § 26; *«Шварценбергер проти Німеччини» (Schwarzenberger v. Germany)*, 2006, § 42; *«Феррантеллі і Сантангело проти Італії» (Ferrantelli and Santangelo v. Italy)*, 1996, § 59; *«Сахарук проти Литви» (Sacharuk v. Lithuania)*,* 2024, §§ 104-115). З цієї точки зору питання неупередженості суду в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції можна розглядати в контексті права на презумпцію невинуватості згідно з пунктом 2 статті 6 (*«Муха проти Словаччини» (Mucha v. Slovakia)*, 2021, §§ 48 і 66).

141. Наприклад, у справі *«Менг проти Німеччини» (Meng v. Germany)*, 2021, §§ 53-65, Суд виявив порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з об'єктивно обґрунтованими сумнівами щодо неупередженості суду, який засудив заявницю за вбивство. Суд був очолюваний суддею, який раніше брав участь в інших провадженнях, що стосувалися лише співобвинуваченого заявниці, де було зроблено значні висновки щодо встановлених фактів та визначено правову кваліфікацію, що передбачало винуватість заявника.

142. Крім того, може виникнути питання загальної справедливості, коли суд першої інстанції зробив певні висновки, покладаючись на докази, які були досліджені в інших провадженнях, у яких заявник не брав участі (*«Ходорковський та Лебедєв проти Росії (№ 2)» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no.2))*, 2020, § 522).

143. Натомість, коли суддя раніше брав участь у ролі помічника судді в інших суміжних кримінальних провадженнях, Суд не вважав, що виникає питання неупередженості. Оцінюючи ступінь залученості помічників суддів у провадження відповідно до національного законодавства — яке в конкретному випадку обмежувалося лише чисто канцелярською та технічною допомогою — Суд вважав, що було б перебільшенням стверджувати, що зазначений суддя був залучений «до встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення» в інших провадженнях. Суд також звернув увагу на той факт, що суддя був професійним і фахово підготовленим, та який, як вважалося, мав більше навичок, ніж, наприклад, присяжний чи народний суддя, для абстрагування себе від попереднього особистого чи професійного досвіду, і тому міг неупереджено розглядати передані йому *справи («Саакашвілі проти Грузії» (Saakashvili v. Georgia)*, 2024, § 128; див. для порівняння справу щодо цивільного аспекту статті *«Цулуکیدзе та Русулашвілі проти Грузії» (Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia)**, 2024, де помічником судді була дочка адвоката, який представляв сторону відповідача у справі).

144. Коли головуючого суддю раніше було визнано упередженим до заявника в попередньому судовому процесі стосовно подібних звинувачень щодо нього, може виникнути об'єктивне й обґрунтоване побоювання відсутності неупередженості як щодо заявника, так і його співучасника (*«Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії» (Otegi Mondragon and Others v. Spain)*, 2018, §§ 58-69; на протипагу справа *«Александру Маріан Янку проти Румунії» (Alexandru Marian Iancu v. Romania)*, 2020, § 72).

145. Обов'язок безсторонності не може вважатись таким, що зобов'язує вищий суд, який уповноважений скасовувати адміністративні чи судові рішення, передавати справу до іншого юрисдикційного органу або ж до іншого складу суду (*«Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia)* [ВП], 2014, §§ 85-89); *«Томанн проти Швейцарії» (Thomann v. Switzerland)*, 1996, § 33; *«Стой і Гай проти Португалії» (Stow and Gai v. Portugal)* (ухв.), 2005). Іншими словами, сам факт того, що той самий суддя двічі виконував одну й ту саму функцію в одній і тій самій кримінальній справі, є недостатнім для того, щоб показати об'єктивну відсутність неупередженості (*«Тесля проти України» (Teslya v. Ukraine)*, 2020). Однак, якщо відповідно до національного законодавства на вищий суд, який скасовує судові рішення, покладається обов'язок направити справу для розгляду до іншого складу суду, то постає питання щодо «суду, встановленого законом» (*«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 115).

14621. Той факт, що заявник був засуджений суддею, яка сама мала сумніви щодо своєї неупередженості у справі, може породжувати питання з точки зору існування враження справедливого судового розгляду (*«Рудніченко проти України» (Rudnichenko v. Ukraine)*, 2013, § 118; *«Пайшао Морейра Са Фернандес проти Португалії» (Paixão Moreira Sá Fernandes v. Portugal)*, 2020, §§ 90-94; *«Джордж-Лавініу Гіуру проти Румунії» (George-Lavinii Ghiurău v. Romania)*, 2020, § 65). Проте цього недостатньо для виявлення порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. У кожній справі сумніви заявника щодо неупередженості судді повинні бути об'єктивно обґрунтовані (*«Драгоєвич проти Хорватії» (Dragojević v. Croatia)*, 2015, §§ 116-123; *«Александру Маріан Янку проти Румунії» (Alexandru Marian Iancu v. Romania)*, 2020, § 69).

β. Ієрархічні або інші зв'язки з іншими учасниками провадження

• *Ієрархічні зв'язки*

147. Розгляд військовими трибуналами кримінальних обвинувачень проти військовослужбовців, в принципі, не є несумісним з положеннями статті 6 (*«Купер проти Сполученого Королівства» (Cooper v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, § 110). Водночас, якщо усі члени військового трибуналу нижчі за рангом за офіцера-головуючого і перебувають у його підпорядкуванні, сумніви заявника у незалежності й безсторонності суду можуть вважатись об'єктивно обґрунтованими (*«Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom)*, 1997, § 76; *«Міллер та інші проти Сполученого Королівства» (Miller and Others v. the United Kingdom)*, 2004, §§ 30-31). Так само, коли військовий суд має у своєму складі військового офіцера на службі в армії і підпорядковується військовій дисципліні, і який призначається своїм ієрархічним начальником і не користується тими ж конституційними гарантіями, які надаються суддям, неможливо вважати, що такий суд є незалежним і неупередженим у значенні статті 6 Конвенції (*«Гуркан проти Туреччини» (Gürkan v. Turkey)*, 2012, §§ 13- 20).

148. Здійснення суду над цивільними особами в суді, утвореному з військовослужбовців збройних сил, може спричинити правомірні побоювання, що суд цілковито керується упередженими міркуваннями (*«Інкал проти Туреччини» (Incal v. Turkey)*, 1998, § 72; *«Ібрагім Юлгер проти Туреччини» (Ibrahim Ülger v. Turkey)*, 2004, § 26). Навіть якщо військовий суддя залучався до провадження щодо цивільної особи тільки під час ухвалення проміжного рішення, то весь процес загалом позбавлений вигляду того, що він проводиться незалежним і неупередженим судом (*«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* [ВП], 2005, § 115).

149. Випадки, коли військовий суд має юрисдикцію над цивільними особами за діяння, спрямовані проти збройних сил, можуть призвести до правомірних сумнівів в об'єктивній неупередженості такого суду. Судова система, в рамках якої військовий суд має юрисдикцію над особою, яка не належить до збройних сил, може легко вважатись такою, що зводить нанівець необхідну відстань між судовим органом і сторонами кримінального провадження, навіть за наявності заходів, достатніх для гарантування незалежності такого суду (*«Ергін проти Туреччини (№6)» (Ergin v. Turkey (no. 6))*, 2006, § 49).

150. Розгляд кримінальних проваджень стосовно цивільних осіб військовими судами може вважатись сумісним із положеннями статті 6 тільки за виняткових обставин (*«Мартін проти Сполученого Королівства» (Martin v. the United Kingdom)*, 2006, § 44; див. також *«Мустафа проти Болгарії» (Mustafa v. Bulgaria)*, 2019, §§ 28-37).

• *Інші зв'язки*

151. Існування об'єктивно обґрунтованих сумнівів у безсторонності головуєчого судді було підтверджено фактом, що її чоловік керував слідчою групою, уповноваженою розслідувати справу заявників (*«Дорожко та Пожарський проти Естонії» (Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia)*, 2008, §§ 56-58). Аналогічно питання об'єктивної безсторонності виникло у справі, де син судді, який розглядав справу, був членом слідчої групи, що займалася справою заявника (*«Джангірян проти Вірменії» (Jhangiryan v. Armenia)*, 2020, §§ 97-103).

152. Сімейні зв'язки між суддями, які вирішують справу на різних рівнях юрисдикції, може викликати сумніви щодо відсутності безсторонності. Однак у справі *«Пасторс проти Німеччини» (Pastörs v. Germany)*, 2019, §§ 58-70, в якій двоє суддів, які розглядали справу заявника на першому та третьому рівнях юрисдикції, були одружені, Суд не визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції на підставі того, що скарга заявника про упередженість була подана на наступний рівень контролю судового органу, який має достатню юрисдикцію та передбачає гарантії статті 6 Конвенції. Суд також зазначив, що заявник не наводив жодних конкретних аргументів, чому професійний суддя, який одружений з іншою професійною суддею, повинен бути упередженим при вирішенні тієї самої справи на іншому рівні юрисдикції, який, крім того, не передбачає прямого перегляду рішення іншого з подружжя.

153. Більше того, сімейні зв'язки з однією зі сторін можуть викликати побоювання щодо безсторонності судді. Суд постановив, що подібні побоювання мають бути об'єктивно обґрунтованими. Останнє дуже залежить від обставин конкретної справи, у зв'язку з чим враховується ряд факторів. До них відносяться, *inter alia*, чи був родич судді залучений у справу, про яку йде мова, посада родича судді у фірмі, розмір фірми, її внутрішня організаційна структура, фінансове значення справи для юридичної фірми і будь-які можливі фінансові інтереси або потенційна вигода (і їх обсяг), які будуть надані родичу (*«Ніколас проти Кіпру» (Nicholas v. Cyprus)*, 2018, § 62, стосовно цивільного аспекту). У справах, де може поставати питання про сімейні зв'язки, таку інформацію необхідно розкривати на початку провадження і проводити оцінку з урахуванням різних факторів для того, аби визначити, чи дійсно є необхідним відвід у цій справі (*там само*, § 64).

154. Те, що один із членів суду особисто знає одного із свідків у справі, не обов'язково означає, що такий суддя матиме позитивне упередження щодо свідчень цієї особи. У кожному випадку необхідно встановити, чи характер і ступінь зв'язків між ними можуть спричинити недостатню безсторонність суду (*«Пуллар проти Сполученого Королівства» (Pullar v. the United Kingdom)*, 1996, § 38, стосовно присутності у складі суду присяжних працівника одного із двох найважливіших свідків обвинувачення; *«Ганіф і Хан проти Сполученого Королівства» (Hanif and Khan v. the United Kingdom)*, 2011, § 141, стосовно присутності поліцейського у складі суду присяжних, а також див. на протиположну *«Пітер Армстронг проти Сполученого Королівства» (Peter Armstrong v. the United Kingdom)*, 2014, §§ 39-45).

155. Кримінальний процес проти заявника в суді, в якому мати жертви працювала суддею, виявився порушенням вимоги безсторонності відповідно до пункту 1 статті 6 (*«Мітров проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2016, §§ 49- 56).

156. У справі *«Тадіч проти Хорватії» (Tadić v. Croatia)*, 2023, §§ 62-80, Суд виявив, що побоювання заявника щодо відсутності безсторонності Верховного Суду не були об'єктивно обґрунтовані, оскільки, як стверджувалося, голова Верховного Суду брав участь у кримінальних правопорушеннях, за якими заявника судили, що стосувалися спроби вплинути на сам Верховний Суд у справі щодо відомого політика, і давав свідчення як свідок обвинувачення у справі заявника. Суд зауважив, що свідчення Голови Суду не були ані 'єдиним', ані 'вирішальним' доказом для результату цієї справи. Окрім того заявнику було надано можливість допитати Голову Суду в суді першої інстанції. Водночас він пред'явив звинувачення проти Голови Суду вперше лише в апеляційних скаргах на рішення суду першої інстанції. Крім того, судді Верховного Суду, які розглядали скарги заявника, були достатньо незалежні від Голови Суду й вільні від будь-якого надмірного впливу з його боку.

ii. Випадки особистого характеру

157. Судові органи під час здійснення правосуддя повинні поводитись якнайобачніше, аби гарантувати збереження іміджу безсторонніх суддів. Така обачність має змусити їх не використовувати ЗМІ, навіть для відповіді на провокації. До цього зобов'язують найголовніші вимоги правосуддя і важливість судових функцій (*«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 118; *«Бускемі проти Італії» (Buscemi v. Italy)*, 1999, § 67).

158. Тому якщо голова суду публічно висловлює натяки на негативну оцінку перспектив заявника перед тим, як головувати в суді, котрий має розглядати цю справу, то такі вислови можуть об'єктивно обґрунтовувати сумніви заявника у безсторонності суду (*там само*, § 68; див. також *«Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia)*, 2002, § 119, у якій суддя публічно критикував сторону захисту й висловив своє здивування, що обвинувачений звернувся до суду з заявою про визнання його невинуватим).

159. Жодного порушення статті 6 не було встановлено у випадку, коли заяви у ЗМІ робили певні члени судового корпусу, а також у випадку статті, оприлюдненої Національною асоціацією суддів, яка критикувала політичний клімат, в якому відбувався судовий розгляд справи, запропоновані урядом законодавчі реформи і стратегію захисту, але не висловлювала жодного судження щодо винуватості заявника. Окрім того, суд, що розглядав справу, був повністю сформований з професійних суддів, котрі мали досвід і професійну освіту, достатні для того, аби запобігти будь-якому зовнішньому впливу на процес (*«Превіті проти Італії» (Previti v. Italy)* (ухв.), 2009, § 253).

160. Суд також не виявив відсутності безсторонності у справі, в якій присяжний зробив коментарі щодо справи в інтерв'ю в газеті після ухвалення вироку (*«Бодет проти Бельгії» (Bodet v. Belgium)* (ухв.), 2017, §§ 24-38; *«Хаарде проти Ісландії» (Haarde v. Iceland)*, 2017, § 105). І навпаки, у справі *«Крістіансен проти Норвегії» (Kristiansen v. Norway)*, 2015, §§ 56-61) присутність у суді присяжних присяжного, який був знайомий з жертвою та коментував її характер за обставин, які могли бути сприйняті як коментар або реакція на її усні свідчення, викликала порушення принципу неупередженості згідно з пунктом 1 статті 6. Суд також встановив порушення пункту 1 статті 6 у справі *«Тіхонов і Хасіс проти Росії» (Tikhonov and Khasis v. Russia)*, 2021, §§ 44-53, що стосувалася відмови національних судів належно оцінити ситуацію та виключити присяжних, які читали онлайн-статті, що стосуються судового процесу, та які обговорювали справу з особою, не залученою до її розгляду.

161. Публічно висловлена підтримка судді, який розпочав кримінальне провадження проти заявника, суддею, який перебував у складі колегії касаційного суду, становила порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (*«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, §§ 79-92).

162. Проблема відсутності об'єктивної неупередженості суду виникає, коли обвинувачений – журналіст, раніше написав статтю, в якій критикував суддю-доповідача та голову суду (*«Босев проти Болгарії» (Bosev v. Bulgaria)**, 2024).

163. Сам факт, що суддя раніше належав до політичної партії, є недостатнім для того, щоб поставити під сумнів його безсторонність, зокрема, коли не існує жодних ознак того, що членство судді у політичній партії було пов'язане зі змістом справи (*«Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії» (Otegi Mondragon and Others v. Spain)* (ухв.), 2015, §§ 25-29).

V. Загальні вимоги: процесуальні вимоги

A. Справедливість

Пункт 1 статті 6 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення... »

Ключові слова у HUDOC

Справедливий розгляд справи (6-1); Змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Юридична допомога (6-1)

1. Ефективна участь у провадженні

164. Стаття 6 у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні (*«Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia)* [ВП], 2018, § 91). Загалом, вона включає, *inter alia*, не лише його або її право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням. Такі права мають на увазі в самому понятті змагальної процедури і також можуть впливати з гарантій, які містяться в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 (*«Стенфорд проти Сполученого Королівства» (Stanford v. the United Kingdom)*, 1994, § 26). Відповідно, погана акустика в судовій кімнаті та проблеми зі слухом можуть призвести до виникнення питання відповідно до статті 6 (§ 29).

165. Суд також постановив, що ефективна участь обвинуваченого у кримінальному судовому розгляді його або її справи також повинна включати право складання нотаток з метою полегшення здійснення захисту (*«Пулічіно проти Мальти» (Pullicino v. Malta)* (ухв.), 2000; *«Моїсєєв проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, 2008, § 214). Це правильно, незалежно від того, чи представляє обвинуваченого адвокат, чи ні. Дійсно, захист інтересів обвинуваченого може бути найкращим чином забезпечений за допомогою внеску, який обвинувачений робить у спосіб ведення справи його адвокатом ще до того, як обвинуваченого викличуть для надання показань. Діалог між адвокатом і його клієнтом не повинен порушуватися через позбавлення останнього матеріалів, в яких викладені його власні погляди на сильні та слабкі сторони доказів, які надаються обвинуваченням. Проте Суд наголосив, що можуть існувати різні міркування щодо використання нотаток обвинуваченим під час первісного допиту свідка стороною, що його викликала, або перехресного допиту. Достовірність тверджень обвинуваченого може бути найкраще перевірена за допомогою того, як він реагує на місці для свідчення в суді під час допиту. Отже, національний суд може обґрунтовано перешкоджати обвинуваченому покладатися на письмові спогади про події або зачитування нотаток у спосіб, який свідчить про те, що надані показання були відрепетирувані (*«Пулічіно проти Мальти» (Pullicino v. Malta)*, (ухв.), 2000). Так само Суд зазначив, що стаття 6 Конвенції не надає необмеженого права стороні захисту використовувати будь-які аргументи, зокрема ті, що є наклепом (справа *«Мільєвіч проти Хорватії» (Miljević v. Croatia)*, 2020, §§ 55 і 64-66, що стосується свободи вираження думок обвинуваченого відповідно до статті 10 Конвенції).

2266. Питання, яке стосується відсутності ефективної участі у провадженні також може виникнути у зв'язку з відмовою національних органів влади задовольнити потреби категорії вразливих обвинувачених у судовому процесі (*«Хасалікова проти Словаччини» (Hasáliková v. Slovakia)*, 2021, § 69, щодо обвинувачених з порушеннями інтелектуального розвитку). Так, щодо проваджень стосовно неповнолітніх обвинувачених Суд постановив, що такі кримінальні провадження повинні бути організовані таким чином, щоб дотримуватися принципу найкращих інтересів дитини. Важливо, щоб з дитиною, яка була обвинувачена у вчиненні злочину, поводитися у спосіб, який повністю враховує його або її вік, рівень зрілості та інтелектуальні й емоційні здібності, а також щою вживалися заходи для сприяння його/її здатності розуміти та брати участь у провадженні (*«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, §§ 85-86). Право неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь у його кримінальному процесі вимагає, щоб органи влади ставилися до нього з належним урахуванням його вразливості та можливостей починаючи з першого етапу його участі в кримінальному розслідуванні, зокрема, під час допиту поліцією. Органи влади повинні вживати заходів для зменшення, наскільки це можливо, почуття залякування та пригнічення дитини, а також для того, щоб він мав широке розуміння характеру розслідування, ризиків, значення будь-якого потенційного покарання, а також його права на захист і, зокрема, його право зберігати мовчання (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, 195).

167. Захід утримання в ізоляції обвинуваченого в залі суду також може вплинути на справедливість розгляду справи, порушуючи право обвинуваченого ефективно брати участь у судовому розгляді (*«Свінаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia)* [ВП], 2014, § 134). Таке, що принижує гідність поведінки з обвинуваченим під час судового розгляду, викликане утриманням його у переповненій скляній кабіні, що порушує положення статті 3 Конвенції, було б важко узгодити з поняттям справедливого судового розгляду з огляду на важливість принципів рівності сторін і презумпції невинуватості, а також довіру, яку суди в

демократичному суспільстві повинні викликати в суспільстві, і, перш за все, в обвинуваченого (*«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016, § 147).

168. Проте питання безпеки під час судового розгляду кримінальної справи можуть включати, особливо у масштабних або конфіденційних справах, використання спеціальних заходів, в тому числі скляні кабінки. Водночас з огляду на важливість права особи на захист, будь-які заходи, які обмежують участь обвинуваченого у провадженні або накладають обмеження на його або її спілкування з адвокатами, повинні вживатися лише у необхідному обсязі і повинні бути пропорційними ризикам в конкретній справі (*там само*, § 150). У справі *«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016, §§151-154 Суд визнав порушеннями пункту 1 статті 6 нездатність заявника мати конфіденційний обмін інформацією зі своїм адвокатом під час судового засідання через його розміщення у скляній кабінці, нездатність суду першої інстанції визнати вплив цих судових заходів на право заявника на захист.

169. Теж саме стосується і використання відеозв'язку під час судового процесу. Суд постановив, що така форма участі в судовому провадженні не є несумісною з поняттям справедливого та публічного слухання. Однак застосування такого заходу в кожному конкретному випадку повинно служити законній меті, як і механізми надання доказів повинні відповідати вимозі поважати належну правову процедуру, передбачену статтею 6. Зокрема, слід забезпечити, щоб заявник міг слідкувати за процесом і був почутим без технічних перешкод, а також щоб була забезпечена ефективна й конфіденційна комунікація з адвокатом (*«Марчелло Віола проти Італії» (Marcello Viola v. Italy)*, 2006, §§ 63-67; *«Асцютто проти Італії» (Asciutto v. Italy)*, 2007, §§ 62-73; *«Сахновський проти Росії» (Sakhnovskiy v. Russia)* [ВП], 2010, § 98).

170. У справі *«Альпі проти Фінляндії» (Alppi v. Finland)* (ухв.), 2023, §§ 18-24, що стосувалася проведення судового засідання за допомогою відеозв'язку під час пандемії COVID-19, Суд виявив, що використання такого зв'язку слугувало законній меті, а саме зменшенню поширення COVID-19. Суд також наголосив на тому, що процес фактично стосувався більш технічних юридичних питань, які були важливі для визначення покарання в ситуації, коли вина заявника вже була встановлена. Тому Суд визнав скаргу заявника за пунктом 1 статті 6 неприйнятною, оскільки вона була явно необгрунтованою.

2. Рівність сторін і змагальне провадження

171. Рівність сторін є одним з невід'ємних елементів справедливого судового розгляду. Вона вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес у справі за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із опонентом (*«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* [ВП], 2005, § 140; *«Фуше проти Франції» (Foucher v. France)*, 1997, § 34; *«Булут проти Австрії» (Bulut v. Austria)*, 1996; *«Фаїг Маммадов проти Азербайджану» (Faig Mammadov v. Azerbaijan)*, 2017, § 19). Вона вимагає забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ.

172. Право на змагальне провадження означає в принципі можливість для сторін знати і коментувати всі складові наданої доказової бази й зауваження, які мають на меті вплинути на рішення суду (*«Брандштеттер проти Австрії» (Brandstetter v. Austria)*, 1991, § 67). Як правило, з точки зору принципу змагального процесу, Суду не потрібно визначати, чи спричинило ненадання відповідного документа якоїсь шкоди заявнику: існування порушення можливе навіть за відсутності шкоди. Насправді, саме заявник має вирішувати, чи потребує документ коментаря з його боку (*«Баджич проти Північної Македонії» (Bajić v. North Macedonia)*, 2021, § 59). Право на змагальний процес тісно пов'язане з принципом рівності сторін і, до речі, Суд іноді знаходить порушення пункту 1 статті 6 саме внаслідок розгляду цих двох понять у сукупності.

2373. Практика Суду зазнала значного розвитку, зокрема щодо важливості зовнішніх проявів і щодо збільшення уваги громадськості до належного здійснення правосуддя (*«Боргерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium)*, 1991, § 24).

174. У кримінальних справах пункт 1 статті 6 перетинається з особливими гарантіями пункту 3 статті 6, хоча і не обмежується переліченими в ній мінімальними правами. До речі, гарантії,

наведені у пункті 3 статті 6 є водночас складовими, що входять до поняття справедливого судового розгляду в розумінні пункту 1 статті 6 (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 251). Суд розглядав питання рівності сторін і змагального судового розгляду в різних ситуаціях, які часто перетиналися з правом на захист відповідно до пункту 3 статті 6 Конвенції.

а. Рівність сторін

175. Обмеження прав сторони захисту було констатоване у справі *«Боргерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium)*, 1991, у якій заявнику не дозволили відповісти на заяви державного обвинувача у Касаційному суді і не надали завчасно їх копію. Нерівність посилилась ще й через те, що державний обвинувач брав участь у ролі консультанта під час обговорення судом справи в нарадчій кімнаті. Подібні обставини призвели до висновку про порушення пункту 1 статті 6 через ненадання стороні захисту зауважень вище поставленого прокурора щодо апеляції (*«Захірович проти Хорватії» (Zahirović v. Croatia)*, 2013, §§ 44-50).

176. Суд дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 6 в сукупності з пунктом 3 статті 6 у кримінальному провадженні, в якому захисник мав чекати 15 годин, перед своїм виступом у суді рано вранці (*«Махфі проти Франції» (Makhfi v. France)*, 2004). Так само Суд дійшов висновку про порушення принципу рівності сторін у Верховному Суді, котрий ухвалював рішення у кримінальній справі. Заявник, якого апеляційний суд визнав винним, просив бути особисто присутнім у підготовчому судовому засіданні, але його не допустили до слухання справи, яке відбувалось у закритому засіданні (*«Жук проти України» (Zhuk v. Ukraine)*, 2010, § 35). Те ж саме стосується випадків, коли заявникові не дозволили бути присутнім на слуханні в апеляційному суді, у той час як представник обвинувачення був присутнім (*«Ефтімов проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2015, § 41).

177. Натомість була визнана неприйнятною як явно необґрунтована скарга заявника щодо нерівності сторін, оскільки прокурор, порівняно з іншою стороною процесу, займав місце на підвищеній платформі. Обвинувачений у захисті своїх інтересів не перебував у несприятливому становищі (*«Діріоз проти Туреччини» (Diriöz v. Turkey)*, 2012, § 25).

178. Відсутність у законодавстві певних кримінальних процесуальних правил може становити загрозу для рівності сторін, оскільки їхня мета – захистити обвинуваченого від будь-яких зловживань представників державної влади, і від прогалин або недостатньої чіткості таких правил найбільше ризикує постраждати саме сторона захисту (*«Коеме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, 2000, § 102).

179. До свідків обвинувачення і свідків захисту треба ставитись однаково; водночас, встановлення порушення залежить від того, чи свідок мав привілейоване становище (*«Боніш проти Австрії» (Bonisch v. Austria)*, 1985, § 32; див. про протилежне у справі *«Брандштеттер проти Австрії» (Brandstetter v. Austria)*, 1991, § 45). У справі *«Тіам проти Франції» (Thiam v. France)*, 2018, §§ 63-68), Суд не вважав, що участь Президента Республіки як потерпілого та цивільного позивача у провадженні порушила принцип рівності сторін незважаючи на те, що його було неможливо допитати як свідка у провадженні через конституційну заборону. Суд наголосив, що така конституційна заборона сама по собі не суперечить статті 6. Він також зазначив, зокрема, що, визнаючи заявника винним національні суди не посилалися на жоден доказ проти нього, поданий цивільним позивачем, який вимагав би перевірки достовірності і правдивості за допомогою заслуховування показань Президента. Суд також зазначив, що характер справи, доступні докази та несуперечливі версії заявника й цивільного позивача ні в якому разі не вимагали, щоб остання сторона була допитана. Крім того, Суд звернув увагу на те, що в матеріалах справи не було зазначено, що залучення Президента заохочувало прокуратуру діяти таким чином, який неправомірно впливав би на суд або перешкоджував заявникові забезпечити ефективний захист.

180. Відмова стороні захисту заслухати жодного зі свідків або дослідити докази, водночас провести допит свідків і дослідити докази сторони обвинувачення, може викликати питання

щодо рівності сторін (*«Борісова проти Болгарії» (Borisova v. Bulgaria)*, 2006, §§ 47-48; *«Топіч проти Хорватії» (Topić v. Croatia)*, 2013, § 48). Те ж саме стосується і ситуації, коли суд першої інстанції відмовляється викликати свідків сторони захисту для з'ясування невизначеної ситуації, що є підставою для обвинувачення (*«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, §§ 64-65). Таким чином, у всіх таких випадках, під час визначення того, чи було провадження справедливим, Суд, можливо, повинен буде застосувати відповідний тест, викладений у справі Муртазалієва, метою якого є визначення того (1) чи була вимога про допит свідка достатньо обґрунтованою і релевантною щодо предмету обвинувачення; (2) чи розглядали національні суди релевантність цих показань і чи надали достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; та (3) чи завдало шкоди загальній справедливості провадження рішення національних судів не допитувати свідка (*«Абдулаєв проти Азербайджану» (Abdullayev v. Azerbaijan)*, 2019, §§ 59-60)³.

181. Принцип рівності сторін також є доречним у питаннях, пов'язаних із призначенням експертів у провадженні (*«Ходорковський та Лебедєв проти Росії (№ 2)» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia) (no. 2)*, 2020, § 499). Сам факт, що відповідні експерти найняті однією із сторін не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим. Суд пояснив, що хоча цей факт може викликати побоювання щодо нейтральності експертів, таке побоювання, яке хоч і має певне значення, але не є вирішальним. Проте вирішальною є позиція, яку займають експерти протягом усього провадження, спосіб, у який вони виконують свої функції, і спосіб, у який судді оцінювали експертну думку. Під час визначення процесуальної позиції експертів та їх ролі у провадженні Суд враховує той факт, що думка, надана будь-яким призначеним судом експертом, може мати велике значення в оцінюванні судом питань, які перебувають у межах компетенції експерта (*«Шулепова проти Росії» (Shulepova v. Russia)*, 2008, § 62, *«Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2016, § 94).

182. Суд встановив, що якщо обвинувальний акт ґрунтується на висновку експерта, який був призначений під час досудового розслідування прокурором, призначення судом першої інстанції того ж експерта тягне за собою ризик порушення принципу рівності сторін, який проте може бути компенсований конкретними процесуальними гарантіями (*«Дж.М. та інші проти Австрії» (J.M. and Others v. Austria)*, 2017, § 121).

183. У зв'язку з цим вимога справедливого судового розгляду не накладає на суд першої інстанції зобов'язання доручити складання експертного висновку або проведення будь-якого іншого слідчого заходу лише тому, що сторона подала клопотання про це. Якщо захист наполягає на тому, щоб суд заслухав свідка або прийняв інші докази (такі як, наприклад, висновок експерта) національні суди повинні вирішити, чи є необхідним або доцільним прийняти ці докази для дослідження під часу слухання справи. Національний суд може вільно, за умов дотримання умов Конвенції, відмовитися викликати свідків, запропонованих захистом (*«Хусейн та інші проти Азербайджану» (Huseyn and Others v. Azerbaijan)*, 2011, § 196; *«Ходорковський та Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, §§ 718 та 721; *«Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2016, § 95). Однак, коли в справі не було жодної інформації, яка б свідчила про те, що дані, на яких ґрунтувалось засудження заявника, були піддані перевірці на їхню достовірність, захист мав законний інтерес у вимозі їхньої перевірки незалежними експертами, і суди мали обов'язок належним чином реагувати на такі запити (див. *«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, §§ 332-333, де відмова національних судів задовольнити такий запит порушило питання за пунктом 1 статті 6).

184. Так само, згідно зі статтею 6, роль Суду, як правило, не полягає у визначенні того, чи був певний висновок експерта, отриманий національним судом, достовірним або ні. Суддя національного суду зазвичай має широкі межі свободи розсуду щодо вибору серед суперечливих експертних висновків та відбору тих, які він або вона вважає послідовними та

3. Див. розділ «4. Допит свідків (пункт 3 (d) статті 6)».

достовірними. Проте правила щодо допустимості доказів не повинні позбавляти сторону захисту можливості ефективно оскаржити висновки експерта, зокрема, шляхом надання або отримання альтернативних висновків та звітів. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи за доказ може розглядатися як порушення пункту 1 статті 6 («*Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2007, § 38; «*Матиціна проти Росії*» (*Matytsina v. Russia*), 2014, § 169), оскільки може бути складно оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері («*Ходорковський та Лебедєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, § 187). Більше того, відмова сторони обвинувачення розкрити технічні деталі, на яких ґрунтується експертний висновок, може перешкоджати можливості сторони захисту оскаржити експертний висновок і таким чином порушити питання рівності сторін відповідно до пункту 1 статті 6 («*Картюєв та інші проти Росії*» (*Kartoyev and Others v. Russia*), 2021, §§ 71-73).

185. Рівність сторін може бути порушена і тоді, коли обвинувачений має обмежений доступ до матеріалів своєї справи або ж до інших документів, що мають суспільний інтерес («*Матюек проти Польщі*» (*Matyjek v. Poland*), 2007, § 65; «*Моїсєєв проти Росії*» (*Moiseyev v. Russia*), 2008, § 217).

186. Суд встановив, що необмежений доступ до матеріалів справи та необмежене використання будь-яких нотаток, в тому числі за необхідності можливість отримання копій відповідних документів, є важливими гарантіями справедливого судового розгляду. Нездатність надати такий доступ вплинула на висновок про порушення принципу рівності сторін («*Берару проти Румунії*» (*Beraru v. Romania*), 2014, § 70). У цьому контексті важливе значення надається не лише зовнішньому прояву справедливого здійснення правосуддя, але і його підвищеній вразливості. Повага права на захист вимагає, щоб обмеження доступу обвинуваченого або його адвоката до матеріалів справи не перешкоджали наданню доказів обвинуваченому до початку судового розгляду та не позбавляли його можливості прокоментувати їх з його адвокатом в усних заявах у суді («*Оджалан проти Туреччини*» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 140). Проте в деяких випадках від обвинуваченого може очікуватися надання певних підстав для обґрунтування ним своєї вимоги про отримання доступу до конкретного документа у справі («*Матановіч проти Хорватії*» (*Matanović v. Croatia*), 2017, § 177).

187. Нерозкриття доказової бази стороні захисту може загрожувати принципу рівності сторін, а також праву на змагальний судовий розгляд («*Куопіла проти Фінляндії*» (*Kuopila v. Finland*), 2000, § 38, де захист не мав можливості прокоментувати додатковий звіт поліції).

b. Змагальний судовий розгляд (розкриття доказів)

188. Як правило пункт 1 статті 6 вимагає, щоб органи кримінального розслідування розкривали стороні захисту всі наявні у них докази, як для обвинувачення, так і для виправдання («*Роу і Девіс проти Сполученого Королівства*» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], 2000, § 60). У цьому контексті відповідні міркування також можуть виникнути з пункту 3 (b) статті 6, який гарантує заявникові «достатній час і можливості для підготовки його захисту» («*Леас проти Естонії*» (*Leas v. Estonia*), 2012, § 80)⁴.

189. Питання доступу до доказів може виникнути відповідно до статті 6, оскільки докази, про які йде мова, є релевантними для справи заявника, зокрема, якщо це має важливе значення для обвинувачень, пред'явлених заявнику. Це стосується випадків, коли докази використовувалися та на них покладалася для доведення винуватості заявника, або в них містилися такі відомості, які могли б дозволити заявникові реабілітуватися або зменшити покарання. Відповідні докази в цьому контексті – це не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів конкретної справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших («*Роу і Девіс проти Сполученого Королівства*» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], 2000, § 66;

⁴ Див. розділ «

2. Підготовка захисту (пункт 3 (b) статті 6)».

«Мірілашвілі проти Росії» (Mirilashvili v. Russia), 2008, § 200; *«Леас проти Естонії» (Leas v. Estonia)*, 2012, § 81; *«Матановіч проти Хорватії» (Matanović v. Croatia)*, 2017, § 161).

190. Проте можливо просити в обвинуваченого навести конкретні підстави для його або її клопотання про доступ до доказів, а національні суди мають право перевірити обґрунтованість цих підстав (*«С.Г.П. проти Нідерландів» (C.G.P. v. the Netherlands)*, рішення Комісії від 15 січня 1997 року; *«Янатуїнен проти Фінляндії» (Janatuinen v. Finland)*, 2009, § 45, *«Леас проти Естонії» (Leas v. Estonia)*, 2012, § 81; *«Матановіч проти Хорватії» (Matanović v. Croatia)*, 2017, § 157). У будь-якому випадку, в системах, у яких органи прокуратури за законом зобов'язані брати до уваги факти як за, так і проти обвинуваченого, процедура, за допомогою якої органи прокуратури самі намагаються оцінити, що може бути доречним до справи, а що ні, без будь-яких наступних процесуальних гарантій права на захист, не можуть відповідати вимогам пункту 1 статті 6 (*«Натунен проти Фінляндії» (Natunen v. Finland)*, 2009, §§ 47-49; *«Матановіч проти Хорватії» (Matanović v. Croatia)*, 2017, §§ 158, 181-182).

191. Однак право на розкриття необхідних доказів не є абсолютним. У певній кримінальній справі можуть бути присутні й конкуруючі інтереси, наприклад, національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів, і ці інтереси необхідно врівноважити з правами обвинуваченого. У певних випадках може бути необхідно приховати від захисту певні докази, аби захистити основоположні права іншої особи або ж об'єкт особливого суспільного значення. Однак з точки зору пункту 1 статті 6 правомірними є тільки ті заходи обмеження прав захисту, які є абсолютно необхідними (*«Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Van Mechelen and Others v. the Netherlands)*, 1997, § 58; *«Пасі проти Бельгії» (Paci v. Belgium)*, 2018, § 85). Для того ж, аби гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, повинні бути належно компенсовані у ході провадження в судових органах (*«Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom)* [ВП], 2000, § 61; *«Доорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands)*, 1996, § 72).

192. У багатьох справах, коли докази, про які йде мова, ніколи не були розкриті стороні захисту, для Суду було б неможливо спробувати врівноважити відповідні інтереси обвинуваченого, не розглянувши ці матеріали. Тому суд повинен ретельно перевіряти процес ухвалення рішень для того, щоб забезпечити, наскільки це можливо, дотримання вимог забезпечення змагального процесу та рівності сторін, а також впровадження відповідних гарантій захисту інтересів обвинуваченого, зокрема забезпечення належної можливості для підготовки захисту, як того вимагає стаття 6 (*«Доусетт проти Сполученого Королівства» (Dowsett v. the United Kingdom)*, 2003, §§ 42-43; *«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 330; *«Леас проти Естонії» (Leas v. Estonia)*, 2012, § 78). У зв'язку з цим, відмова національних судів вказати причини чому та на підставі якого рішення докази не були розкриті, може позбавити захист можливості подати контраргументи, наприклад, оскаржити дійсність цих причин або заперечити, що були вжиті всі зусилля для досягнення справедливого балансу між суперечливими інтересами та забезпечення права на захист (*«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 331).

193. Під час оцінювання відповідних процесуальних гарантій Суд також повинен враховувати важливість нерозкритого матеріалу та його використання у судовому процесі (*«Джаспер проти Сполученого Королівства» (Jasper v. the United Kingdom)* [ВП], 2000, §§ 54-55; *«М. проти Нідерландів» (M v. the Netherlands)*, 2017, § 69, де нерозкрита інформація не могла сама по собі надавати будь-яку допомогу захисту). Суд повинен, зокрема, переконатися в тому, що національна процедура дозволила врахувати вплив відповідних матеріалів на обґрунтованість засудження з урахуванням детальних й обґрунтованих аргументів сторони захисту (*«Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom)* [ВП], 2000, 66).

194. Наприклад, у рішенні у справі *«Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom)* [ВП], 2000) Суд дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 6, оскільки сторона обвинувачення не повідомила суд про деякі докази у справі, необхідні для

вирішення питання щодо їхнього розкриття, чим позбавило заявників справедливого судового розгляду. Натомість у рішенні у справі *«Джаспер проти Сполученого Королівства» (Jasper v. the United Kingdom)* [ВП], 2000, § 58, Суд дійшов висновку про відсутність порушення пункту 1 статті 6, оскільки нерозкриті докази не були долучені до матеріалів справи і ніколи не подавались до суду присяжних. У справі *«Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства» (Edwards and Lewis v. the United Kingdom)* [ВП], 2004, заявникам було відмовлено у доступі до спірних доказів, тому захисники не змогли переконати суддю у своєму твердженні про існування провокації. ЄСПЛ встановив порушення пункту 1 статті 6, оскільки процедура вирішення питань про розкриття доказів і наявності провокації не відповідала необхідним вимогам забезпечення принципів змагальності процесу та рівності сторін, а також не надавала гарантій, які дозволяли б належно захистити інтереси обвинувачених.

195. У контексті розкриття доказів можуть виникати складні питання щодо розкриття електронних даних, які можуть становити певний об'єм інформації, що перебуває в розпорядженні обвинувачення. У такому випадку важливим запобіжним засобом у процесі аналізу є забезпечення можливості для сторони захисту брати участь у встановленні критеріїв для визначення того, що може бути важливим для розкриття (*«Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії» (Sigurður Einarsson and Others v. Iceland)*, 2019, § 90; див. також *«Рук проти Німеччини» (Rook v. Germany)*, §§ 67 і 72). Більше того, що стосується ідентифікованих або тегованих даних, то будь-яка відмова в наданні сторони захисту дозволу проводити подальший пошук таких даних загалом викликає питання щодо забезпечення належних засобів для підготовки лінії захисту (*«Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії» (Sigurður Einarsson and Others v. Iceland)*, 2019, § 91). Крім того, той факт, що електронні докази, які зіграли вирішальну роль у засудженні заявника, співпали з іншими даними, не обов'язково позбавляє його або її процесуальних прав щодо перших даних (*«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 328). Як правило, неможливість сторони захисту отримати прямий доступ до доказів і перевірити їх недоторканість і надійність безпосередньо покладає більшу відповідальність на національні суди, щоб піддати ці питання найретельнішому розгляду (*там само*, § 334). Так, у справі *Юксель Ялчинкая* неможливість заявника коментувати повний обсяг дешифрованого матеріалу, що стосувався його, зокрема вміст повідомлень у додатку під назвою *ByLock*, який було додано до справи після того, як обвинувальний вирок щодо нього набрав законної сили, було визнано таким, що не відповідає вимозі «справедливої рівноваги» між сторонами, і стало однією з причин, яка призвела до визнання порушення пункту 1 статті 6 (*там само*, §§ 335-336).

196. Порушення права на змагальний судовий розгляд було встановлене і тоді, коли сторони, на відміну від державного обвинувача, не отримали звіт судді-доповідача до початку слухання, а також не мали можливість дати відповідь на висновки державного обвинувача (*«Рейнхардт і Сліман-Каїд проти Франції» (Reinhardt and Slimane-Kaïd v. France)*, 1998, §§ 105-106).

3. Вмотивованість судових рішень

197. Відповідно до усталеної судової практики, котра віддзеркалює принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються (*«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], § 84; *«Папон проти Франції» (Papon v. France)* (ухв.), 2001).

198. Метою мотивування є показати сторонам, що їх почули, і таким чином це сприятиме тому, щоб вони погодились із рішенням. Водночас це зобов'язує суддю обґрунтовувати свої міркування об'єктивними аргументами і дотримуватись прав сторони захисту. Національні суди повинні з достатньою чіткістю вказати підстави, на яких вони засновують своє рішення. Мотивоване рішення є важливим для того, щоб дозволити заявнику ефективно здійснювати будь-яке право на оскарження (*«Хаджіанастасіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece)*, 1992). Проте обсяг обов'язку мотивування може змінюватись залежно від характеру рішення і має аналізуватись у світлі обставин справи (*«Руїс Торіха проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain)*, 1994, § 29).

199. Так, наприклад, у контексті відхилення апеляційної скарги в кримінальній справі, що стало наслідком рівної кількості голосів, що було можливим в рамках національного правопорядку, Суд підкреслив, що рівне голосування не є *per se* порушенням статті 6. У кожному випадку необхідно було дослідити, чи були в підсумку рішення, що призвели до відхилення апеляції заявника, достатньо обґрунтованими, щоб заявник міг зрозуміти, чому відхилення стало результатом дії відповідного національного законодавства, і чи було це рішення достатньо зрозумілим щодо свого висновку та результату («Лоїзіде проти Кіпру» (*Loizides v. Cyprus*), § 43, де Суд не виявив порушення пункту 1 статті 6).

200. Хоча суд не мусить надавати відповідь на кожне порушене питання («*Ван де Хурк проти Нідерландів*» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 1994, § 61), проте з рішення має бути зрозуміло, що основні проблеми у справі були вирішені («*Болдеа проти Румунії*» (*Boldea v. Romania*), 2007, § 30; «*Лобжанідзе і Перадзе проти Грузії*» (*Lobzhanidze and Peradze v. Georgia*), 2020, § 66) і була надана конкретна і чітка відповідь на аргументи, які є вирішальними для ухвалення рішення у справі («*Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)*» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], 2017, § 84; «*S.C. IMH Suceava SRL проти Румунії*» (*S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania*), 2013, § 40 щодо суперечностей при оцінюванні доказів; «*Карімов та інші проти Азербайджану*» (*Karimov and Others v. Azerbaijan*), 2021, § 29, щодо оскарження заявниками їхнього ув'язнення за борги). При перевірці справедливості кримінального провадження Суд зазначив, що ігноруючи конкретне, важливе та суттєве зауваження, зроблене обвинуваченим, національні суди не виконали своїх зобов'язань відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції («*Юксель Ялчинкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye*) [ВП], 2023, §§ 337-341; «*Цупіал проти Польщі*» (*Cupiał v. Poland*), 2023, § 57).

201. Крім того, у справах, які стосуються втручання в права, гарантовані Конвенцією, Суд прагне встановити, чи є мотиви, які зазначені в рішеннях національних судів, автоматичними або стереотипними («*Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)*» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], 2017, § 84). Як підсумок, питання, яке стосується відсутності обґрунтування судових рішень відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, як правило, виникає, коли національні суди ігнорують конкретний, доречний і важливий аргумент, зауважений заявником («*Нечипорук і Йонкало проти України*» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*), 2011, § 280; дивіться у цьому ж контексті «*Ростомашвілі проти Грузії*» (*Rostomashvili v. Georgia*), 2018, § 59; «*Чжан проти України*» (*Zhang v. Ukraine*), 2018, § 73).

202. Стосовно способу обґрунтування рішень національних судів, характерне питання виникає тоді, коли такі рішення можливо кваліфікувати як свавільні в такому обсязі, що завдає шкоди справедливості провадження. Проте це відбувається лише в тому випадку, коли для ухвалення рішення не було надано жодних підстав або якщо наведені підстави ґрунтуються на явній фактичній або юридичній помилці, допущеній національним судом, що призвело до «відмови у правосудді» («*Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)*» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], 2017, § 85; «*Юксель Ялчинкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye*) [ВП], 2023, § 304 з подальшими посиланнями; «*Навальний і Офіцеров проти Росії*» (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*), 2016, § 119, стосовно політично мотивованого переслідування та засудження; «*Навальний проти Росії*» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], 2018, § 83; «*Пайшао Морейра Са Фернандес проти Португалії*» (*Raixão Moreira Sá Fernandes v. Portugal*), 2020, § 72; «*Спасов проти Румунії*» (*Spasov v. Romania*), 2022, щодо засудження, що ґрунтувалося на положеннях національного законодавства, які явно суперечать безпосередньо застосовним нормам регламенту ЄС, що мають пріоритет).

Мотивування рішень суду присяжних

203. Суд зазначив, що в ряді держав-учасниць Ради Європи існує система присяжних, яка керується законним бажанням залучати громадян до здійснення правосуддя, особливо стосовно найсерйозніших правопорушень. Проте, пунктом 1 статті 6 Конвенції не передбачено права на суд присяжних («*Тумей, Камерон і Гутрі проти Сполученого Королівства*» (*Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom*) (ухв.), 2013, § 30). Присяжні у кримінальному

провадженні рідко постановляють мотивовані рішення, і тому спочатку Комісія, а потім і Суд вивчали вплив цієї проблеми на справедливість судового розгляду у низці справ.

204. Конвенція не вимагає, аби присяжні мотивували своє рішення, а стаття 6 не заперечує проти того, щоб обвинуваченого судили присяжні з народу, навіть у випадках, коли їхній вердикт не мотивується (*«Саріч проти Данії» (Saric v. Denmark)* (ухв.), 1999). Проте безсумнівним лишається той факт, що для дотримання вимог справедливого судового розгляду громадськість і насамперед обвинувачений повинні бути спроможними зрозуміти постановлений вердикт. Це є однією з основних гарантій проти свавілля (*«Такске проти Бельгії» (Taxquet v. Belgium)* [ВП], 2010, § 92; *«Легільон проти Франції» (Legillon v. France)*, 2013, § 53).

205. Що стосується суду присяжних, складеного з народних засідателів, то треба пристосуватись до особливостей процедури, оскільки найчастіше присяжні не повинні або не можуть мотивувати своє переконання. У таких випадках стаття 6 вимагає встановити, чи обвинувачений зміг скористатись достатніми гарантіями, які допомогли уникнути будь-якого ризику протиправності і дозволили йому зрозуміти підстави вироку (*«Лермітт проти Бельгії» (Lhermitte v. Belgium)* [ВП], 2016, § 68). Такі процесуальні гарантії можуть полягати, наприклад, у інструкціях або поясненнях, які головуєчий суддя дає присяжним щодо порушених юридичних проблем або щодо доказової бази, а також у точних, однозначних питаннях, які суддя ставить перед присяжними для того, аби закласти підвалини для обґрунтування вердикту, або ж для того, щоб належно компенсувати відсутність мотивування відповідей присяжних (*«Р. проти Бельгії» (R. v. Belgium)*, рішення Комісії від 30 березня 1992 року; *«Заруалі проти Бельгії» (Zarouali v. Belgium)*, рішення Комісії від 29 червня 1994 року; *«Планка проти Австрії» (Planka v. Austria)*, рішення Комісії від 15 травня 1996 року; *«Папон проти Франції» (Rapou v. France)* (ухв.), 2001). Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 у випадку, коли суд присяжних відмовився ставити окремі питання щодо існування обставин, що обтяжують покарання, стосовно кожного з обвинувачених, завадивши таким чином присяжним встановити обґрунтованість індивідуальної кримінальної відповідальності заявника (*«Гоктепе проти Бельгії» (Goktepe v. Belgium)*, 2005, § 28).

206. У справі *«Беллерін Лагарес проти Іспанії» (Bellerín Lagares v. Spain)* (ухв.), 2003, Суд констатував, що в оспорюваному вирокі, до якого було долучено протокол наради присяжних, перелічувались факти, які присяжні мали б встановити, аби визнати заявника винним, юридичний аналіз цих фактів і з метою призначення покарання посилалися на обставини, які вважались такими, що впливають на ступінь відповідальності заявника у цій справі. Суд дійшов висновку, що цей вирок є достатньо мотивованим у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції. У справі *«Матіс проти Франції» (Matis v. France)* (ухв.), 2015, Суд постановив, що документ, який надає підстави для вироку (*feuille de motivation*), викладаючи основні звинувачення, які обговорювалися під час розгляду, створювався під час обговорень і, зрештою, став основою для визнання винуватості, задовольняв вимозі достатнього обґрунтування.

207. Слід взяти до уваги усі доступні для обвинуваченого засоби оскарження рішення (*«Такскует проти Бельгії» (Taxquet v. Belgium)*, [ВП], 2010, § 92). У цій справі було поставлено лише чотири питання щодо заявника, сформульовані так само, як і щодо інших співобвинувачених, що не дозволяло заявнику зрозуміти, на якій фактологічній або правовій базі його було засуджено. Така неспроможність зрозуміти, чому його було визнано винним, призвела до несправедливості судового розгляду (*там само*, § 100).

208. У справі *«Джадж проти Сполученого Королівства» (Judge v. the United Kingdom)* (ухв.), 2011, Суд вирішив, що обставини, за яких було ухвалено шотландським судом присяжних немотивоване рішення, були достатніми, аби обвинувачений зрозумів вирок щодо себе. Окрім того, Суд дійшов висновку, що наявна у шотландському праві можливість апеляційного оскарження є достатньою, щоб усунути будь-які недоліки вироку суду присяжних. Відповідно до чинного законодавства, апеляційний суд мав широкі наглядові повноваження і мав право скасувати будь-який вирок, що становить судову помилку.

209. Для порівняння, у справі *«Русішвілі проти Грузії» (Rusishvili v. Georgia)*, §§ 76-80, Суд виявив, що в одній із перших справ після кардинальної реформи кримінального процесу, яка

запровадила суди присяжних у національному правопорядку, апеляційний суд повинен був розглянути скарги заявника з процесуальних питань і не міг відхилити його вимоги з питань права без надання жодних обґрунтувань. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що, враховуючи відсутність обґрунтувань у вердиктах присяжних, роль апеляційного суду є вирішальною, оскільки саме йому належить перевірити, чи ефективно і належним чином функціонують різні процесуальні гарантії, а також чи призвело ведення суддею суду присяжних до несправедливості.

210. У справі *«Лермітт проти Бельгії» (Lhermitte v. Belgium)* [ВП], 2016, §§ 75-85, Суд звернув увагу на наступні фактори, на підставі яких він не виявив порушення пункту 1 статті 6: процесуальні гарантії, встановлені під час судового розгляду (зокрема, ефективна участь заявника в дослідженні доказів і те, що питання, поставлені головою суду до присяжних, були зачитані і сторонам були надані копії), об'єднаний вплив фактів, викладених в обвинувальному акті, і характер питань, поставлених присяжним, належне вручення вироку, а також обмежений вплив експертних висновків, які суперечили висновкам присяжних.

211. Так само у справі *«Рамда проти Франції» (Ramda v. France)*, 2017, §§ 59-71, стосовно обґрунтування рішення, ухваленого спеціальним антитерористичним судом присяжних, Суд не виявив порушення пункту 1 статті 6, зважаючи на комплексний розгляд трьох ретельно обґрунтованих рішень щодо арешт особи, аргументів, заслуханих як у першій інстанції, так і в апеляції, а також багатьох докладних питань, поставлених суду присяжних, які дозволили заявникові зрозуміти обвинувачувальний вердикт проти нього.

Мотиви ухвалення рішень вищими судами

212. Відхиляючи апеляційну скаргу апеляційний суд може, в принципі, просто схвалити підстави для рішення суду нижчої інстанції (*«Гарсія Руїз проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], 1999, § 26; *«Степанян проти Вірменії» (Stepanyan v. Armenia)*, 2009, § 35). Що стосується рішення апеляційного суду щодо надання дозволу на подання апеляційної скарги, Суд постановив, що пункт 1 статті неможливо тлумачити як такий, що вимагає, щоб відмова в такому праві підпорядковувалася вимозі надання детальних підстав (*«Савонюк проти Сполученого Королівства» (Sawoniuk v. the United Kingdom)* (ухв.), 2001).

213. Проте коли виникає питання відсутності будь-якої фактичної та/або правової підстави для рішення суду нижчої інстанції, важливо, щоб вищий суд надавав власні належні мотиви (*«Татишвілі проти Росії» (Tatishvili v. Russia)*, 2007, § 62, стосовно цивільного аспекту). Крім того, у випадку явного заперечення прийнятності доказів вищий суд не може покладатися на ці докази без надання відповіді на такий аргумент (*«Шабельник проти України (№ 2)» (Shabelnik v. Ukraine (no. 2))*, 2017, §§ 50-55, щодо посилання на заяви обвинуваченого, зроблені в контексті психіатричного дослідження).

214. У справі *«Байдар проти Нідерландів» (Baydar v. the Netherlands)*, 2018, §§ 45-53, у контексті рішення вищого національного суду, який відмовився передати питання до Суду Європейського Союзу (CJEU) для отримання попереднього висновку (відповідні принципи, викладені у контексті цивільного аспекту в *«Дхабі проти Італії» (Dhahbi v. Italy)*, 2014, § 31), Суд взяв до уваги принцип, згідно з яким касаційні суди дотримуються свого обов'язку надавати достатнє обґрунтування, коли вони спираються на конкретну норму закону без подальшого обґрунтування при відхиленні касаційних скарг, які не мають жодної перспективи успіху (*«Тальман проти Латвії» (Talmane v. Latvia)*, 2016, § 29). Суд постановив, що така судова практика відповідає принципам, викладеним у справі *«Дхабі проти Італії» (Dhahbi v. Italy)*, 2014, і дійшов висновку, що посилання на відповідне положення закону вищим судом з вказівкою на те, що не було необхідним звертатися до Суду ЄС за попереднім висновком, оскільки ця справа не викликала жодного спору з питань права, є імпліцитним визнанням того, що звернення до Суду ЄС не може призвести до іншого результату у справі. Так, Суд вважав, що це задовольняло вимогу достатнього обґрунтування відповідно пункту 1 статті 6. На відміну від цього, у справі *«Георгіу проти Греції» (Georgiou v. Greece)*, 2023, §§ 22-26, Суд виявив порушення

пункту 1 статті 6 через невиконання судом касаційної інстанції розгляду клопотання заявника про звернення за попереднім запитом до Суду ЄС без надання на те належного обґрунтування.

4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе

а. Визначення і сфера застосування

215. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право зберігати мовчання і не свідчити проти себе (*«О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (O'Halloran and Francis v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 45; *«Функе проти Франції» (Funke v. France)*, 1993, § 44). Дійсно, хоча стаття 6 однозначно не каже про право зберігати мовчання і не свідчити проти себе, проте це - загальновизнана міжнародно-правова норма, котра лежить в основі поняття справедливого судового розгляду, якому присвячена стаття 6. Захищаючи підозрюваного від неправомірного тиску з боку влади, цей імунітет допомагає уникнути судових помилок і гарантувати результат, до якого прагне стаття 6 (*«Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 45; *«Биков проти Росії» (Vykov v. Russia)* [ВП], 2009, § 92).

216. Право не свідчити проти себе застосовується до кримінальних проваджень стосовно будь-яких кримінальних правопорушень, від найпростіших до найскладніших (*«Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 74).

217. Право зберігати мовчання застосовується з моменту допиту особи поліцією (*«Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 45). Особа, яка «обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення», для цілей статті 6 має право бути повідомлена про його або її перевагу не надавати викривальних свідчень проти себе (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 272).

б. Обсяг

218. Право не свідчити проти себе передбачає, що у кримінальній справі сторона обвинувачення має обґрунтовувати свою позицію щодо обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих під примусом або тиском, всупереч волі обвинуваченого (*«Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 68; *«Биков проти Росії» (Vykov v. Russia)* [ВП], 2009, § 92).

219. Перевага не свідчити проти себе захищає не від надання самовикривальних свідчень *per se*, а від отримання доказів шляхом примусу або тиску. Наявність примусу викликає сумніви щодо того, чи було дотримано право не свідчити проти себе. З цієї причини Суд повинен спочатку розглянути характер і ступінь примусу, використаного для отримання доказів (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 267).

220. У своїй практиці Суд визначив щонайменше три типи ситуацій, які викликають занепокоєння щодо неналежного примусу в порушення статті 6. Перший - коли підозрюваний зобов'язаний давати показання під загрозою санкцій або надає показання внаслідок цього (*«Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, *«Бруско проти Франції» (Brusco v. France)*, 2010) або на нього накладені санкції за відмову надавати показання (*«Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland)*, 2000; *«Вех проти Австрії» (Weh v. Austria)*, 2004). Другий тип – коли фізичний або психологічний тиск, часто у формі ставлення, яке порушує статтю 3 Конвенції, застосовується для отримання реальних доказів або заяв (*«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006; *«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010). Третій - коли органи влади використовують хитрість для того, щоб отримати інформацію, яку вони не змогли отримати під час допиту (*«Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. the United Kingdom)*, 2002; для порівняння справа *«Биков проти Росії» (Vykov v. Russia)* [ВП], 2009, §§ 101-102).

221. Показання, отримані під примусом, які, здаються на перший погляд такими, що не мають викривального характеру, наприклад, такі як виправдувальні зауваження або звичайні відомості з фактичних питань, можуть бути використані в кримінальному провадженні на підтримку позиції обвинувачення, наприклад для того, щоб спростувати або поставити під сумнів інші заяви обвинуваченого або докази, надані ним під час судового розгляду, або іншим чином завдавати шкоди їх достовірності. Так, право не свідчити проти себе неможливо обґрунтовано обмежувати висловленнями, які безпосередньо вказують на винуватість обвинуваченого (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 268).

222. Проте право не свідчити проти себе не поширюється на застосування у кримінальному провадженні інформації, яку можна отримати від обвинуваченого, вдаючись до примусових повноважень, але яка існує незалежно від волі останнього, наприклад, документи, вилучені за судовим наказом, зразки дихання, крові і сечі, а також тканини тіла з метою проведення ДНК-аналізів (*«Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 69; *«О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (O'Halloran and Francis v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 47; див. справу *«Баджич проти Північної Македонії» (Bajić v. North Macedonia)*, 2021, §§ 69-70, щодо заявленого порушення права не свідчити проти себе стосовно використання в процесі документальних доказів, отриманих від заявника під час його допиту як свідка). Крім того, Суд постановив, що пред'явлення обвинуваченим у кримінальному провадженні їх же заяв, зроблених під час провадження про надання притулку, не може розглядатися як використання заяв, отриманих під примусом в порушення пункту 1 статті 6 (*«Г. та Дж. проти Нідерландів» (H. and J. v. the Netherlands)* (ухв.), 2014).

223. У справі *«Де Леже проти Нідерландів» (De Legé v. the Netherlands)*, 2022, Суд роз'яснив природу та обсяг права не свідчити проти себе, зокрема стосовно примусу, застосованого для отримання документів у податковому провадженні, в якому були накладені штрафи на заявника:

- Для того, щоб виникло питання з точки зору права не свідчити проти себе, повинні бути виконані дві умови: (а) на особу має бути здійснено певну форму примусу чи тиску; та (б) щодо особи має бути відкрите «кримінальне обвинувачення» в автономному значенні пункту 1 статті 6 Конвенції, або існувати перспектива відкриття такого провадження, або ж викривальна інформація, отримана примусово поза межами кримінального розслідування, повинна бути використана в подальшому кримінальному провадженні. Це дві необхідні передумови для застосування права не свідчити проти себе.
- Коли ці передумови виконуються, необхідно визначити, чи слід розглядати використання доказів, отриманих через примус, як таке, що виходить за межі права не свідчити проти себе. Коли застосовуються методи примусу з метою отримати відповіді на питання або показання від обвинуваченого, як усно, так і письмово, застосовується право не свідчити проти себе. Однак, як зазначено вище, це право не поширюється на використання в кримінальних провадженнях матеріалів, отриманих від обвинуваченого за допомогою методів примусу, коли існування таких матеріалів не залежить від волі обвинуваченого (виняток *«Saunders»*).
- У зв'язку з цим, коли використовується документальний доказ, отриманий під загрозою покарань, таке використання не підпадає під захист права не свідчити проти себе, якщо влада може довести, що примус був спрямований на отримання конкретних уже існуючих документів — тобто таких документів, які не були створені в результаті самого примусу для цілей кримінального провадження — які є релевантними для відповідного розслідування, і про існування яких ці органи влади обізнані. Це виключає так звані «пошукові експедиції» (*fishing expeditions*) органів влади.
- Однак незалежно від того, чи мають органи влади інформацію про існування документальних чи інших матеріальних доказів, якщо ці матеріали були отримані методами, що порушують статтю 3 Конвенції, їх використання завжди підпадає під захист права не свідчити проти себе.

- Якщо виконуються передумови для застосування права не свідчити проти себе, і використання доказів, отриманих через примус, підпадає під захист цього права, необхідно перевірити, чи не було порушено «саму сутність» права, тобто визначити, як загальна справедливість провадження була порушена. Для цього слід враховувати такі фактори: характер і ступінь примусу, який був застосований для отримання доказів; наявність відповідних запобіжних заходів у процесі; і до чого були залучені отримані таким чином матеріали.

224. Ранній доступ особи до захисника є частиною процесуальних гарантій, яким Суд приділяє особливу увагу під час встановлення того, чи певна процедура зашкодила чи не зашкодила самій суті права не свідчити проти себе. Аби право на справедливий судовий розгляд, якому присвячений пункт 1 статті 6, залишалось достатньо «конкретним і ефективним», зазвичай необхідно, щоб доступ до захисника відбувся починаючи з першого допиту підозрюваного поліцією, якщо тільки не буде доведено, що існують переконливі причини обмежити це право (*«Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey)* [ВП], 2008, §§ 54-55; *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 256).

225. Затримана особа має, з одного боку, право не свідчити проти себе і зберігати мовчання, а з іншого боку – право на допомогу захисника протягом усіх допитів, тобто, коли існує «кримінальне обвинувачення» проти неї (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 272). Тож йдеться про різні права, а тому фактична відмова від одного з них не спричиняє відмову від іншого. Водночас ці права залишаються взаємодоповнюючими, оскільки затримана особа повинна *a fortiori* мати право на допомогу захисника, якщо представники влади заздалегідь не повідомили їй про право зберігати мовчання (*«Брусско проти Франції» (Brusco v. France)*, 2010, § 54; *«Навоне і інші проти Монако» (Navone and Others v. Monaco)*, 2013, § 74). Важливість повідомлення про право зберігати мовчання є такою, що навіть якщо припустити, що особа після того, як їй повідомили, що її слова можуть бути використані проти неї, добровільно погоджується зробити поліції заяву, не може вважатись повністю поінформованою, оскільки їй однозначно не повідомили про право зберігати мовчання і вона прийняла рішення без допомоги захисника (*там само*; *«Стойкович проти Бельгії і Франції» (Stojkovic v. France and Belgium)*, 2011, § 54).

226. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе в принципі служить захисту свободи підозрюваного обирати свідчити йому чи зберігати мовчання під час допиту поліцією. Така свобода вибору буде серйозно порушена, якщо представники влади у випадку, коли підозрюваний вирішив зберігати мовчання під час допиту, вдаватимуться до інсинуацій, аби змусити його до зізнання або інших заяв, що свідчать проти нього, і які вони не змогли отримати під час допиту (у цій справі зізнання, зроблені співкамернику, який був інформатором поліції), і якщо отримані у такий спосіб зізнання або заяви під час судового процесу надаються як докази (*«Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. the United Kingdom)*, 2002, § 50).

227. Натомість у справі *«Буков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], 2009, §§ 102-103, на заявника не чинили жодного тиску чи примусу, він не був позбавлений волі, з власного бажання зустрівся з інформатором поліції, самостійно вирішував, говорити з ним чи ні. Окрім того, суд не вважав запис розмови справжнім і однозначним зізнанням, яке могло би стати вагомою підставою для встановлення вини; натомість цей доказ не мав значної ваги поміж інших оцінених судом доказів.

с. Відносне право

228. Право зберігати мовчання не є абсолютним (*«Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 47; *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 269).

229. Аби встановити, чи під час провадження було позбавлено право не свідчити проти себе самої суті, Суд має, зокрема, перевірити наступні складові:

- характер і ступінь примусу;

- наявність під час провадження належних гарантій;
- спосіб застосування отриманих у такий спосіб доказів (*«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 101; *«О’Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (O’Halloran and Francis v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 55; *«Буков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], 2009, § 104; *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 269).

230. З одного боку, вирок не повинен ґрунтуватись виключно або переважно на мовчанні підозрюваного або на його відмові відповідати на питання чи розмовляти. З іншого боку, право зберігати мовчання не може зашкодити брати до уваги мовчання обвинуваченого у тих випадках, які вочевидь вимагають пояснень з його боку, аби оцінити силу переконливості зібраних стороною обвинувачення доказів. Тому не можна сказати, що рішення підозрюваного зберігати мовчання протягом усього кримінального провадження буде обов’язково позбавлене наслідків (*«Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom)* [ВП], 1996, § 47).

231. Аби встановити, чи рішення зробити з мовчання обвинуваченого несприятливі для нього висновки порушувало статтю 6, слід взяти до уваги сукупність обставин справи, зокрема, зважаючи на вагу, яку надали йому національні суди під час оцінки доказів, і ступінь притаманного цій ситуації примусу (*там само*, § 47). На практиці повинні бути встановлені відповідні гарантії для того, щоб будь-які несприятливі висновки не виходили за межі дозволеного згідно зі статтею 6. Під час судового процесу в суді присяжних повноваження судді, який бере участь у розгляді справи, щодо присяжних за такі негативні висновки має особливе значення (*«О’Доннелл проти Сполученого Королівства» (O’Donnell v. the United Kingdom)*, 2015, § 51).

232. Водночас вага суспільного інтересу у розслідуванні цього правопорушення і покаранні за його вчинення винної особи може бути взята до уваги і врівноважена з інтересами обвинуваченої особи в тому, щоб докази, які лягли в основу обвинувачення, були зібрані законно. Втім, стурбованість суспільного інтересу не може обґрунтовувати заходи, які позбавляють заявника самої суті права на захист, включно з правом не свідчити проти себе (*«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 97). Загальним інтересом не може бути обґрунтоване використання відповідей, отриманих під примусом під час досудового розслідування, для доведення вини обвинуваченого протягом розгляду кримінальної справи в суді (*«Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland)*, 2000, § 57).

5. Використання доказів

233. Хоча стаття 6 і гарантує право на справедливий судовий розгляд, проте вона не встановлює жодних правил щодо допустимості доказів як таких, оскільки це питання вирішується перш за все національним правом (*«Шенк проти Швейцарії» (Schenk v. Switzerland)* 1988, §§ 45-46; *«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2))* [ВП], 2017, § 83; *«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 302; *«Хеглас проти Чеської Республіки» (Heglas v. the Czech Republic)*, 2007, § 84).

234. Тому, в принципі, Суд не має висловлюватися щодо прийнятності певних доказів, наприклад, отриманих у спосіб, що суперечить національному праву. Натомість слід перевірити, чи провадження, включно зі способом отримання доказів, було справедливим у цілому (*«Айятолла Ай проти Туреччини» (Ayetullah Ay v. Turkey)*, 2020, §§ 123-130). Окрім того, перевірка підлягає стверджувану протиправність, а у випадках, коли йдеться про порушення іншого захищеного Конвенцією права, характер встановленого порушення (*«Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. the United Kingdom)*, 2000, § 34; *«П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства» (P.G. and J.H. v. the United Kingdom)*, 2001, § 76; *«Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. the United Kingdom)*, 2002, § 42). Так, наприклад, Суд критично оцінив підхід, який застосували національні суди, надаючи вирішальне значення показанням поліцейських стосовно обвинувачень заявника у непокорі, тоді як сам уряд визнав (в односторонній заяві), що обставини арешту суперечили забороні такого, що принижує

гідність, поводження, відповідно до статті 3 Конвенції (*«Бутафала проти Бельгії» (Boutaffala v. Belgium)*, §§ 87-88; див. також *«Репеско та Репеску проти Республіки Молдова» (Repeşco and Repeşcu v. the Republic of Moldova)*, 2023, §§ 29-33).

235. Для того, аби встановити, чи провадження в цілому було справедливим, треба також порушити питання про те, чи було дотримано прав сторони захисту. Необхідно, зокрема, встановити, чи заявникові надали можливість поставити під сумнів достовірність певного доказу і заперечити проти його використання за обставин, коли принципи змагальності судового розгляду та рівності сторін були дотримані (*«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 324). Окрім того, необхідно врахувати якість цього доказу, включно з питанням про те, чи обставини, за яких його було отримано, породжують сумнів щодо його достовірності або точності. Питання щодо проведення належної перевірки національними судами оскарження заявником доказів, тобто чи був заявник справді «почутий», і чи забезпечили суди свої рішення відповідним та достатнім обґрунтуванням також є факторами, які слід враховувати при проведенні оцінки справедливості судового провадження (*там само*). Хоча проблема справедливості не обов'язково постає, коли отриманий доказ не підтверджений іншою доказовою базою, слід зазначити, що у випадку, коли такий доказ є дуже вагомим і не викликає жодних сумнівів, то потреба в інших доказових елементах, які б його підтверджували, є меншою (*«Буков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], 2009, § 89; *«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 96). У зв'язку з цим Суд надає також значення питанню про те, чи був вказаний доказ вирішальним для результату кримінального провадження (*«Гэфген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010, § 164).

236. Щодо перевірки характеру стверджуваної незаконності провадження вищезазначений тест був застосований у справах стосовно скарг на те, що докази, отримані з порушенням права на захист, були використані у провадженні. Це стосується, наприклад, використання доказів, отриманих через пред'явлення декількох осіб для впізнання (*«Ласка і Ліка проти Албанії» (Laska and Lika v. Albania)*, 2010), неналежне взяття зразків у підозрюваного для судово-медичної експертизи (*«Горватіч проти Хорватії» (Horvatić v. Croatia)*, 2013), тиск на співобвинуваченого, включно з проведенням допиту останнього за відсутності його захисника (*«Еркаріч проти Хорватії» (Erkarić v. Croatia)*, 2013; *«Домінка проти Словаччини» (Dominka v. Slovakia)* (ухв.), 2018); *«Стефенс проти Мальти (№ 3)» (Stephens v. Malta (no. 3))*, 2020, §§ 64-67; *«Тонков проти Бельгії» (Tonkov v. Belgium)*, 2022, §§ 64-68; див. також *«Мехмет Зекі Доған проти Туреччини (№ 2)» (Mehmet Zeki Doğan v. Türkiye (no. 2))*, 2024, §§ 79-88, щодо використання показань співобвинуваченого за відсутності його захисника у відновленому кримінальному провадженні після визнання Судом порушення пунктів 1 і 3 (с) статті 6 у першій справі, розпочатій заявником); використання розвідувальної інформації проти обвинуваченого (*«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 316); використання підкинутих доказів проти обвинуваченого (*«Лайов проти Азербайджану» (Layijov v. Azerbaijan)*, 2014, § 64; *«Сакіт Західов проти Азербайджану» (Sakit Zahidov v. Azerbaijan)*, 2015, §§ 46-49; *«Кобіашвілі проти Грузії» (Kobiashvili v. Georgia)*, 2019, §§ 56-58); неправомірне використання інших свідків обвинувачення та матеріальних доказів проти обвинуваченого (*«Ілгар Маммадов проти Азербайджану (№ 2)» (Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (no. 2))*, 2017; *«Айятолла Ай проти Туреччини» (Ayetullah Ay v. Turkey)*, 2020); використання у провадженні самовикривальних тверджень (*«Белугін проти Росії» (Belugin v. Russia)*, 2019, § 68-80); а також використання висновків експертів у провадженні (*«Erduran i Em Export Diş Tic A.Ş. проти Туреччини» (Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey)*, 2018, § 107-112; див. також *«Авагян проти Вірменії» (Avagyan v. Armenia)*, 2018, § 41; *«Гюлагаджи проти Туреччини» (Gülağacı v. Turkey)* (ухв.), 2021, §§ 35-40; *«Зайдов проти Азербайджану (№ 3)» (Zayidov v. Azerbaijan (no. 3))*, 2023, § 89).

237. Такий самий тест був застосований у справах, які стосуються питання, чи використання як доказів інформації, яка, як стверджувалося, була отримана з порушенням статті 8, зробило судовий розгляд у цілому несправедливим у значенні статті 6. Це стосується, наприклад, справ, пов'язаних з використанням доказів, отриманих за допомогою незаконного прихованого спостереження (*«Буков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], 2009, §§ 69-83; *«Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. the United Kingdom)*, 2000, § 34; *«Драгоєвич проти*

Хорватії» (Dragojević v. Croatia), 2015, §§ 127-135; *«Ніцулеску проти Румунії» (Nițulescu v. Romania)*, 2015; *«Драгош Іона Русу проти Румунії» (Dragoș Ioan Rusu v. Romania)*, 2017, §§ 47-50; *«Фальзарано проти Італії» (Falzarano v. Italy)* (ухв.), 2021, §§ 43-48; *«Лисюк проти України» (Lysyuk v. Ukraine)*, 2021, §§ 67-76), щодо обшуків та конфіскації (*«Ходорковський та Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, §§ 699-705; *«Праде проти Німеччини» (Prade v. Germany)*, 2016; *«Тортладзе проти Грузії» (Tortladze v. Georgia)*, 2021, §§ 69, 72-76, щодо обшуку приміщення почесного консула; *«Будак проти Туреччини» (Budak v. Turkey)*, 2021, §§ 68-73 та 84-86, зокрема щодо важливості розгляду питань стосовно відсутності свідків, які надають свідчення).

238. Щодо, зокрема, електронних доказів, Суд визнав, що вони відрізняються в багатьох аспектах від традиційних форм доказів, зокрема своєю природою та спеціальними технологіями, необхідними для їх збору, забезпечення, обробки та аналізу. Так, електронні докази викликають окремі питання щодо достовірності, оскільки вони за своєю суттю більш схильні до знищення, пошкодження, змін чи маніпуляцій. З цієї причини використання неперевіраних електронних доказів у кримінальних провадженнях може створити особливі труднощі для суддів, а також це може зменшити здатність національних суддів встановити їх автентичність, точність і цілісність. Однак ці фактори не потребують застосування гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6, інакшим чином: чи то більш суворо, чи більш м'яко *«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, §§ 312-313). Хоча боротьба з тероризмом може вимагати використання електронних доказів, що підтверджують використання особою зашифрованої системи обміну повідомленнями, пов'язаної з терористичною організацією, право на справедливий судовий розгляд поширюється на всі види кримінальних правопорушень, від найбільш простих до найбільш складних, і докази, отримані, незалежно від того, чи є вони електронними чи ні, не можуть використовуватися національними судами таким чином, що підриває основні засади справедливого суду (*там само*, § 344). Так, було встановлено порушення пункту 1 статті 6, коли національні суди не звернулися, *inter alia*, до зауважень захисту, спрямованих на оскарження цілісності та надійності електронних доказів, що були покладені в основу вироку щодо заявника, а також точності й правдивості висновків, зроблених цими судами на основі тих самих даних (*там само*, §§ 333-334 і 337-341).

239. Водночас у випадку використання у кримінальному провадженні доказів, зібраних за допомогою засобу, визнаного таким, що порушує статтю 3, слід керуватись іншими міркуваннями. Використання подібних доказів, що зібрані з порушенням одного з фундаментальних й абсолютних прав, гарантованих Конвенцією, завжди викликає глибокі сумніви щодо справедливості провадження, навіть якщо прийняття таких доказів не було вирішальним для засудження особи (*«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, §§ 99 і 105; *«Арутюнян проти Вірменії» (Harutyunyan v. Armenia)*, 2007, § 63; див. для порівняння *«Мехмет Алі Есер проти Туреччини» (Mehmet Ali Eser v. Turkey)*, 2019, § 41, де жодні показання, отримані шляхом примусу, насправді не використовувалися при звинуваченні заявника).

240. Отже, використання у кримінальному провадженні показань, отриманих внаслідок порушення статті 3, незалежно від того, чи йдеться про катування, нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поведження, автоматично позбавляє справедливості провадження в цілому і порушує статтю 6 (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010, § 166; *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 254; *«Ел Гаскі проти Бельгії» (El Haski v. Belgium)*, 2012, § 85; *«Цєснієкс проти Латвії» (Cēsnieks v. Latvia)*, 2014, §§ 67-70). Ті самі принципи застосовуються стосовно використання в кримінальному провадженні показань, отриманих внаслідок жорстокого поведження з боку приватних осіб (*«Цвік проти Польщі» (Ćwik v. Poland)*, 2020).

241. Те ж стосується і матеріальних доказів, отриманих безпосередньо за допомогою катування (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010, § 167; *«Ялох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 105). Натомість використання доказів, отриманих шляхом поведження, що суперечить статті 3, але не досягає рівня катування, порушуватиме статтю 6

тільки тоді, коли буде доведено, що порушення статті 3 вплинуло на результат провадження, тобто на засудження особи чи покарання (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010, § 178; *«Ел Гаскі проти Бельгії» (El Haski v. Belgium)*, 2012, § 85; 85; *«Злічіч проти Сербії» (Zličić v. Serbia)*, 2021, § 119).

242. Ці принципи застосовуються не тільки тоді, коли потерпілим від поведження, що суперечить статті 3, є сам обвинувачений, але й тоді, коли йдеться про третіх осіб (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113445>*«Ел Гаскі проти Бельгії» (El Haski v. Belgium)*, 2012, § 85; *«Уразбаєв проти Росії» (Urazbayev v. Russia)*, 2019, § 73). Зокрема, Суд вирішив, що використання у судовому розгляді доказів, отриманих внаслідок катування, є складовою кричущої відмови у правосудді навіть тоді, коли особа, у якої у такий спосіб вибили докази, була третьою стороною (*«Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom)*, 2012, §§ 263 і 267; *«Качіу і Которрі проти Албанії» (Kaçiu and Kotorri v. Albania)*, 2013, § 128; *«Кормев проти Болгарії» (Kormev v. Bulgaria)*, 2017, §§ 89-90).

243. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що Суд постановив, що відсутність прийнятної скарги за статтею 3, в принципі, не заважає брати до уваги твердження заявника стосовно того, що заяви в поліції були отримані з використанням методів примусу або утиску, і тому їх допущення до матеріалів справи, на які посилається суд першої інстанції, складало порушення гарантії справедливого суду згідно зі статтею 6 (*«Мехмет Думан проти Туреччини» (Mehmet Duman v. Turkey)*, 2018, § 42). Подібні міркування застосовуються, коли заявник скаржиться на використання доказів, отриманих внаслідок жорстокого поведження, яке Суд не зміг встановити на основі наданих йому матеріалів (відсутність порушення статті 3 Конвенції). У таких випадках, оскільки заявник довів *prima facie* існування доказів, які, ймовірно, були отримані через жорстоке поведження, національні суди мають обов'язок з'ясувати обставини справи, а їхнє невиконання цього обов'язку може призвести до порушення статті 6 (*«Бохонко проти Грузії» (Bokhonko v. Georgia)*, 2020, § 96).

244. У справі *«Сассі та Бенчеллалі проти Франції» (Sassi and Benchellali v. France)*, 2021, §§ 89-102, Суд розглянув скаргу заявників щодо відсутності справедливого кримінального провадження проти них у Франції, що стосувалося використання показань, які вони дали деяким французьким органам влади на американській військовій базі в Гуантанамо. Хоча Суд раніше звертав увагу на заяви про жорстоке поведження та насилля з боку американських властей щодо підозрюваних у тероризмі, у цьому випадку скарга заявників за статтею 3 щодо французьких агентів була визнана непринятною. Однак, Суд вважав за необхідне розглянути, в межах статті 6, чи врахували національні суди та в якій мірі твердження заявників про жорстоке поведження, навіть якщо воно нібито мало місце поза територією держави, де проводився розгляд справи, а також можливий вплив на справедливість провадження. Зокрема, Суд мав розглянути, чи належним чином національні суди розглянули заперечення заявників щодо надійності та доказової цінності їхніх показань і чи була надана їм ефективна можливість оскаржити допустимість цих показань та заперечити проти їхнього використання. У цьому випадку Суд встановив, що це було зроблено. Також зазначивши, що оскаржувані показання не використовувалися як підстава для відкриття кримінального провадження проти заявників чи для їхнього засудження, Суд не знайшов порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

245. Питання, пов'язане використанням доказів у провадженні, також виникає у зв'язку з прийняттям доказів, наданих свідками, які співпрацюють з обвинуваченням. Суд постановив, що використання показань свідків в обмін на імунітет або інші переваги може поставити під сумнів гарантовану обвинуваченому справедливість судового розгляду і здатне викликати делікатні питання, оскільки, за своїм характером, такі показання відкриті для маніпуляцій і можуть бути надані виключно для того, щоб отримати власні переваги або з метою особистої помсти. Проте використання такого типу показань не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим (*«Верхоєк проти Нідерландів» (Verhoek v. the Netherlands)* (ухв.), 2004; *«Корнеліс проти Нідерландів» (Cornelis v. the Netherlands)* (ухв.), 2004). У кожному окремому випадку Суд під час оцінювання обставин провадження розглядатиме його в цілому з урахуванням права на захист, а також інтересів суспільства та жертв у належному розслідуванні

злочину й, за необхідності, враховуючи права свідків (*«Хабран і Далем проти Бельгії» (Habran and Dalem v. Belgium)*, 2017, § 96).

246. У цьому контексті Суд розгляне, зокрема, чи: захист знав особу свідка; захист знав про існування угоди з обвинуваченням; національний суд перевіряв угоду; національний суд звернув увагу на всі можливі переваги, отримані свідком; угода обговорювалася під час судового розгляду; захист мав можливість перевірити свідка; захист мав можливість перевірити членів команди обвинувачення, які брали участь у справі; національний суд знав про підводні камені, пов'язані з надією на свідчення співучасника; національний суд обережно ставився до свідчень; національний суд детально пояснив, чому він вірив свідку; існували непошкоджені підтверджувальні докази; апеляційний суд переглянув висновки суду першої інстанції щодо свідка; і питання було розглянуто всіма судами, що займалися різними апеляціями (*«Ксенофонтос та інші проти Кіпру» (Xenofontos and Others v. Cyprus)*, 2022, § 79).

247. У справі *«Адамчо проти Словаччини» (Adamčo v. Slovakia)*, 2019, §§ 56-71, щодо засудження, заснованого вирішальним чином на показаннях співучасника, що впливають із угоди про визнання вини, Суд визнав порушення статті 6 Конвенції з огляду на наступні міркування: ці показання є якщо не єдиним, то принаймні вирішальним доказом проти заявника; неспроможність національних судів вивчити ширший контекст, у якому свідок отримав вигоду зі сторони обвинувачення; факт, що угода про визнання вини зі стороною обвинувачення була укладена без участі суду; ненадання національними судами відповідного мотивування стосовно аргументів заявника (див. також *«Ерік Адамчо проти Словаччини» (Erik Adamčo v. Slovakia)*, 2023).

248. Натомість, у справі *«Кадагішвілі проти Грузії» (Kadagishvili v. Georgia)*, 2020, §§ 156-157, Суд не вважав, що покладання на показання підозрюваних, які уклали угоду з обвинуваченням про визнання вини, робило судовий процес загалом несправедливим. Суд наголосив на тому, що процедура укладання угоди була проведена відповідно до закону і супроводжувалася належним судовим контролем. Крім того, відповідні свідки дали показання суду першої інстанції у справі заявників, а останні мали достатньо можливостей для їх допиту. Для Суду також було важливо, що жоден встановлений в рамках процедури укладання угоди факт не був прийнятий у справі заявників без повного і належного розгляду під час судового процесу.

249. Нарешті, слід зазначити, що за деяких дуже специфічних обставин у держави може виникнути позитивний обов'язок проводити розслідування та збирати докази на користь обвинуваченого (*«Гросам проти Чеської Республіки» (Grosam v. the Czech Republic)* [ВП], 2023, § 130). У справі *«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, §§ 195-200, що стосувалася випадку торгівлі людьми, де жертви торгівлі людьми були притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з торгівлею наркотиками, Суд підкреслив, що докази стосовно статусу обвинуваченого як жертви торгівлі людьми повинні розглядатися як «фундаментальний аспект» захисту, який він або вона повинні мати можливість забезпечити без обмежень. У зв'язку з цим Суд послався на позитивний обов'язок держави відповідно до статті 4 Конвенції розслідувати ситуації потенційної торгівлі людьми.⁵ У справі, що розглядалася, Суд вважав, що відсутність належної оцінки статусу заявників як жертв торгівлі людьми перешкождала органам влади забезпечити докази, які могли б становити фундаментальний аспект їхнього захисту.

6. Провокація

а. Загальні аспекти

250. Суд визнає необхідність для державних органів використовувати спеціальні методи розслідування, зокрема у справах стосовно організованої злочинності й корупції. У зв'язку з цим Суд вирішив, що застосування таких методів, зокрема проведення різних заходів під прикриттям, саме по собі не становить порушення права на справедливий судовий розгляд. Водночас через ризик породження ними поліцейських провокацій, вкрай важливо обмежити їх

⁵ Див. Посібник зі статті 4 Європейської конвенції з прав людини

використання чіткими рамками (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania)* [ВП], 2008, § 51).

251. Хоча зростання організованої злочинності і вимагає вжиття необхідних заходів, але, незважаючи на це, право на справедливий судовий розгляд, з якого випливає вимога належного здійснення правосуддя, застосовується до всіх видів злочинів, від найпростіших до найскладніших. Дійсно, у демократичному суспільстві право на належне здійснення правосуддя посідає таке визначне місце, що ним не можна жертвувати задля потреби (*там само*, § 53). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що хоча поліція і може діяти таємно, проте вона не може провокувати скоєння злочину (*«Худобін проти Росії» (Khudobin v. Russia)*, 2006, § 128).

252. До того ж Конвенція не забороняє на стадії досудового розслідування, коли це може бути виправдане характером правопорушення, використовувати такі джерела, як повідомлення анонімних інформаторів, але їх у подальшому використанням судом, який розглядає справу по суті, для доведення вини особи, порушує зовсім іншу проблему (*«Тейксеїра да Кастро проти Португалії» (Teixeira de Castro v. Portugal)*, 1998, § 35). Звернення до таких джерел є прийнятним тільки тоді, коли воно супроводжується належними і достатніми гарантіями проти зловживань і, зокрема, чіткими й передбачуваними процедурами дозволу, виконання і контролю щодо згаданих слідчих дій (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania)* [ВП], 2008, § 51). Щодо органу, який має контролювати проведення заходів під прикриттям, то Суд вважає, що хоча судовий контроль є найбільш відповідним засобом, можна також використовувати й інші методи за умови існування належних процедур і гарантій, наприклад, контроль з боку прокурора (*«Баннікова проти Росії» (Bannikova v. Russia)*, 2010, § 50; *«Чохонелідзе проти Грузії» (Tchokhanelidze v. Georgia)*, 2018, § 51).

253. Хоча залучення таємних агентів може бути допустимим, якщо воно підлягає чітким обмеженням і гарантіям, проте використання доказів, отриманих шляхом поліцейської провокації, не можна виправдати суспільним інтересом, оскільки це може призвести до того, що обвинувачений опиниться під загрозою остаточного позбавлення справедливого судового розгляду з самого початку (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania)* [ВП], 2008, § 54). Таємними агентами в цьому контексті можуть бути державні службовці або приватні особи, які діють відповідно до їх вказівок та контролю. Проте скарга, яка стосується підбурювання до вчинення злочину приватною особою, яка не діяла згідно з вказівками або під іншим контролем органів влади, розглядається за загальними правилами використання доказів, а не як питання провокації (*«Шеннон проти Сполученого Королівства» (Shannon v. the United Kingdom)* (ухв.), 2004).

254. Заборона провокації злочину також поширюється на звернення державних органів влади до спеціальних заходів, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваними. Суд постановив, що такі спеціальні заходи є визнаними та допустимими засобами розслідування злочину, коли злочинна діяльність не є одноразовим, ізольованим злочином, а є незаконним підприємництвом, яке триває. Проте відповідно до загальної заборони провокації злочину, таємні агенти своїми діями повинні намагатися розслідувати поточну кримінальну діяльність по суті пасивно, а не впливати, наприклад, на підбурювання до більшого злочину, ніж той, який вже планувалося скоїти без такого підбурювання. Відповідно, коли органи державної влади використовують спеціальні заходи, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваним, вибір та участь таємного агента в кожній незаконній операції не повинна виводити роль поліції за межі таємних агентів та зводити її до агентів-провокаторів. Крім того, будь-яке продовження розслідування повинне бути засноване на дійсних підставах, таких як необхідність забезпечення достатніх доказів для отримання обвинувального вироку, для більш глибокого розуміння характеру та обсягу злочинної діяльності підозрюваного або для розкриття більшого кримінального кола. За відсутності таких причин може бути виявлено, що державні органи беруть участь у діяльності, яка неналежним чином збільшує обсяг або масштаб злочину (*«Грба проти Хорватії» (Grba v. Croatia)*, 2017, §§ 99-101).

255. Зокрема, внаслідок неналежної поведінки таємних агентів в одній або декількох незаконних операціях або участі у заходах, які збільшують обсяг або масштаби злочину, органи державної влади можуть несправедливо піддавати обвинуваченого збільшеному покаранню як у межах встановленого діапазону покарання, так і за злочин, вчинений з обставинами, що обтяжують покарання. Якщо буде встановлено, що це було так, повинні бути зроблені відповідні висновки згідно з Конвенцією або стосовно конкретної незаконної операції, яка здійснювалася шляхом неналежної поведінки державних органів, або щодо організації численних незаконних операцій в цілому. З точки зору справедливості, накладене на особу покарання повинно відображати злочин, який обвинувачений насправді планував скоїти. Так, хоча не було б несправедливим засуджувати особу, однак було б несправедливо покарати його або її за ту частину злочинної діяльності, яка була наслідком неналежної поведінки державних органів влади (*там само*, §§ 102-103).

256. Практика Суду щодо провокації також стосується випадків непрямой провокації. Це ситуація, коли особа не знаходиться безпосередньо в контакті з працівником поліції, який працює під прикриттям, але була залучена до злочину співником, який був безпосередньо спровокований поліцією вчинити злочин. У цьому контексті Суд сформулював наступні критерії для своєї оцінки: (а) чи було передбачувано для поліції, що особа, до якої безпосередньо звернулися з провокацією до злочину, ймовірно, контактуватиме з іншими особами для участі у злочині; (b) чи визначалася діяльність цієї особи поведінкою поліцейських; та (c) чи вважали національні суди залучених осіб співниками у злочині (*«Акбай та інші проти Німеччини» (Akbay and Others v. Germany)*, 2020, § 117).

257. У своїй судовій практиці з питання провокації злочину Суд розробив критерії для розмежування провокації, яка порушує пункт 1 статті 6 Конвенції, з допустимою поведінкою при проведенні заходів під прикриттям під час розслідування злочину. Суд пояснив, що хоча неможливо зменшити різноманітність ситуацій, які можуть виникнути в цьому контексті для того, щоб спростити контрольний список критеріїв, для розгляду Судом скарг про провокацію розроблено два критерії: матеріальний і процесуальний аспекти провокації (*«Матановіч проти Хорватії» (Matanović v. Croatia)*, 2017, § 122; *«Раманаускас проти Литви (№ 2)» (Ramanauskas v. Lithuania (no. 2))*, 2018, § 55).

b. Матеріальний критерій провокації

258. Суд визначає провокацію,⁶ на противагу законному розслідуванню під прикриттям, як ситуацію, коли задіяні агенти – працівники органів правопорядку або особи, що діють на їх прохання – не обмежуються суто пасивним розслідуванням протиправної діяльності, а здійснюють на особу певний вплив, провокуючи її вчинити правопорушення, яке вона в іншому випадку не вчинила б, з метою зафіксувати його, щоб отримати доказ і розпочати кримінальне розслідування (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania)* [ВП], 2008, § 55).

259. Аби встановити, чи розслідування було «суто пасивним», Суд вивчає мотиви, які обґрунтовували таємну операцію, й поведінку державних органів, які її здійснювали. Зокрема, Суд встановлює, чи були об'єктивні сумніви у тому, що заявника втягнули у злочинну діяльність або схилили вчинити кримінальне правопорушення (*«Баннікова проти Росії» (Bannikova v. Russia)*, 2010, § 38).

260. Встановлюючи це, Суд бере до уваги низку чинників. Наприклад, у попередньому знаковому рішенні у справі *«Тейксейра да Кастро проти Португалії» (Teixeira de Castro v. Portugal)*, §1998, § 37-38, Суд взяв до уваги, *inter alia*, факт відсутності у заявника судимості, щодо нього не відкривалося жодного кримінального провадження, поліцейські не знали його, у нього вдома не знайшли жодних наркотичних речовин, а та кількість наркотичної речовини, що була знайдена при ньому під час затримання, не перевищувала обсяг, який просили таємні агенти. Суд дійшов висновку, що в цьому випадку дії агентів вийшли за межі та спровокували

6. Терміни «провокація», «підбурювання з боку поліції» і «агенти-провокатори» є взаємозамінними в практиці Суду.
Європейський суд з прав людини 55/151 Останнє оновлення: 31.08.2024

вчинення правопорушення, й ніщо не дозволяє припускати, що без їх втручання зазначене правопорушення було б скоєне.

261. Наявність судимості сама по собі не є показником схильності до вчинення злочину (*«Константін і Стоян проти Румунії»* (Constantin and Stoian v. Romania), 2009, § 55). Проте той факт, що заявник знав методіку злочину (*«Вірджіл Дан Василе проти Румунії»* (Virgil Dan Vasile v. Romania), 2018, § 53), а також те, що він не відмовився від домовленості вчинити злочин, хоча й мав для того не одну нагоду, або неповідомлення органам влади про злочин, були визнані Судом як ознаки існування злочинної діяльності або наміру (*«Горгієвські проти колишньої Югославської Республіки Македонія»* (Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), 2009, § 53; *«Матановіч проти Хорватії»* (Matanović v. Croatia), 2017, §§ 142-143).

262. Питання про те, чи заявника підштовхнули скоїти вказане правопорушення, є іншим чинником, який слід взяти до уваги. З власної ініціативи встановити контакт із заявником за відсутності об'єктивних підозр у його причетності до злочинної діяльності або схильності скоїти кримінальне правопорушення (*«Бурак Хун проти Туреччини»* (Burak Hun v. Turkey), 2009, § 44; *«Сепіл проти Туреччини»* (Sepil v. Turkey), 2013, § 34), поновити пропозицію, незважаючи на його попередню відмову, наполягати, вчиняючи тиск (*«Раманаускас проти Литви»* (Ramanauskas v. Lithuania) [ВП], 2008, § 67, порівняйте з *«Раманаускас проти Литви (№ 2)»* (Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)), 2018, § 68, де заявник сам просив зв'язатися), збільшувати ціну понад звичайну (*«Малінінас проти Литви»* (Malininas v. Lithuania), 2008, § 37) або викликати у заявника співчуття, симулюючи симптоми наркотичного голоду (*«Ванян проти Росії»* (Vanyan v. Russia), §§ 11 і 49) – все це Суд вважає поведінкою, яку можна розглядати як таку, що спровокувала заявника вчинити зазначений злочин, незалежно від того, був таємний агент працівником правоохоронних органів чи приватною особою, котра діяла на їх прохання.

263. Іншим важливим питанням є те, чи агентів, які діють від імені держави, можна вважати такими, що «долучились» до злочинної діяльності або «проникли» у неї, чи вони радше її спричинили. У першому випадку згадана дія залишається у межах роботи під прикриттям. В рішенні у справі *«Мілінене проти Литви»* (Milinienė v. Lithuania, 2008, §§ 37-38) Суд вирішив, що хоча поліція і вплинула на перебіг подій, зокрема, надавши приватній особі технічні засоби для запису розмови і підтримавши пропозицію грошового заохочення для заявника, все ж вона «долучилась» до злочинної діяльності на прохання приватної особи, а не ініціювала її. Ініціатива в цій справі походила від приватної особи. Цей чоловік поскаржився до поліції, що заявник вимагав від нього хабаря для позитивного вирішення його справи, і тільки після отримання цієї скарги заступник генерального прокурора дав дозвіл на проведення операції з метою перевірити її обґрунтованість (щодо подібного мотивування див. *«Секвієра проти Португалії»* (Sequeira v. Portugal) (ухв.), 2003; *«Єврофінаком проти Франції»* (Eurofinacom v. France) (ухв.), 2004).

264. Спосіб, у який була розпочата і провадилась секретна поліцейська операція, слід брати до уваги для встановлення того, чи заявник став жертвою провокації. Відсутність чіткої і передбачуваної процедури отримання дозволу, проведення слідчого заходу і контролю за ним схиляють терези до кваліфікації оскаржуваних фактів як провокації: див., наприклад, справу *«Тейксейра да Кастро проти Португалії»* (Teixeira de Castro v. Portugal, 1998, § 38), у якій Суд встановив, що втручання таємних агентів не було передбачене заходами контрольованої суддею офіційної операції з боротьби проти торгівлі наркотиками; справу *«Раманаускас проти Литви»* (Ramanauskas v. Lithuania) [ВП], 2008, § 64, у якій ніщо не дозволяло сказати, з якої причини чи з якого особистого мотиву таємний агент з власної ініціативи встановив контакт із заявником, не доповідаючи про це своєму керівництву; справу *«Чохонелідзе проти Грузії»* (Tchokhonelidze v. Georgia, 2018, § 51), у якій Суд встановив, що не було офіційного дозволу та контролю за операцією під прикриттям, про яку йде мова.

265. У справі *«Ванян проти Росії»* (Vanyan v. Russia, 2005, §§ 46-47), у якій Суд встановив, що поліцейська операція була дозволена внаслідок звичайного адміністративного рішення органу, який згодом проводив її, що в цьому рішенні не було інформації про мотиви і цілі передбаченої оперативної закупки та що за операцією не здійснювалось жодного контролю ні з боку суду, ні

іншого незалежного органу. Через це техніка «оперативна закупка», яку застосовують російські правоохоронні органи, була ретельно досліджена в рішенні у справі *«Веселов та інші проти Росії» (Veselov and Others v. Russia, 2012, § 127)*, у якому Суд постановив, що зазначена процедура була недосконалою, спричинила свавільні дії поліції щодо заявників і зашкодила справедливості відкритого стосовно них кримінального провадження. Суд також встановив, що національні суди не здійснили належного розгляду клопотання заявників щодо існування провокації, зокрема не провели аналіз причин проведення оперативної закупки, а також поведінки поліції та їхніх інформаторів щодо заявників (див. також справу *«Кузміна та інші проти Росії» (Kuzmina and Others v. Russia, 2021, де Суд розглядав структурні недоліки в національній правовій системі Росії щодо питань провокації)*).

с. Судовий контроль за способом захисту, який посиляється на провокацію

266. У справах, що стосуються провокації, стаття 6 Конвенції може бути дотримана тільки тоді, коли під час судового розгляду заявник міг ефективно посилатися на факт провокації, наприклад, шляхом висловлення заперечень або у інший спосіб. Отже, недостатньо, аби було дотримано загальних гарантій, таких як рівність сторін або право на захист (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania) [ВП], 2008, § 69*). У подібних випадках Суд вирішував, що доведення відсутності провокації лежить на стороні обвинувачення за умови, що твердження обвинуваченого не позбавлені правдоподібності.

267. Якщо подано клопотання щодо провокації та існують певні *prima facie* докази, що підтверджують її, то судові органи мають перевірити факти справи і вжити заходів, необхідних для встановлення істини, щоб визначити, чи дійсно мала місце провокація. У випадку її наявності суди мають робити висновки, відповідно до Конвенції (*там само*, § 70). Лише той факт, що заявник визнав себе винним у кримінальному обвинуваченні, не звільняє суд, котрий розглядає справу, від обов'язку перевірити заяву про провокацію (*там само*, § 72). Суд дійшов висновку, що захист від провокації обов'язково передбачає, що обвинувачений визнає вину у вчиненні правопорушення, в якому його звинувачують, але стверджує, що це сталося через незаконне підбурювання з боку поліції (*«Берлізев проти України» (Berlizev v. Ukraine), 2021, § 46*; див. для порівняння *«Яхимович проти України» (Yakhymovych v. Ukraine), 2021, § 46*, де в контексті стверджуваного вбивства на замовлення заявник заперечував обвинувачення, але порушував питання про провокацію, імпліцитно чи експліцитно, протягом усього судового провадження).

268. У таких випадках Суд перевіряє, чи *prima facie* скарга на провокацію є, відповідно до внутрішнього права, реальним засобом захисту, або чи допомагає вона визнати докази неприйнятними або спричинити подібні наслідки (*«Баннікова проти Росії» (Bannikova v. Russia), 2010, § 54*). Хоча саме державні органи повинні визначати, якої процедури слід дотримуватись у випадку повідомлення про провокацію, проте Суд вимагає, щоб така процедура була змагальною, ретельною, повною і давала відповідь на питання щодо провокації (*там само*, § 57). Окрім того, у тому випадку, коли слідчі органи відмовляються розкривати інформацію, Суд надає особливої ваги дотриманню принципів змагальності і рівності сторін (*там само*, § 58).

269. Якщо обвинувачений стверджує, що його спровокували вчинити правопорушення, то суди, котрі розглядають кримінальну справу, повинні уважно вивчити матеріали справи, оскільки для того, щоб судовий розгляд був справедливим у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції, усі докази, отримані внаслідок поліцейської провокації, повинні бути відхилені або ж повинна застосовуватися процедура з подібними наслідками (*«Акбай та інші проти Німеччини» (Akabay and Others v. Germany), 2020, §§ 123-124*). Тим більше, якщо така поліцейська операція проводилась за відсутності правової бази і достатніх гарантій (*«Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania) [ВП], 2008, § 60*). У такій системі судовий розгляд скарги на підбурювання є єдиним ефективним засобом перевірки обґрунтованості причин проведення операції під прикриттям та з'ясування того, чи діяли агенти під час цих операцій «переважно пасивним чином» (*«Лагутін та інші проти Росії» (Lagutin and Others v. Russia), 2014, § 119*). Також необхідно, щоб рішення національних судів, які відхилили клопотання заявника про провокацію, були достатньо обґрунтовані (*«Санду проти Республіки Молдова» (Sandu v. the*

Republic of Moldova), 2014, § 38; «*Чохонелідзе проти Грузії*» (*Tchokhonelidze v. Georgia*), 2018, § 52).

270. Якщо на підставі наявних матеріалів Суд не може дійти висновку, що проти заявника була вчинена провокація, тоді судова перевірка цього питання стає вирішальною відповідно до методології оцінки Судом справ про провокацію («*Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства*» (*Edwards and Lewis v. the United Kingdom*) [ВП], 2004, § 46; «*Алі проти Румунії*» (*Ali v. Romania*), 2010, § 101; див. також справу «*Худобін проти Росії*» (*Khudobin v. Russia*), 2006, у якій державні органи не проаналізували відповідні фактологічні і правові чинники для того, щоб відрізнити провокацію від законних видів слідчої діяльності; «*В. проти Фінляндії*» (*V. v. Finland*), 2007, де заявник не міг скористатись фактом провокації як засобом захисту).

d. Методологія оцінювання Судом справ з ознаками провокації

271. Під час застосування матеріального і процесуального критеріїв провокації Суд повинен спочатку переконатися в тому, що ситуація, яка розглядається, підпадає *prima facie* під категорію «справ з ознаками провокації». Якщо Суд переконається в тому, що скарга заявника підлягає розгляду в рамках категорії «справ з ознаками провокації», спершу він оцінюватиме матеріальний критерій провокації. Якщо, відповідно до матеріального критерію, на підставі наявної інформації Суд міг би визнати з достатнім рівнем впевненості, що національні органи розслідували діяльність заявника пасивно і не провокували його або її на вчинення злочину, цього буде достатньо для висновку Суду, що наступне використання в кримінальному провадженні проти заявника доказів, отриманих за допомогою заходу під прикриттям, не порушує питання відповідно до пункту 1 статті 6.

272. Проте якщо висновки Суду відповідно до матеріального критерію є непереконаливими через відсутність інформації у справі, нерозкриття або протиріччя у тлумаченнях подій сторонами, або якщо Суд визнає, що заявник був підданий провокації всупереч пункту 1 статті 6, необхідно, щоб як другий крок Суд розглянув процесуальний критерій провокації. Суд пояснив, що він застосовує цей критерій для того, щоб визначити, чи були вжиті необхідні заходи для розкриття національними судами обставин аргументованої заяви про підбурювання, а у випадку висновку про підбурювання або у справі, в якій обвинуваченню не вдалося довести, що не було підбурювання, чи були відповідні висновки зроблені відповідно до Конвенції. Провадження стосовно заявника було б позбавлене справедливості, яку вимагає стаття 6 Конвенції, якщо метою дій державних органів влади була провокація заявника вчинити злочин, за який він був засуджений, та національні суди не розглянули належним чином заяви про підбурювання («*Матановіч проти Хорватії*» (*Matanović v. Croatia*), 2017, §§ 131-135; «*Раманаускас проти Литви (№ 2)*» (*Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*), 2018, § 62; «*Вірджіл Дан Василе проти Румунії*» (*Virgil Dan Vasile v. Romania*), 2018, §§ 47-50; «*Акбай та інші проти Німеччини*» (*Akbay and Others v. Germany*), 2020, §§ 111-124).

7. Принцип безпосередності

273. Суд постановив, що важливим елементом справедливого кримінального провадження також є можливість обвинуваченого провести очну ставку зі свідком за присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є важливою гарантією у кримінальному провадженні, в якому зроблені судом зауваження про поведінку та надійність свідка, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого. Тому, як правило, зміна складу суду після заслуховування важливого свідка повинна призводити до повторного допиту цього свідка («*П.К. проти Фінляндії*» (*P.K. v. Finland*) (ухв.), 2002).

274. Проте принцип безпосередності не може розглядатися як заборона будь-якої зміни у складі суду під час розгляду справи. Можуть виникати дуже чіткі адміністративні або процедурні фактори, які унеможливають продовження участі судді у справі. Суд зазначив, що можуть бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб судді, які продовжують розглядати справу, належним чином розуміли докази та аргументи, наприклад, за допомогою доступних стенограм, якщо надійність свідка, про якого йде мова, не ставиться під сумнів, або за допомогою організації

повторного дослідження відповідних аргументів чи допиту важливих свідків новоствореним судом (*«Кутіан проти Румунії» (Cutean v. Romania)*, 2014, § 61).

275. У справі *«П.К. проти Фінляндії» (P.K. v. Finland)* (ухв.), 2002, Суд не вважав, що невиконання принципу безпосередності може саме по собі призводити до порушення права на справедливий судовий розгляд. Суд взяв до уваги той факт, що, незважаючи на те, що головуєчий суддя змінився, троє присяжних залишалися незмінними протягом усього провадження. Він також зауважив, що надійність відповідного свідка не була оскаржена на жодному етапі, а також у справі не було жодної вказівки, яка б обґрунтовувала сумніви щодо його надійності. За цих обставин той факт, що новий головуєчий суддя мав у своєму розпорядженні протокол засідання, під час якого було заслухано свідка, значною мірою компенсував відсутність принципу безпосередності провадження. Суд також зазначив, що засудження заявника не було засноване виключно на показаннях відповідного свідка, а також те, що не було свідчень того, що головуєчий суддя був змінений для того, щоб вплинути на результат справи або з будь-яким іншим неналежним мотивом. Подібні міркування привели Суд до висновку про відсутність порушення пункту 1 статті 6 у справі *«Гравіано проти Італії» (Graviano v. Italy)*, 2005, §§ 39-40) і *«Скаро проти Хорватії» (Škaro v. Croatia)*, 2016, §§ 22- 31).

276. І навпаки, у справі *«Кутіан проти Румунії» (Cutean v. Romania)*, 2014, §§ 60-73) Суд визнав порушення статті 6, коли жоден із суддів з початкового складу, які заслухали заявника, і жоден зі свідків на першому рівні юрисдикції не залишилися для продовження розгляду справи. Він також зазначив, що показання заявника та свідків становили релевантні докази для засудження особи, які суддя не заслухав безпосередньо. За цих обставин Суд постановив, що наявність стенограм показань не може компенсувати відсутність безпосередності у провадженні (також *«Берару проти Румунії» (Beraru v. Romania)*, 2014, § 66).

277. У справі *«Церовшек і Божичник проти Словенії» (Cerovšek and Božičnik v. Slovenia)*, 2017, §§ 37-48) Суд визнав порушення статті 6, оскільки підстави для вироків стосовно заявників, тобто їх засудження та призначення покарання, не були наведені одним суддею, який оголосив їх, але й іншими суддями, які не брали участі в судовому розгляді (див. також *«Сванідзе проти Грузії» (Svanidze v. Georgia)*, 2019, §§ 34-38, про заміну судді його заступником, який не брав участі в дослідженні доказів; *«Орхан Шахін проти Туреччини» (Orhan Şahin v. Türkiye)*, 2024, §§ 57-62, де жоден із трьох суддів у колегії, яка врешті-решт засудила заявника після повторного судового розгляду, не брав участі на попередніх етапах кримінального провадження щодо заявника і не заслуховував свідка, показання котрого були центральними для визнання заявника винним).

278. Аналогічно у справі *«Іанку проти Румунії» (Iancu v. Romania)*, 2021, §§ 52-60, хоча питання релевантності принципу безпосередності було залишено відкритим, Суд розглянув це питання у контексті підписання вироку головою суду від імені судді, який брав участь у розгляді справи, але потім вийшов у відставку до ухвалення вироку. Суд не виявив порушення пункту 1 статті 6, зробивши акцент, зокрема, на наступних елементах: вирок був ухвалений судовою колегією, яка розглядала справу і безпосередньо досліджувала докази; вирок був складений, відповідно до національного законодавства, помічником судді, який брав участь у слуханнях й обговореннях, і який виклав від імені колегії суддів підстави засудження особи; суддя, який пішов у відставку, об'єктивно не міг підписати вирок; підписання вироку всіма членами суду не є загальноприйнятим стандартом у всіх країнах-членах Ради Європи; національне законодавство обмежувало допустимість підписання вироку головою суду лише випадками, коли суддя, який розглядав справу, не зміг підписати рішення; і голова суду підписав вирок від імені судді, який вийшов у відставку, а не від свого власного імені.

279. Питання, пов'язане з принципом безпосередності, може також виникнути, коли апеляційний суд скасовує рішення нижчого суду, тим самим виправдовуючи заявника за кримінальними обвинуваченнями без нового дослідження доказів та заслуховування показань свідків (*«Гану проти Румунії» (Hanu v. Romania)*, 2013, § 40; *«Лазу проти Республіки Молдова» (Lazu v. the Republic of Moldova)*, 2016, § 43). Так само принцип безпосередності є актуальним у разі зміни складу суду, що розглядає справу, коли справа передається для повторного розгляду іншому судді. Окрім того, в такій ситуації доречно принципи практики Суду, що стосуються права

допитувати свідків для сторони обвинувачення (*«Фамуляк проти України» (Famulyak v. Ukraine)* (ухв.), 2019, §§ 36-38; *«Черніка проти України» (Chernika v. Ukraine, 2020, §§ 40-46 and 54)*.⁷

8. Правова визначеність і суперечлива судова практика

280. Принцип правової визначеності вимагає від національних органів влади поваги до обов'язкового характеру остаточного судового рішення. Захист від дублювання кримінального провадження є однією з конкретних гарантій, пов'язаних із загальною гарантією справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні згідно зі статтею 6 (*«Братякін проти Росії» (Bratyakin v. Russia)* (ухв.), 2006).

281. Проте вимога правової визначеності не є абсолютною. У кримінальних справах вона повинна оцінюватися з урахуванням, наприклад, пункту 2 статті 4 Протоколу № 7, який чітко дозволяє державі відновлювати справу у зв'язку з появою нововиявлених обставин або якщо виявлено суттєві недоліки у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи. Однак, дотримання вимог статті 4 Протоколу № 7 саме по собі не є достатнім для встановлення дотримання вимог справедливого судового розгляду відповідно до статті 6 (*«Нікітін проти Росії» (Nikitin v. Russia)*, 2004, § 56).

282. Деякі особливі обставини справи можуть свідчити про те, що процедура відновлення справи була використана у такий спосіб, який порушив саму сутність справедливого судового розгляду. Зокрема, Суд повинен встановити, чи використали органи влади своє право на здійснення перегляду задля досягнення, наскільки це максимально можливо, справедливого балансу між інтересами особи та необхідністю забезпечення ефективності системи кримінального правосуддя (*там само*, § 57).

283. Принцип правової визначеності також гарантує певну стабільність у правових ситуаціях і сприяє довірі суспільства до судів. З іншого боку, збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи, в той час як така довіра, безперечно, є однією з найважливіших складових існування держави, заснованій на верховенстві права. Однак вимоги правової визначеності та захисту законних очікувань громадськості не обумовлюють набуте право на узгодженість судової практики, а її розвиток сам по собі не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки нездатність підтримувати динамічний та еволюційний підхід може зашкодити реформам або вдосконаленню (*«Борг проти Мальти» (Borg v. Malta)*, 2016, § 107).

2484. У своєму оцінюванні того, чи суперечливі рішення національних верховних судів порушували вимоги справедливого судового розгляду, закріплені у пункті 1 статті 6, Суд застосовує тест, вперше розроблений у цивільних справах (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 53), який полягає у встановленні того, чи існують "глибокі і давні відмінності" у прецедентному праві Верховного суду, чи передбачає національне законодавство засоби для подолання цих невідповідностей, чи були застосовані такі засоби, і, якщо доречно, який вони мали вплив (*«Борг проти Мальти» (Borg v. Malta)*, 2016, § 108).

285. Питання правової визначеності може виникнути також у разі законодавчого втручання в поточні кримінальні провадження. У справі *«Чім і Прживецерський проти Польщі» (Chim and Przywieczerski v. Poland)*, 2018, §§ 199-207, спираючись на свою судову практику за статтею 7 Конвенції⁸, Суд не виявив порушення пункту 1 статті 6 стосовно законодавчих змін, що продовжили строки давності у справі проти заявника.

286. У справі *«Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, §§ 92-124, що стосувалася втручання законодавця для зміни позиції, прийнятої в судовій практиці національних судів, яке вплинуло на судовий результат спору, пов'язаного з податковими донарахуваннями, Суд наголосив, що лише вагомі підстави загального інтересу

⁷ Див. розділ «в. Право допитувати свідків»

⁸ Див. Посібник зі статті 7 Європейської конвенції з прав людини

можуть виправдати втручання законодавця в здійснення правосуддя з метою вплинути на судові рішення у справі. У зв'язку з цим, зазначивши, що фінансові інтереси держави самі по собі, як правило, не обґрунтовують ретроспективне застосування законодавства, Суд не виключив важливість питання про те, чи була під загрозою фінансова стабільність держави (хоча така загроза в цьому випадку не була очевидною). По-друге, Суд підкреслив, що за своєю природою законодавчі ініціативи регулюють ситуації загальними та абстрактними термінами, таким чином причини, які мотивували законодавця, не втрачають своєї легітимності лише тому, що вони можуть бути неактуальними стосовно кожної особи, яку вони можуть зачіпати. По-третє, Суд підтвердив, що в державі, яка керується верховенством права, законодавець може змінювати законодавство, щоб виправити тлумачення закону, надане судовою владою, однак за умови дотримання правових норм і принципів, що є обов'язковими навіть для законодавця. Так, Суд особливо наголосив, що у виняткових випадках ретроспективне законодавство може бути обґрунтованим, особливо з метою тлумачення або уточнення старішої законодавчої норми, заповнення правового вакууму або компенсування наслідків нової судової практики. Щодо фактичних обставин цієї справи, Суд визнав доцільними цілі боротьби з масштабним податковим шахрайством, уникненням свавільної дискримінації між платниками податків і відновленням правової визначеності шляхом компенсації наслідків відповідної національної судової практики та відновлення усталеної адміністративної практики. Суд також, зокрема враховуючи той факт, що це питання не стосувалося кримінального права (див. Розділ I.A), вважав, що втручання законодавця було передбачуваним і виправданим вагомими підставами загального інтересу.

9. Оприлюднення матеріалів справи до судового розгляду

287. Суд постановив, що шкідлива кампанія в пресі може мати негативний вплив на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку і, відповідно, на присяжних, яких залучено для встановлення вини обвинуваченого (*«Акай проти Туреччини» (Akay v. Turkey)* (ухв.), 2002; *«Краксі проти Італії (№ 1)» (Craxi v. Italy (no. 1))*, 2002, § 98, *«Беггс проти Сполученого Королівства» (Beggs v. the United Kingdom)* (ухв.), 2012, § 123). Так, агресивна кампанія в пресі ризикує мати вплив на неупередженість суду відповідно до пункту 1 статті 6, а також на презумпцію невинуватості, закріплену в пункті 2 статті 6 (*«Нінн-Хансен проти Данії» (Ninn-Hansen v. Denmark)* (ухв.), 1999; *«Ангелов проти Болгарії» (Angelov v. Bulgaria)* (ухв.), 2004).⁹

288. Водночас висвітлення в пресі поточних подій є здійсненням свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Конвенції (*«Бедат проти Швейцарії» (Bédat v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 51). Якщо існує така шкідлива кампанія в пресі навколо певного судового розгляду, вирішальним є не суб'єктивні переживання обвинуваченого щодо відсутності упередженого ставлення, яке вимагається від судів (хоча це й є зрозумілим), а те, чи можливо за певних обставин справи вважати такі побоювання об'єктивно виправданими (*«Влох проти Польщі» (Włoch v. Poland)* (ухв.), 2000; *«Дактарас проти Литви» (Daktaras v. Lithuania)* (ухв.), 2000; *«Прібке проти Італії» (Priebke v. Italy)* (ухв.), 2001; *«Буткевічус проти Литви» (Butkevičius v. Lithuania)* (ухв.), 2002; *«Г.С.П. проти Румунії» (G.C.P. v. Romania)*, 2011, § 46; *«Мустафа (Абу Хамза) проти Сполученого Королівства» (Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom)* (ухв.), 2011, §§ 37-40).

289. Деякі з факторів, визначених у прецедентному праві як важливі для оцінки Судом впливу такої кампанії на справедливість судового розгляду, містять: час, що минув між кампанією в пресі та початком судового розгляду, і зокрема визначення складу суду першої інстанції; чи можливо приписати оскаржені публікації органам влади або чи були вони поінформовані про них; і чи впливали публікації на суддів або присяжних і тим самим надавали упередженості результату провадження (*«Беггс проти Сполученого Королівства» (Beggs v. the United Kingdom)* (ухв.), 2012, § 124; *«Абдулла Алі проти Сполученого Королівства» (Abdulla Ali v. the United Kingdom)*, 2015, §§ 87-91; *«Паулікас проти Литви» (Paulikas v. Lithuania)*, 2017, § 59).

9. Див. розділ «Шкідлива кампанія у ЗМІ».

290. Крім того, у контексті судового розгляду судом присяжних, зміст будь-яких вказівок, наданих присяжним, також слід брати до уваги (*«Беггс проти Сполученого Королівства» (Beggs v. the United Kingdom)* (ухв.), 2012, § 124). Національні суди, які повністю складаються з професійних суддів, зазвичай, на відміну від присяжних, мають відповідний досвід і підготовку, що дозволяє їм протистояти будь-якому зовнішньому впливу (*«Краксі проти Італії (№ 1)» (Craxi v. Italy (no. 1))*, 2002, § 104; *«Міркеа проти Румунії» (Mircea v. Romania)*, 2007, § 75).

10. Укладання угоди про визнання вини

291. Суд зазначив, що загальною рисою європейських кримінально-правових систем може вважатися те, що обвинувачений отримує менш тяжке обвинувачення або пом'якшене покарання в обмін на визнання вини або заяву *nolo contendere* до початку судового розгляду, або за значну співпрацю з органами розслідування (*«Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia)*, 2014, § 90). Тому не може бути нічого неправомірного в процесі ведення переговорів щодо обсягу обвинувачення чи покарання (*там само*), або в тиску на особу тим, що він або вона повинні будуть постати перед судом, з метою змусити особу погодитися на досудове врегулювання справи (*«Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium)*, 1980, § 51). На думку Суду переговори між сторонами про укладання угоди про визнання вини, окрім надання важливих переваг швидкого розгляду кримінальних справ і пом'якшення навантаження на суди, прокурорів і адвокатів, також при правильному їх застосуванні можуть стати успішним інструментом у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, та сприятимуть зниженню кількості призначених покарань і, як наслідок, кількості ув'язнених (*«Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia)*, 2014, § 90).

292. Суд також зазначив, що наслідком угоди про визнання вини є те, що кримінальне провадження проти обвинуваченого здійснюється за допомогою спрощеної форми судового розгляду, яка, по суті, містить відмову від ряду процесуальних прав (*«Навальний та Офіцеров проти Росії» (Navalnyy and Ofitserov v. Russia)*, 2016, § 100). Це саме по собі не може бути проблемою, оскільки ні буква, ні дух статті 6 не перешкоджають особі добровільно відмовитися від цих гарантій.¹⁰ Так, за аналогією з принципами стосовно дійсності таких відмов, Суд встановив, що згода особи на укладення угоди про визнання вини повинна супроводжуватися наступними умовами: (а) угода повинна була бути прийнята особою при повному розумінні фактів справи та правових наслідків і дійсно на добровільній основі; і (б) зміст угоди і справедливості того, яким чином її було досягнуто між сторонами, повинні були бути предметом належного судового розгляду (*«Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia)*, 2014, §§ 91-92).

293. У справі *«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, §§ 195-200, яка стосувалася торгівлі людьми, де жертви були притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з торгівлею наркотиками (вчинені у зв'язку з їхньою торгівлею людьми), і де вони визнали свою вину за пред'явленими звинуваченнями, Суд серед іншого встановив, що за відсутності будь-якої оцінки органами влади того, чи були заявники жертвами торгівлі людьми, і, якщо так, чи могло це мати вплив на їхню кримінальну відповідальність, ці визнання не були зроблені «з повним усвідомленням фактів». Крім того, в таких обставинах будь-яка відмова від прав з боку заявників суперечила б важливим суспільним інтересам у боротьбі з торгівлею людьми та захисті її жертв. Тому Суд не погодився, що визнання вини заявників було відмовою від їхніх прав відповідно до статті 6 Конвенції.

¹⁰ Див. розділ «Загальні міркування щодо кримінального аспекту статті 6»

В. Публічний розгляд

пункт 1 статті 6 Конвенції

«1. Кожен має право на ... публічний розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.»

Ключові слова у HUDOC

Публічний розгляд справи (6-1); Усне слухання (6-1); Недопущення преси (6-1); Недопущення публіки (6-1)

Необхідність в демократичному суспільстві (6-1); Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); Міра, що є суворо необхідною (6-1); Завдання шкоди інтересам правосуддя (6-1)

Публічне рішення (6-1)

1. Принцип публічності

294. Публічність провадження захищає сторін судового процесу від таємного правосуддя, на яке не поширюється контроль громадськості; вона є також одним із засобів, який допомагає зберегти довіру до судів. Завдяки прозорості, яку вона надає здійсненню правосуддя, публічність дозволяє втілювати мету пункту 1 статті 6 – справедливий судовий розгляд, гарантованість якого є одним із принципів кожного демократичного, у розумінні Конвенції, суспільства (*«Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria)*, 2000, § 27; *«Крестовський проти Росії» (Krestovskiy v. Russia)*, 2010, § 24; *«Саттер проти Швейцарії» (Sutter v. Switzerland)*, 1984, § 26).

295. Хоча загальна справедливість провадження є основним принципом відповідно до статті 6 Конвенції, (не)порушення права обвинуваченого на публічний розгляд, що стосується недопущення публіки та преси, не обов'язково корелює з наявністю фактичної шкоди для реалізації обвинуваченим своїх інших процесуальних прав, зокрема тих, що захищені пунктом 3 статті 6. Так, навіть якщо в іншому випадку заявнику була б надана адекватна можливість для використання захисту з належним урахуванням його права на усне слухання та принципів рівності сторін і змагальності, органи влади повинні довести, що рішення провести закрите слухання є строго необхідним у тих обставинах справи (*«Кілін проти Росії» (Kilin v. Russia)*, 2021, §§ 111-112).

296. Із принципу публічності судових проваджень випливають два різні аспекти: проведення публічного судового розгляду й публічне проголошення рішень і вироків (*«Саттер проти Швейцарії» (Sutter v. Switzerland)*, 1984, § 27; *«Тірсе і інші проти Сан-Маріно» (Tierce and Others v. San Marino)*, 2000, § 93).

2. Право на усне слухання та присутність у судовому засіданні

а. Право на усне слухання

297. Право на «публічний судовий розгляд», гарантоване пунктом 1 статті 6, неодмінно передбачає право на «усне слухання» (*«Дорі проти Швейцарії» (Döry v. Sweden)*, 2002, § 37).

298. Водночас обов'язок провести відкрите судове засідання не є абсолютним в усіх справах, що стосуються кримінального аспекту статті 6. З огляду на поширення поняття «кримінальне обвинувачення» на випадки, які не належать до традиційної категорії кримінального права (наприклад, адміністративні правопорушення, митні порушення і штрафи за несплату податків), «кримінальні обвинувачення» мають різну вагу. У той час, як вимоги справедливого судового розгляду є найсуворішими стосовно кримінального права, надані кримінальним аспектом статті 6 гарантії не обов'язково мають застосовуватись з усією суворістю до інших категорій справ, які хоч і підпадають під дію цього аспекту статті 6, але не мають особливо тяжкого характеру (*«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, §§ 41-43).

299. Проте відмова провести усні слухання сторін може бути обґрунтована лише у виняткових випадках (*«Гранде Стівенс і інші проти Італії» (Grande Stevens and Others v. Italy)*, 2014, §§ 121-122). Виняткові обставини, якими можна виправдати відсутність усного слухання, залежать переважно від характеру питань, які вивчатиме суд, зокрема, чи вони стосуються питань фактів і права, які не можна розглянути належним чином на підставі матеріалів справи. Проведення усного судового провадження не є обов'язковим у справах, які не порушують жодних питань щодо достовірності або не викликають суперечності щодо фактів, що вимагає усної презентації доказів чи перехресного допиту свідків, як і тоді, коли обвинувачений мав належну можливість висловити свою позицію письмово і спростувати зібрані проти нього докази. У зв'язку з цим є правомірним, коли державні органи беруть до уваги вимоги ефективності й економічності (*«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, §§ 41-43 і 47-48, стосовно провадження щодо донарахувань податків; *«Сухадолк проти Словенії» (Suhadolc v. Slovenia)* (ухв.), 2011, стосовно спрощеного судового розгляду за порушення правил дорожнього руху; *«Санкаклі проти Туреччини» (Sancakli v. Turkey)*, 2018, § 45, щодо адміністративного штрафу, накладеного на власника готелю за використання приміщення для проституції). Проте у випадках, коли оскаржене правопорушення було розглянуто державним службовцем, проведення усного судового слухання може мати важливе значення для захисту інтересів обвинуваченого, оскільки таким чином можливо перевірити достовірність висновків службовців (*«ТОВ “Продукція Плюс Сторитвено” проти Словенії» (Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia)*, 2018, § 54).

300. Крім того, в деяких випадках, навіть якщо предмет справи стосується питання технічного характеру, яке зазвичай може бути вирішене без усного слухання, обставини справи можуть вимагати, з точки зору справедливого судового розгляду, проведення усного слухання (*«ТОВ “Озмурат Інсаат Електрик Накліят Темізлік Сан ве Тік” проти Туреччини» (Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey)*, 2017, § 37).

301. У будь-якому випадку, відмовляючи у проведенні усного слухання, національні суди повинні надати достатнє обґрунтування цього рішення (справа *«Мтchedлішвілі проти Грузії» (Mtchedlishvili v. Georgia)*, 2021, § 39, щодо відсутності усного слухання в апеляційному провадженні, незважаючи на те, що певні питання вимагали, з точки зору справедливого судочинства, безпосередньої оцінки доказів, наданих особисто відповідними особами).

в. Присутність під час судового розгляду

302. Принцип усного і публічного судового розгляду має особливу вагу в кримінальному провадженні, коли обвинувачений повинен мати можливість бути присутнім під час розгляду справи у суді першої інстанції (*«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], 2006, § 40; *«Тірсе і інші проти Сан-Маріно» (Tierce and Others v. San Marino)*, 2000, § 94; *«Ігор Паскарі проти Республіки Молдова» (Igor Pascari v. the Republic of Moldova)*, 2016, § 27, щодо недопущення заявника до провадження, в якому була визнана його вина в дорожньо-транспортній пригоді).

303. Навряд чи обвинувачений міг би реалізовувати права, які однозначно гарантують йому пункти 3 с), d) і е) статті 6 (а саме: «захистити себе особисто», «допитувати свідків або вимагати, щоб їх допитали» і «якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, одержувати безоплатну допомогу перекладача»), якби він не був присутній під час судового розгляду своєї справи. Обов'язок гарантувати обвинуваченому право бути присутнім у залі суду є однією з основних складових статті 6 (*«Ермі проти Італії» (Hermi v. Italy)* [ВП], 2006,

§§ 58-59; *«Сеїдовіч проти Італії» (Sejdovic v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 81 і 84; *«Арпс проти Хорватії» (Arps v. Croatia)*, 2016, § 28).

304. Крім того, право бути присутнім на слуханні дозволяє обвинуваченому перевірити правильність його або її тактики захисту і порівняти з показаннями потерпілих і свідків (*«Меденіца проти Швейцарії» (Medenica v. Switzerland)*, 2001, § 54). Національні суди повинні проявляти належне уважне ставлення щодо забезпечення присутності обвинуваченого шляхом належного його або її виклику (*«Колоцца проти Італії» (Colozza v. Italy)*, 1985, § 32; *«М.Т.Б. проти Туреччини» (M.T.B. v. Turkey)*, 2018, §§ 49-53), і вони повинні вживати заходів для запобігання його необгрунтованої відсутності у судовому засіданні (*«Меденіца проти Швейцарії» (Medenica v. Switzerland)*, 2001, § 54).

305. Незважаючи на те, що пункт 1 статті 6 неможливо тлумачити як такий, що надає заявникові право на конкретну форму вручення судових документів (наприклад, рекомендованим листом), в інтересах здійснення правосуддя заявника необхідно повідомляти про судові слухання таким чином, щоб йому не лише стало відомо про дату, час і місце слухання, але і щоб він мав достатньо часу для підготовки своєї справи і був присутнім під час судового слухання (*«В'ячеслав Корчагін проти Росії» (Vyacheslav Korchagin v. Russia)*, 2018, § 65).

306. Слухання може бути проведене за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися від права бути присутнім на слуханні. Така відмова може бути експліцитною або імпліцитною, зважаючи на поведінку особи (наприклад, коли він або вона намагається ухилитися від судового розгляду) (*«Лена Атанасова проти Болгарії» (Lena Atanasova v. Bulgaria)*, 2017, § 52; див. для прикладу справу *«Чонг Коронадо проти Андорри» (Chong Coronado v. Andorra)*, 2020, §§ 42-45). Проте будь-яка відмова від гарантій, передбачених статтею 6, повинна відповідати вимогам «усвідомленої та розумної» відмови, як це встановлено у практиці Суду (*«Сеїдовіч проти Італії» (Sejdovic v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 86-87).¹¹

307. Відповідно, Суд постановив, що якщо особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, не була повідомлена особисто, то не можна робити висновок, що вона відмовилася від права на участь у судовому засіданні та самозахист, лише через свій статус «втікача», який ґрунтувався на припущенні з недостатньою фактичною основою. Крім того, обвинуваченого не слід залишати з тягарем доведення того, що він не намагався уникнути правосуддя, або того, що його відсутність виникла через форс-мажорні обставини. Водночас національні органи влади можуть оцінити, чи обвинувачений продемонстрував поважну причину своєї відсутності, або чи були в матеріалах справи докази, які підтверджували висновок, що обвинувачений був відсутній з причин, які не залежали від нього (*там само*, § 87). У будь-якому випадку, для висновку, що обвинувачений дійсно міг знати про судові провадження щодо нього, необхідно надати об'єктивні фактори (*«Єгер проти Туреччини» (Yeşer v. Turkey)*, § 33).

308. Суд також постановив, що неможливість проведення судового розгляду справи за відсутності обвинуваченого може паралізувати здійснення кримінального провадження, оскільки це може призвести, наприклад, до знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки (*«Колоцца проти Італії» (Colozza v. Italy)*, 1985, § 29). Так, проведення судового засідання за відсутності обвинуваченого саме по собі не суперечить статті 6. Проте коли національне законодавство дозволяє проведення судового розгляду, незважаючи на відсутність особи, якій пред'явлено «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення» (заявника), то така особа, як тільки вона дізналася про кримінальне провадження, повинна мати можливість домогтися від суду, який розглядав її справу, щоб він знову повернувся до розгляду по суті (*«Санадер проти Хорватії» (Sanader v. Croatia)*, 2015, §§ 77- 78).

309. Незважаючи на те, що провадження, які проводяться за відсутності обвинуваченого, самі по собі не є несумісними зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді відбувається тоді, коли особа, засуджена *in absentia*, не може згодом отримати від суду, який розглядав її справу,

¹¹ Див. розділ «Загальні міркування щодо кримінального аспекту статті 6»

повторний розгляд по суті обвинувачення, як стосовно права, так і факту, у разі якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права постати перед судом і захищати себе, або те, що він мав намір уникнути суду (*«Сейдовіч проти Італії» (Sejdovic v. Italy)* [ВП], 2006, § 82). Це пояснюється тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення бути присутнім у залі суду - або під час першого розгляду, або під час повторного судового розгляду – є однією з основних вимог статті 6 (*«Стойчков проти Болгарії» (Stoichkov v. Bulgaria)*, 2005, § 56).

310. У справі *«Санадер проти Хорватії» (Sanader v. Croatia)*, 2015, §§ 87-88) Суд постановив, непропорційність вимоги про те, що особа, засуджена *in absentia*, якій не було відомо про розслідування та обвинувачення щодо неї, або яка намагалася уникнути судового розгляду чи однозначно відмовилася від права постати перед судом, повинна була з'явитися перед національними органами влади і надати адресу проживання під час кримінального провадження для того, щоб мати можливість вимагати перегляду справи. Особливо це відбувалося тому, що відразу ж як обвинувачений потрапив би під юрисдикцію національних органів влади, він був би позбавлений свободи на підставі засудження *in absentia*. У зв'язку з цим Суд наголосив, що не може бути порушене питання обов'язку обвинуваченого здатися під варту для того, щоб забезпечити право на перегляд справи за умов, які відповідають вимогам статті 6 Конвенції. Проте він пояснив, що це не ставить під сумнів те, що під час нового провадження присутність заявника на судовому засіданні повинна бути забезпечена шляхом застосування до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони є застосовними, повинні мати іншу правову основу - обґрунтовану підозру заявника у вчиненні злочину і наявність «відповідних і достатніх підстав» для його тримання під вартою (див. для порівняння *«Чонг Коронадо проти Андорри» (Chong Coronado v. Andorra)*, 2020, §§ 38-40, де утримання особи під вартою під час перегляду справи не було обов'язковим).

311. Насамкінець питання стосовно вимоги присутності в судовому засіданні виникає тоді, коли обвинуваченому заборонено брати участь у його судовому розгляді на підставі його неналежної поведінки (*«Ідалов проти Росії» (Idalov v. Russia)* [ВП], 2012, § 175; *«Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia)* [ВП], 2014, § 90, *«Ананьєв проти Росії» (Ananyev v. Russia)*, 2009, § 43; *«Суслов і Батікян проти України» (Suslov and Batikyan v. Ukraine)*, 2022, §§ 135-141; *«Чхартішвілі проти Грузії» (Chkhartishvili v. Georgia)*, 2023, §§ 32-38; див. також в контексті онлайн - слухань *«Хачапурідзе та Хачидзе проти Грузії» (Khachapuridze and Khachidze v. Georgia)*,* 2024, §§ 134-141).

312. У цьому контексті Суд постановив, що для належного здійснення правосуддя важливим є дотримання в залі суду гідності, порядку та етикету як ознак судового провадження. Кричуще нехтування з боку обвинувачення елементарних стандартів належної поведінки не може і не повинно допускатися. Однак, коли поведінка заявника може бути такою, що за своєю природою виправдовує його видалення з залу суду та продовження судового розгляду його справи за його відсутності, головуючий суддя зобов'язаний довести, що заявник міг би обґрунтовано передбачити подальші наслідки своєї такої поведінки ще до ухвалення рішення про видалення його з залу судового засідання (*«Ідалов проти Росії» (Idalov v. Russia)* [ВП], 2012, §§ 176-177; див. *«Хачапурідзе та Хачидзе проти Грузії» (Khachapuridze and Khachidze v. Georgia)*,* 2024, § 139, де в контексті онлайн – слухання Суд зазначив, що заявнику можна було б вимкнути звук, якщо він продовжував порушувати порядок). Окрім того, важливим є оцінити, чи був адвокат заявника в змозі здійснювати право на захист за відсутності самого заявника (*«Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia)* [ВП], 2014, § 90), чи було розглянуто питання відсутності обвинуваченого у залі суду та, у разі необхідності, виправлено в апеляційному провадженні (*«Ідалов проти Росії» (Idalov v. Russia)* [ВП], 2012, § 179).

с. Присутність під час апеляційного розгляду

313. Із принципу публічності судових засідань впливає право обвинуваченого бути вислуханим особисто в апеляційному суді. З цієї точки зору, принцип публічності має на меті забезпечити

обвинуваченому права на захист («*Tierce і інші проти Сан-Маріно*») (*Tierce and Others v. San Marino*), 2000, § 95). Так, коли обвинувачений надає обґрунтування його або її відсутності під час розгляду справи в апеляційній інстанції, національні суди повинні розглянути це обґрунтування і навести достатні мотиви для свого рішення («*Енрі Рів'єр та інші проти Франції*») (*Henri Rivière and Others v. France*), 2013, § 33).

314. Проте особиста присутність обвинуваченого під час провадження в суді апеляційної інстанції не має такого ж вирішального значення, як в суді першої інстанції. Умови застосування статті 6 Конвенції стосовно провадження в суді апеляційної інстанції залежать від особливостей певного провадження; слід взяти до уваги загалом проведений судовий процес у національній правовій системі, а також роль, яку відіграє у ньому суд апеляційної інстанції («*Ермі проти Італії*») (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 60).

315. Процедури надання дозволу на звернення з апеляційною скаргою та процедури, що стосуються виключно питань права, а не фактів, можуть відповідати вимогам статті 6, навіть якщо апеляційний або касаційний суд не надали заявнику можливості особисто висловитись у такому суді за умови, що в суді першої інстанції засідання відбувалось публічно («*Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства*») (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), 1985, § 58, стосовно питання про надання дозволу на звернення з апеляційною скаргою; «*Саттер проти Швейцарії*») (*Sutter v. Switzerland*), 1984, § 30, стосовно касаційного оскарження).

316. Навіть у випадку, коли апеляційний суд має повну юрисдикцію щодо розгляду справи з точки зору правових та фактичних обставин, стаття 6 Конвенції не завжди передбачає проведення відкритого засідання, і тим більше право на особисту участь у ньому («*Фейде проти Швеції*») (*Fejde v. Sweden*), 1991, § 31). Однак, коли за тих обставин справи апеляційний суд має розглянути справу як з точки зору фактів, так і з точки зору права, а також здійснити повну оцінку питання вини чи невинуватості заявника, він не може, з точки зору справедливого судочинства, належним чином вирішити ці питання без безпосередньої оцінки доказів, наданих особисто обвинуваченим, який стверджує, що не вчинив кримінально каране діяння («*Делікташ проти Туреччини*») (*Deliktaş v. Türkiye*), 2023, § 44). Для того, щоб ухвалити рішення щодо необхідності присутності обвинуваченого у судовому засіданні слід взяти до уваги особливості цього провадження і спосіб, у який було представлено і забезпечено інтереси обвинуваченого в апеляційному суді, зокрема з огляду на характер питань, які мали вирішуватися («*Селівяк проти Польщі*») (*Seliwiak v. Poland*), 2009, § 54; «*Сібгатулін проти Росії*») (*Sibgatullin v. Russia*), 2009, § 36).

317. Коли апеляційний суд має компетенцію змінювати (збільшувати) ухвалений судом нижчої інстанції вирок, і коли апеляційне провадження може порушувати питання, що потребують оцінки особистості обвинуваченого, а також його психічного стану на момент вчинення злочину, що робить такі провадження надзвичайно важливими для самого обвинуваченого, для справедливості процесу є необхідним забезпечити останньому можливість бути присутнім у судовому засіданні («*Дондаріні проти Сан-Маріно*») (*Dondarini v. San Marino*), 2004, § 27; «*Поповічі проти Молдови*») (*Popovici v. Moldova*), 2007, § 68; «*Лакадена Калеро проти Іспанії*») (*Lacadena Calero v. Spain*), 2011, § 38; «*X. проти Нідерландів*») (*X v. the Netherlands*), 2021, § 45). Особливо це стосується випадків, коли апеляційний суд повинен перевірити необхідність збільшення призначеного заявнику покарання («*Захіровіч проти Хорватії*») (*Zahirović v. Croatia*), 2013, § 57; «*Хоккелінг проти Нідерландів*») (*Hokkeling v. the Netherlands*), 2017, § 58). У цьому ж контексті, коли питання, що розглядаються, вимагають особистої присутності заявника, останній повинен бути запрошеним на слухання навіть без його прохання про це («*Мірчетіч проти Хорватії*») (*Mirčetić v. Croatia*), 2021, § 24).

318. Як правило, коли суд апеляційної інстанції скасовує виправдувальний вирок, ухвалений у першій інстанції, він повинен вжити позитивних заходів, аби забезпечити можливість заслухати обвинувачених («*Боттен проти Норвегії*») (*Botten v. Norway*), 1996, § 53; «*Даніла проти Румунії*») (*Dănilă v. Romania*), 2007, § 41; «*Гомес Олмеда проти Іспанії*») (*Gómez Olmeda v. Spain*), 2016, § 32). В якості альтернативи, суд апеляційної інстанції повинен обмежитися скасуванням виправдувального вироку суду нижчої інстанції та направленням справи на повторний розгляд

(«Юліус Пор Сігурборсон» (*Július Þór Sigurþórsson v. Iceland*), 2019, § 38). У зв'язку з цим виникає тісно пов'язане питання щодо присутності обвинуваченого на судовому процесі, а також щодо необхідності подальшого дослідження доказів, на яких ґрунтується обвинувальний вирок щодо заявника (*там само*, § 42; для порівняння «Марілена-Кармен Попа проти Румунії» (*Marilena-Carmen Popa v. Romania*), 2020, §§ 45-47, та «Зірніте проти Латвії» (*Zirnīte v. Latvia*), 2020, § 54, де скасування виправдувального вироку щодо заявника не ґрунтувалося на повторному дослідженні достовірності показань свідків; див. також «Ігнат проти Румунії» (*Ignat v. Romania*), 2021, §§ 56-57, що стосується розбіжностей у позиціях судів першої та останньої інстанції щодо способу оцінки релевантності показань свідків у світлі документальних доказів, які не стосуються питань надійності та достовірності свідків як таких). Це може стосуватися, де це доречно, необхідності допиту свідків («Дан проти Республіки Молдова (№ 2)» (*Dan v. the Republic of Moldova (No. 2)*), 2020).

319. Однак обвинувачений може відмовитися від свого права брати участь чи бути заслуханим в апеляційному провадженні або заявивши про це, або своєю поведінкою («Кашлев проти Естонії» (*Kashlev v. Estonia*), §§ 45-46; «Ернандес Ройо проти Іспанії» (*Hernández Royo v. Spain*), § 39; «Біволару проти Румунії (№ 2)» (*Bivolaru v. Romania (no. 2)*), §§ 138-146). Відмова від права брати участь у провадженні не може сама по собі означати відмову від права бути вислуханим у цьому провадженні («Маестрі та інші проти Італії» (*Maestri and Others v. Italy*), §§ 56-58). У кожному конкретному випадку важливо встановити, чи доклав відповідний суд усіх зусиль, яких від нього розумно можна було б очікувати, аби забезпечити участь заявника у провадженні. Допит через відеозв'язок може бути заходом, що забезпечує ефективну участь у провадженні («Біволару проти Румунії (№ 2)» (*Bivolaru v. Romania (no. 2)*), §§ 138-139, 144-145).

320. Практика Суду з цього питання розмежовує дві ситуації: з одного боку, коли суд апеляційної інстанції, який скасував виправдувальний вирок, не заслухавши самостійно усних доказів, на яких той ґрунтувався, не тільки мав юрисдикцію для перевірки питань фактів і права, але й фактично здійснив нову оцінку фактів; з іншого боку, ситуації, коли суд апеляційної інстанції лише не погодився з судом нижчої інстанції щодо тлумачення закону та/або його застосування до встановлених фактів, навіть якщо він також мав юрисдикцію щодо фактичних обставин. Наприклад, у справі «Ігуал Колл проти Іспанії» (*Iguual Coll v. Spain*, 2008, § 36), Суд вважає, що суд апеляційної інстанції не лише надав інше правове тлумачення або застосував інше законодавство до фактів, вже встановлених у першій інстанції, але й здійснив повторну оцінку фактів поза чисто юридичними міркуваннями (див. також «Спіну проти Румунії» (*Spînu v. Romania*), 2008, §§ 55-59; «Андреєску проти Румунії» (*Andreescu v. Romania*), 2010, §§ 65-70; «Алменара Алварес проти Іспанії» (*Almenara Alvarez v. Spain*), 2011). Аналогічно, у справі «Маркос Барріос проти Іспанії» (*Marcos Barrios v. Spain*), 2010, §§ 40-41) Суд постановив, що суд апеляційної інстанції висловився з питання фактичних обставин, а саме щодо достовірності свідка, тим самим змінивши факти, встановлені в першій інстанції, та прийнявши нову позицію щодо фактів, які були вирішальними для визначення винуватості заявника (див. також «Гарсія Ернандес проти Іспанії» (*García Hernández v. Spain*), 2010, §§ 33-34).

321. Для порівняння, у справі «Басо Гонсалес проти Іспанії» (*Bazo González v. Spain*), 2008, Суд встановив, що порушення пункту 1 статті 6 не відбулося на тій підставі, що аспекти, які суд апеляційної інстанції був закликаний аналізувати з метою засудження заявника, мали переважно юридичний характер, і в його рішенні прямо було зазначено, що в його завдання не входить проведення нової оцінки доказів; скоріше, він лише прийняв правове тлумачення, що відрізняється від тлумачення суду нижчої інстанції (див. також «Ламатік проти Румунії» (*Lamatic v. Romania*), 2020). Подібно й у справі «Ігнат проти Румунії» (*Ignat v. Romania*), 2021, §§ 47-59, коли суди першої та останньої інстанції не погоджувалися щодо способу оцінки доступних документальних доказів, Суд не вважав, що суд останньої інстанції зобов'язаний був безпосередньо слухати показання свідків.

322. Однак, як пояснив Суд у справі «Сууріпää проти Фінляндії» (*Suuripää v. Finland*, 2010, § 44), слід враховувати, що факти і правове тлумачення можуть переплітатися в такій мірі, що їх важко відокремити один від одного.

3. Винятки з принципу публічності

323. Судовий розгляд відповідає вимозі публічності, якщо громадськість може отримати інформацію про дату і місце, і якщо це місце є легкодоступним для неї (*«Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria)*, 2000, § 29).

324. Обов'язок проводити відкриті судові засідання має винятки. Це випливає з тексту самого пункту 1 статті 6, котрий зазначає, що «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини ... якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Закрите судове засідання протягом усього розгляду чи його частини має бути суворо зумовлене обставинами справи (*«Велке і Бялек проти Польщі» (Welke and Biatek v. Poland)*, 2011, § 74; *«Марміні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, § 40).

325. У разі існування підстав для застосування одного чи декількох винятків, судові органи не зобов'язані, а мають право проводити закрите судове засідання, якщо вважають таке обмеження обґрунтованим (*«Тоева проти Болгарії» (Toeva v. Bulgaria)* (ухв.), 2004). Більше того, Суд при тлумаченні права на публічний розгляд застосував критерій суворості необхідності незалежно від обґрунтування, яке надається для відсутності громадськості (*«Ям проти Великої Британії» (Yam v. the United Kingdom)*, 2020, § 54). Це означає, зокрема, що при недопущенні публіки у судове засідання національні суди повинні розглянути можливість застосування менш обмежувальних заходів (*«Мамаладзе проти Грузії» (Mamaladze v. Georgia)*, 2022, § 98).

326. Незважаючи на те, що присутність у кримінальному провадженні громадськості є цілком очікуваною, іноді може виникати необхідність обмежити відкритість і публічність провадження відповідно до статті 6, наприклад, для захисту свідка або його приватного життя, або ж для сприяння вільному обміну інформацією і думками в інтересах правосуддя (*«Б. і П. проти Сполученого Королівства» (B. and P. v. the United Kingdom)*, 2001, § 37; див. також *«Франку проти Румунії» (Frâncu v. Romania)*, 2020, з точки зору статті 8).

327. Проблема безпеки є поширеною рисою багатьох кримінальних проваджень, але випадки, коли лише побоювання за безпеку виправдовують виключення публіки з судового процесу, є рідкісними (*«Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria)*, 2000, § 34). Заходи безпеки мають бути суворо регламентовані відповідно до принципу необхідності. Судові органи повинні передбачити всі можливі рішення, які гарантували б спокій і безпеку в приміщенні суду, і мають надавати перевагу менш суворому заходу, якщо він дозволяє досягти тієї ж мети (*«Крестовський проти Росії» (Krestovskiy v. Russia)*, 2010, § 29). Так, наприклад, лише припущена можливість того, що деякі члени незаконної озброєної групи не були заарештовані, не може виправдовувати недопущення публіки до загального судового процесу з міркувань безпеки (*«Картоев та інші проти Росії» (Kartoyev and Others v. Russia)*, 2021, § 60).

328. Міркування громадського порядку і проблеми безпеки можуть обґрунтовувати недопущення громадськості до проваджень щодо засуджених за порушення тюремної дисципліни осіб (*«Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, 1984, § 87).

329. Проведення судового процесу у тюрмі в рамках загального кримінального провадження не обов'язково спричиняє недостатню публічність розгляду. Водночас для усунення перешкод, пов'язаних із судовим розглядом поза звичайним приміщенням суду, держава зобов'язана вжити компенсаторних заходів, щоб гарантувати належну поінформованість громадськості та

ЗМІ про місце проведення судових засідань і надати їм ефективний доступ до них (*«Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria)*, 2000, §§ 28-29).

330. Сама тільки наявність засекреченої інформації у матеріалах справи не завжди означає, що судовий розгляд має бути закритим, без забезпечення рівноваги між відкритістю і міркуваннями національної безпеки. Перш ніж закрити судовий розгляд кримінальної справи для громадськості, суддя має однозначно дійти висновку, що цей захід необхідний для захисту вагомих інтересів держави, й обмежити конфіденційність лише наскільки це необхідно для захисту цього інтересу (*«Белашев проти Росії» (Belashev v. Russia)*, 2008, § 83; *«Велке і Бялек проти Польщі» (Welke and Biatek v. Poland)*, 2011, § 77). Окрім того, теоретична можливість того, що конфіденційна інформація може бути досліджена на певному етапі судового розгляду, не може обґрунтовувати недопущення публіки до слухання (*«Картоєв та інші проти Росії» (Kartoyev and Others v. Russia)*, 2021, § 59).

331. Зазвичай Суд підходить до таких справ, аналізуючи причини ухвалення рішення про проведення слухання в закритому режимі та оцінюючи, з огляду на обставини справи, чи є ці причини обґрунтованими. Однак застосування критерію суворої необхідності може викликати певні труднощі, коли підставою для проведення частини судового процесу в закритому режимі є національна безпека. Чутливий характер питань національної безпеки означає, що самі причини недопущення публіки можуть підпадати під умови конфіденційності, тому уряди країн-відповідачів можуть бути неохочими розкривати деталі Суду. Така чутливість питань, у принципі, є законною, і Суд готовий вжити необхідних заходів для захисту секретної інформації, розкритої сторонами під час провадження. Однак навіть такі гарантії конфіденційності можуть бути визнані недостатніми в деяких випадках, щоб зменшити ризик серйозної шкоди основним національним інтересам, якщо інформація буде розкрита. Тому Суд може бути змушений оцінити, чи відповідає недопущення публіки та преси критерію суворої необхідності, не маючи доступу до матеріалів, на основі яких була здійснена ця оцінка на національному рівні (*«Ям проти Великобританії» (Yam v. the United Kingdom)*, 2020, § 55).

332. У цьому контексті Суд не має достатньо можливостей, щоб оскаржити оцінку національних органів влади щодо того, чи виникають питання національної безпеки. Однак навіть у випадках, коли йдеться про національну безпеку, заходи, що стосуються основних прав людини, повинні бути піддані певним формам змагальної процедури перед незалежним органом, компетентним перевірити причини такого рішення. У випадках, коли Суд не має доступу до матеріалів національної безпеки, на основі яких ухвалені рішення, що обмежують права людини, він ретельно перевіряє національний процес ухвалення рішень, щоб переконатися, що в ньому були передбачені достатні гарантії для захисту інтересів особи. Також при визначенні того, чи було рішення про проведення закритого судового розгляду сумісне з правом на публічний розгляд, відповідно до статті 6, важливо врахувати, чи були збалансовані інтереси громадськості з необхідністю відкритості судового розгляду, чи були всі докази надані стороні захисту та чи було провадження справедливим у цілому (*там само*, §§ 56-57).

333. Насамкінець ухвалюючи рішення про проведення закритого судового розгляду національні суди зобов'язані надавати достатнє обґрунтування для свого рішення, яке б демонструвало, що закрите судове засідання є суворо необхідним у значенні статті пункту 1 статті 6 (*«Чаушев та інші проти Росії» (Chaushev and Others v. Russia)*, § 24).

4. Публічне проголошення вироків

334. Суд не вбачає потреби робити дослівне тлумачення вислову «проголошується публічно» (*«Саттер проти Швейцарії» (Sutter v. Switzerland)*, 1984, § 33; *«Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, 1984, § 91).

335. Незважаючи на звичай обов'язкового зачитування вироку вголос під час відкритого судового засідання, інші способи публічного проголошення судового рішення теж можуть бути сумісними з пунктом 1 статті 6. У принципі, слід брати до уваги форму надання «рішенню» публічності, передбачену національним правом держави, з огляду на особливості конкретного провадження і на мету статті 6 у цьому питанні – дозволити громадськості контролювати судову владу задля забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Здійснюючи таку оцінку, необхідно брати до уваги провадження в цілому (*справа «Велке і Бялек проти Польщі» (Welke and Biątek v. Poland)*, 2011, § 83, у якій було вирішено, що обмеження публічного проголошення повного тексту судових рішень, постановлених внаслідок закритих судових проваджень, не суперечило статті 6). Так, оприлюднення рішення в реєстрі суду та публікація в офіційних збірниках може задовольнити вимогу публічного проголошення рішення (*«Саттер проти Швейцарії» (Sutter v. Switzerland)*, 1984, § 34).

336. Проте повне приховування від громадськості судового рішення не може бути виправданим. Правомірні міркування безпеки можуть бути дотримані за допомогою певних прийомів, наприклад, засекречення тільки тих частин рішення, оприлюднення яких може зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб (*«Раза проти Болгарії» (Raza v. Bulgaria)*, 2010, § 53; *«Фазлійські проти Болгарії» (Fazliyski v. Bulgaria)*, 2013, §§ 67-68).

337. Право на відкритий судовий розгляд та право на публічне проголошення судового рішення є двома окремими правами, передбаченими статтею 6. Той факт, що одне з цих прав не порушене, сам по собі не означає, що інше право не може бути порушене. Іншими словами, публічне проголошення вироку не здатне виправити необґрунтоване проведення судового розгляду в закритому судовому засіданні (*«Артёмов проти Росії» (Artemov v. Russia)*, 2014, § 109).

С. Розумний строк

пункт 1 статті 6 Конвенції

«1. Кожен має право на ... розгляд його справи упродовж розумного строку ... судом, ... який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення....»

Ключові слова у HUDOC

Розумний строк (6-1)

1. Визначення тривалості провадження

338. У кримінальних справах мета пункту 1 статті 6, згідно з якою кожна особа має право на слухання у розумний строк, полягає в тому, щоб забезпечити, аби обвинувачені особи не залишалися під обвинуваченням занадто довго, і щоб обвинувачення було розглянуто (*«Вемхофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany)*, 1968, § 18; *«Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey)* [ВП], 2009, § 68).

а. Початок відліку строку

339. Строк, який треба брати до уваги, починається з дня, коли особі було пред'явлене обвинувачення (*«Неймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria)*, 1968, § 18).

340. «Розумний строк» може починатись від дати, що мала місце до передання справи до суду (*«Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium)*, 1980, § 42), наприклад, від моменту затримання (*«Вемхофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany)*, 1968, § 19), складення обвинувального акту (*«Неймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria)*, 1968, § 18), початку досудового

розслідування (*«Рінгейзен проти Австрії» (Ringeisen v. Austria)*, 1971, § 110; *«Шубінські проти Словенії» (Šubinski v. Slovenia)*, 2007, §§ 65-68), або допиту заявника як свідка, підозрюваного у вчиненні злочину (*«Калея проти Латвії» (Kalēja v. Latvia)*, 2017, § 40). Однак у будь-якому випадку відповідним моментом є той, коли заявнику стало відомо про обвинувачення або коли щодо нього вжили заходи в рамках кримінального провадження (*«Маміч проти Словенії (№ 2)» (Mamič v. Slovenia (no. 2))*, 2006, §§ 23-24; *«Ліблік та інші проти Естонії» (Liblik and Others v. Estonia)*, 2019, § 94).

341. У цьому контексті «обвинувачення» слід розуміти в межах автономного значення пункту 1 статті 6 (*«МакФарлейн проти Ірландії» (McFarlane v. Ireland)* [ВП], 2010, § 143).¹²

b. Завершення строку

342. Суд постановив, що у кримінальному провадженні період, до якого застосовується стаття 6, включає все провадження в цілому (*«Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, § 98), у тому числі оскарження вироку (*«Делкорт проти Бельгії» (Delcourt v. Belgium)*, 1970, §§ 25-26; *«Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, § 98; *«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 109; однак див. справу *«Нечай проти України» (Nechay v. Ukraine)*, 2021, § 64, де період примусового утримання заявника у психіатричному закладі був виключений із загального періоду кримінального провадження). Окрім того, пункт 1 статті 6 вказує як кінцеву точку судового рішення, яке встановлює обвинувачення; це може бути рішення, ухвалене апеляційним судом, коли цей суд розглядає обвинувачення по суті (*«Неймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria)*, 1968, § 19).

343. Строк, який треба брати до уваги, триває принаймні до проголошення виправдувального чи обвинувального вироку, навіть якщо він постановлений апеляційною інстанцією. Окрім того, немає жодних підстав для завершення захисту особи від зволікань у судовому провадженні після проведення першого судового засідання: необґрунтовані перенесення засідань або надмірні затримки зі сторони суду також є предметом занепокоєння (*«Вемхофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany)*, 1968, § 18).

344. У випадку обвинувального вироку «обґрунтованість кримінального обвинувачення» не буде «встановлено» в розумінні пункту 1 статті 6 допоки покарання не буде призначене остаточно (*«Екле проти Німеччини» (Eckle v. Germany)*, 1982, § 77; *«Рінгейзен проти Австрії» (Ringeisen v. Austria)*, 1971, § 110; *«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 109).

345. Виконання рішення будь-якого суду має вважатись невід'ємною частиною провадження для цілей статті 6 (*«Ассанідзе проти Грузії» (Assanidze v. Georgia)* [ВП], 2004, § 181). Гарантії, запроваджені статтею 6 Конвенції, були б ілюзорними, якби національна правова або адміністративна система держави-учасниці дозволяла, аби виправдувальний вирок, який є остаточною і обов'язковим судовим рішенням, залишався невиконаним на шкоду виправданій особі. Кримінальне провадження є цілісним, і захист за статтею 6 не припиняється із постановленням виправдувального вироку (*там само*, § 182). Якби державні органи влади могли відмовитися виконувати виправдувальний вирок чи не змогли б його виконати, або ж зволікали з його виконанням, то гарантії статті 6, якими виправданій користувався до того, під час стадії судового розгляду, стали б частково ілюзорними (*там само*, § 183).

346. Насамкінець рішення про закриття кримінального провадження, навіть з можливістю його відновлення на більш пізньому етапі, означає, що подальший період не враховується при обчисленні тривалості кримінального провадження, якщо прийнято рішення про припинення кримінальних розслідувань, якщо особа перестає зазнавати впливу і більше не знаходиться у стані невизначеності, яку відповідна гарантія покликає обмежити (*«Нахманович проти Росії» (Nakhmanovich v. Russia)*, 2006, § 89). Однак особа перестає зазнавати такого впливу лише з моменту, коли їй повідомлено про таке рішення (*«Боржонов проти Росії» (Borzhonov v. Russia)*, 2009, § 38; *«Нідермайер проти Німеччини» (Niedermeier v. Germany)* (ухв.), 2009), або

12. Див. розділ «Існування «обвинувачення»».

невизначеність щодо його/її статусу усувається іншими засобами («Гронінг проти Німеччини» (*Gröning v. Germany*) (ухв.), 2020).

2. Оцінка розумності строку

а. Принципи

347. Розумний характер тривалості провадження визначається відповідно до обставин справи, що вимагають оцінки в цілому («Боддаер проти Бельгії» (*Boddaert v. Belgium*), 1992, § 36). Хоча окремі стадії провадження можуть провадитись із прийнятною тривалістю, проте загальна тривалість процесу може перевищити «розумний строк» («Доббертін проти Франції» (*Dobbertin v. France*), 1993, § 44).

348. Стаття 6 передбачає невідкладність судового розгляду, але водночас вона закріплює і більш загальний принцип – належне здійснення правосуддя. Тому слід віднайти справедливую рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги («Боддаер проти Бельгії» (*Boddaert v. Belgium*), 1992, § 39).

б. Критерій

349. Встановлюючи, чи була тривалість кримінального провадження розумною, Суд бере до уваги, зокрема, складність справи, поведінку заявника та відповідних адміністративних і судових органів («Кьоніг проти Німеччини» (*König v. Germany*), 1978, § 99; «Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), 1968, § 21; «Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), 1971, § 110; «Пелісьє і Сасі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*), [ВП], 1999, § 67; «Педерсен і Баадсгаард проти Данії» (*Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*), 2004, § 45; «Чіарелло проти Німеччини» (*Chiarello v. Germany*), 2019, § 45; «Ліблік та інші проти Естонії» (*Liblik and Others v. Estonia*), 2019, § 91).

350. *Складність справи*: вона може залежати, наприклад, від кількості статей обвинувачення, кількості осіб, залучених до провадження (обвинувачені й свідки) або ж від міжнародного виміру судового процесу («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), 1968, § 20, у якій протиправні транзакції мали відгалуження в різних країнах, що спричинило потребу залучати Інтерпол і застосовувати угоди про юридичну допомогу, аби провадити слідчі дії закордоном, а також викликати 22-х осіб, декотрих з-за кордону). Справа вважається особливо складною, якщо підозри стосуються злочинів «білих комірців», таких як, наприклад, широкомасштабне шахрайство, до якого залучаються численні комерційні організації, або складні транзакції з метою уникнути контролю слідчих органів, що потребує проведення складних бухгалтерських і фінансових експертиз («С.П. та інші проти Франції» (*C.P. and Others v. France*), 2000, § 30). Подібним чином справа, що стосувалася обвинувачень у міжнародному відмиванні грошей і включала проведення розслідування в кількох країнах, була визнана особливо складною («Арева проти Литви» (*Arewa v. Lithuania*), 2021, § 52).

351. Проте навіть якщо справа є достатньо складною, Суд не може визнати «розумними» безпідставні тривалі періоди стагнації провадження (справа «Аділетта та інші проти Італії» (*Adiletta and Others v. Italy*), 1991, § 17, у якій провадження тривало тринадцять років і п'ять місяців, зокрема, між переданням справи слідчому судді та допитом обвинувачених і свідків сплинуло п'ять років, а між моментом, коли справа була передана слідчому судді, і новим направленням заявників до суду для судового розгляду – один рік і дев'ять місяців). Крім того, хоча складність справи може виправдати певний проміжок часу, вона сама по собі може бути недостатньою для того, щоб обґрунтувати всю тривалість провадження («Рутковські та інші проти Польщі» (*Rutkowski and Others v. Poland*), 2015, § 137).

352. *Поведінка заявника*: стаття 6 не вимагає від заявника активної співпраці з судовими органами. Не можна також звинувачувати його і в тому, що він повністю скористався передбаченими національним правом засобами правового захисту. Водночас його поведінка є

об'єктивним фактом, за який держава-відповідач не може нести відповідальність, і який слід брати до уваги, аби відповісти на питання про те, чи провадження перевищило розумний строк («Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), 1982, § 82, де заявники вдавалися до дій (наприклад, заявляючи відводи суддям), що затягувало провадження; деякі з цих дій могли навіть свідчити про навмисне перешкоджання; «Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., і інші проти Португалії» (*Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal*), 2014, § 48).

353. Слід взяти до уваги також, наприклад, помітне з матеріалів справи бажання заявника сповільнити розслідування («I.A. проти Франції» (*I.A. v. France*), 1998, § 121, у якій заявник, зокрема, чекав моменту повідомлення про остаточне передання справи прокурору Республіки, перш ніж подавати клопотання про численні додаткові слідчі дії).

354. Заявник не може скаржитись на період, протягом якого він намагався переховуватися від правосуддя своєї країни. Якщо обвинувачений тікає з держави, яка сповідує принцип верховенства права, то можна припустити, що він не може скаржитись на нерозумну тривалість провадження після його втечі, якщо тільки він не наведе достатні причини, котрі дозволять спростувати це припущення («Вайіч проти Туреччини» (*Vayıç v. Turkey*), 2006, § 44).

355. Поведінка відповідних державних органів: пункту 1 статті 6 зобов'язує держав-учасниць організувати свою судову систему у такий спосіб, аби суди всіх рівнів могли виконувати всі її вимоги («Абдоелла проти Нідерландів» (*Abdoella v. the Netherlands*), 1992, § 24; «Доббертін проти Франції» (*Dobbertin v. France*), 1993, § 44). Цей загальний принцип застосовується навіть у контексті масштабних реформ судової системи та зрозумілих затримок, які можуть з цього впливати («Бара та Кола проти Албанії» (*Bara and Kola v. Albania*), 2021, § 94).

356. Хоча тимчасове блокування провадження не спричиняє відповідальність державних органів, якщо вони з належною швидкістю вживатимуть заходів, потрібних для подолання подібного виняткового становища («Міласі проти Італії» (*Milasi v. Italy*), 1987, § 18; «Баггетта проти Італії» (*Baggetta v. Italy*), 1987, § 23), проте посилення влади на переважаність справами і вжиття різноманітних заходів, спрямованих на нормалізацію становища, рідко мають, з точки зору Суду, вирішальну вагу («Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), 1982, § 92).

357. Аналогічно національні суди несуть відповідальність за неприсутність відповідних учасників (наприклад, свідків, співучасників та представників), внаслідок чого слід судові засідання слід було перенести («Тичко проти Росії» (*Tychko v. Russia*), 2015, § 68). З іншого боку, національні суди не можуть бути винні у значній затримці провадження, спричиненого станом здоров'я заявника («Яіков проти Росії» (*Yaikov v. Russia*), 2015, § 76).

358. Важливість провадження для заявника також слід взяти до уваги, аби оцінити розумність тривалості провадження. Наприклад, застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обставиною, яку слід взяти до уваги при оцінці того, чи було обвинувачення розглянуто в розумний строк («Абдоелла проти Нідерландів» (*Abdoella v. the Netherlands*), 1992, § 24, де з 52 місяців, потрібних для остаточного розгляду справи, більше 21-го місяця було витрачено на те, щоб двічі передати матеріали справи до Верховного Суду; «Старокадомський проти Росії (№ 2)» (*Starokadomskiy v. Russia (no. 2)*), 2014, §§ 70-71). Однак сам факт того, що заявник є публічною особою і що справа привернула значну увагу ЗМІ, не є підставою для ухвалення рішення, що справа заслуговує на пріоритетний розгляд («Ліблік та інші проти Естонії» (*Liblik and Others v. Estonia*), 2019, § 103).

3. Приклади

а. Перевищення розумного строку

- 9 років і 7 місяців у справі, що не мала особливої складності, окрім кількості зацікавлених осіб (35), незважаючи на заходи, вжиті владою на усунення виняткової

завантаженості суду, створеної внаслідок численних заворушень («Міласі проти Італії» (*Milasi v. Italy*), 1987, §§ 14-20).

- 13 років і 4 місяці внаслідок політичних проблем у регіоні і перевантаженості судів справами; спроби держави поліпшити умови роботи судів розпочалися тільки через кілька років («Багетта проти Італії» (*Baggetta v. Italy*), 1987, §§ 20-25).
- 5 років, 5 місяців і 18 днів, з них 33 місяці між проголошенням вироку і завершенням його остаточної редакції суддею, за відсутності належного дисциплінарного стягнення («Б. проти Австрії» (*B. v. Austria*), 1990, §§ 48-55).
- 5 років і 11 місяців, труднощі полягали у кількості осіб, яких було потрібно допитати, і технічній складності документів, які потрібно було вивчити у справі про шахрайство з обтяжуючими обставинами, що, однак, не могло виправдати строк проведення слідства протягом п'яти років і двох місяців, а також численні періоди бездіяльності з вини державних органів. Тож, тоді як тривалість судового розгляду виглядає прийнятною, стадія досудового розслідування не може вважатись такою, що провадилась з належною сумлінністю («Руй проти Франції» (*Rouille v. France*), 2004, § 29).
- 12 років, 7 місяців і 10 днів у справі, що не мала ані особливої складності, ані дій з боку заявника, спрямованих на затягування провадження, але між переданням справи до адміністративного суду і отриманням перших зауважень від податкової адміністрації минуло два роки і більш ніж дев'ять місяців («Клініка Mozart SARL проти Франції» (*Clinique Mozart SARL v. France*), 2004, §§ 34-36).

b. Відсутність перевищення розумного строку

- 5 років і 2 місяці, складність пов'язаних між собою справ про шахрайство і фальшиве банкрутство, а також численні клопотання і скарги заявника не лише щодо його звільнення, але й щодо відводів суддів, а також вимог передати справи до іншого суду («Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), 1971, § 110).
- 7 років і 4 місяці: більше семи років сплинуло від моменту пред'явлення заявнику обвинувачення, а рішення про обґрунтованість обвинувачення у вигляді обвинувального чи виправданого вироку так і не було постановлене; подібна виняткова тривалість у більшості випадків мала б вважатись такою, що перевищує розумний строк, тим більше, що протягом 15 місяців суддя не допитав ані жодного з численних співобвинувачених, ані свідків, і не вчиняв інших дій; водночас ця справа є особливо складною (кількість пунктів обвинувачення і залучених осіб, міжнародний вимір справи, що викликало труднощі у виконанні запитів про судову допомогу за кордоном тощо) («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), 1968, § 21).
- Трохи менше чотирьох років і десяти місяців на двох рівнях юрисдикції щодо проваджень про конституційне відшкодування, яке стосувалося складних і нових правових питань з міжнародним елементом («Шоразова проти Мальти» (*Shorazova v. Malta*), 2022, §§ 136-139).

VI. Особливі гарантії

A. Презумпція невинуватості (пункт 2 статті 6)

пункт 2 статті 6 Конвенції

«2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-2) – Презумпція невинуватості (6-2) – Вина, доведена в законному порядку (6-2)

1. Обсяг пункту 2 статті 6

а. Кримінальне провадження

359. У пункті 2 статті 6 втілено принцип презумпції невинуватості. Він вимагає, зокрема, аби: (1) члени суду, виконуючи свої функції, не відштовхувались від наперед встановленого уявлення, що обвинувачений вчинив діяння, яке йому інкримінують; (2) тягар доведення був покладений на сторону обвинувачення, а (3) будь-які сумніви тлумачились на користь обвинуваченого («Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), 1988, § 77).

360. Презумпція невинуватості, що розглядається як процесуальна гарантія в контексті кримінального провадження, висуває вимоги, серед іншого, стосовно тягаря доведення («Тельфнер проти Австрії» (*Telfner v. Austria*), 2001, § 15); юридичних презумпцій факту та права («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), 1988, § 28; «Радіо Франції та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), 2004, § 24); права не свідчити проти себе («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*), 1996, § 68); досудового розголошу інформації («Г.С.П. проти Румунії» (*G.C.P. v. Romania*), 2011, § 46); і передчасних висловів з боку суду або інших державних службовців щодо винуватості обвинуваченого («Алленет де Рібемонт» (*Alленet de Ribemont*), 1995, §§ 35-36, «Нешак проти Словаччини» (*Nešák v. Slovakia*), 2007, § 88).

361. Пункт 2 статті 6 регулює кримінальні провадження в цілому, незалежно від їх наслідків, а не лише перевірку обґрунтованості обвинувачення («Понселет проти Бельгії» (*Poncellet v. Belgium*), 2010, § 50; «Мінеллі проти Швейцарії» (*Minelli v. Switzerland*), 1983, § 30; «Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*, 2007, § 68). Отже, презумпція невинуватості поширюється на мотивування, викладене в рішенні про виправдання обвинуваченого, а саме в його резолютивних положеннях, від яких не можна відмежувати такі мотивування. Презумпція невинуватості може бути порушена, якщо мотивування відображає думку, що обвинувачений насправді винний («Клів проти Німеччини» (*Cleve v. Germany*), 2015, § 41).

362. Однак презумпція невинуватості зазвичай не застосовується за відсутності кримінального обвинувачення проти фізичної особи, як, наприклад, стосовно вжиття заходів щодо заявника, які передували пред'явленню кримінального обвинувачення проти нього або неї («Гогітідзе та інші проти Грузії» (*Gogitidze and Others v. Georgia*), 2015, §§ 125-126; «Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії» (*Larrañaga Arando and Others v. Spain*) (ухв.), 2019, §§ 45-46; «Ходорковський та Лебедєв проти Росії (№ 2)» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*) (no. 2), 2020, § 543; див. про протилежне «Батіашвілі проти Грузії» (*Batiashvili v. Georgia*), 2019, § 79, де як виключення пункт 2 статті 6 застосовується до випадку навмисного маніпулювання доказами з метою інсинуації факту вчинення злочину до того, як обвинувачення були офіційно пред'явлені, а потім дуже скоро після зазначеної маніпуляції ці обвинувачення були пред'явлені заявнику; див. також «Фарзалієв проти Азербайджану» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*), 2020, § 48). Після того, як презумпція невинуватості стає застосовною, вона не припиняє діяти лише тому, що провадження першої інстанції призвело до засудження обвинуваченого, коли справа продовжує розглядатися в апеляційному порядку («Констас проти Греції» (*Konstas v. Greece*), 2011, § 36).

363. Якщо було належно доведено, що обвинувачений є винним у правопорушенні, то пункт 2 статті 6 не може застосовуватись щодо звинувачень стосовно характеру та поведінки особи у

рамках процесу ухвалення вироку («Бікас проти Німеччини» (*Bikas v. Germany*), 2018, § 57), якщо тільки ці звинувачення не є такими, що за своїм характером і серйозністю спричиняють формулювання нового «обвинувачення» у автономному розумінні Конвенції («Бомер проти Німеччини» (*Böhmer v. Germany*), 2002, § 55; «Гірінгс проти Нідерландів» (*Geerings v. the Netherlands*), 2007, § 43; «Філіпс проти Сполученого Королівства» (*Phillips v. the United Kingdom*), 2001, § 35).

364. Утім, право кожного обвинуваченого вважатись невинуватим і покладати на сторону обвинувачення обов'язок доведення пред'явлених звинувачень, відноситься до загального поняття справедливого судового розгляду у розумінні пункту 1 статті 6, яке застосовується до процедури постановлення вироку (*там само*, §§ 39-40; «Грейсон та Барнхем проти Сполученого Королівства» (*Grayson and Barnham v. the United Kingdom*), 2008, §§ 37 і 39).

365. Основоположна норма кримінального права про те, що кримінальна відповідальність не зберігається за особою, яка вчинила злочинні діяння, є гарантією презумпції невинуватості, закріпленої у пункті 2 статті 6 Конвенції, і тому ця норма буде порушена, якщо заявник не брав участі в судовому розгляді та був засуджений посмертно («Магніцький та інші проти Росії» (*Magnitskiy and Others v. Russia*), 2019, § 284, з подальшими посиланнями).

в. Паралельні провадження

366. Пункт 2 статті 6 може застосовуватися до судових рішень, ухвалених у провадженні, яке не було спрямовано проти заявника як «обвинуваченого», але, тим не менш, стосувалося і було пов'язане з іншим паралельним кримінальним провадженням проти нього, якщо такі провадження передбачають передчасну оцінку вини обвинуваченого («Бомер проти Німеччини» (*Böhmer v. Germany*), 2002, § 67; «Діамантідес проти Греції (№ 2)» (*Diamantides v. Greece (no. 2)*), 2005, § 35). Так, наприклад, презумпція невинуватості може застосовуватися стосовно судових рішень у провадженнях щодо екстрадиції заявника, якщо існував тісний зв'язок у законодавстві, на практиці чи фактично між оскаржуваними заявами, зробленими в контексті процесу екстрадиції, та кримінальним провадженням, що здійснюється проти заявника у державі, яка подає запит («Єшонкулов проти Росії» (*Eshonkulov v. Russia*), 2015, §§ 74-75).

367. Окрім того, Суд вважає, що пункт 2 статті 6 застосовується щодо показань, наданих у паралельних кримінальних провадженнях проти співпідозрюваних осіб, які не мають обов'язкового характеру для заявника, за умови, що існує прямий зв'язок між провадженням проти заявника і цими паралельними провадженнями. Суд пояснив, що, хоча показання, надані в паралельному провадженні, не є обов'язковими для заявника, вони, тим не менш, можуть завдати шкоди для триваючого провадження проти нього, так само, як і передчасне висловлення щодо вини підозрюваного з боку будь-якого іншого державного органу, який тісно пов'язаний із кримінальним провадженням у справі («Караман проти Німеччини» (*Karaman v. Germany*), 2014, § 43; «Баурас проти Литви» (*Bauras v. Lithuania*), 2017, § 52).

368. У всіх подібних паралельних провадженнях суди зобов'язані утримуватися від будь-яких висловлювань, які можуть мати шкідливий вплив на провадження, що розглядається, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили. У зв'язку з цим Суд постановив, що якщо характер пред'явленого обвинувачення не дозволяє суду уникнути висновків про співучасть третіх осіб в рамках окремого провадження, і ці висновки можуть вплинути на вирішення питання про правову відповідальність третіх осіб, які постануть перед судом окремо, таку ситуацію слід вважати серйозною перешкодою для виділення справи в окреме провадження. Будь-яке рішення про окремий розгляд справ, настільки тісно пов'язаних між собою з точки зору загальних обставин, має ґрунтуватися на ретельному аналізі всіх конкуруючих інтересів, а співобвинуваченим повинна бути надана можливість заперечувати проти виділення справи в окреме провадження («Навальний та Офіцеров проти Росії» (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*), 2016, § 104).

369. Суд також встановив, що пункт 2 статті 6 застосовується у провадженні щодо скасування рішення про призупинення тюремного ув'язнення з випробувальним терміном, в якому було

зроблено посилання на нове кримінальне провадження проти заявника («Ель Каада проти Німеччини» (*El Kaada v. Germany*), 2015, § 37).

370. Суд також вважає, що пункт 2 статті 6 застосовується стосовно тверджень, зроблених у паралельному дисциплінарному провадженні проти заявника, коли проти нього було порушено кримінальне та дисциплінарне провадження за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, та якщо дисциплінарне стягнення значною мірою враховувало, чи дійсно заявник вчинив ті правопорушення, в яких його обвинувачували у кримінальному провадженні («Кемаль Кошкун проти Туреччини» (*Kemal Coşkun v. Turkey*), 2017, § 44; див. також «Істрат проти Румунії» (*Istrate v. Romania*), 2021, §§ 63-66).

371. Аналогічним чином, пункт 2 статті 6 є застосовним, коли проти заявника паралельно триває два кримінальні провадження. У таких випадках презумпція невинуватості перешкоджає визнанню вини за певне правопорушення поза кримінальним провадженням перед компетентним судовим органом, незалежно від процесуальних гарантій у паралельному провадженні та незважаючи на загальні міркування щодо доцільності. Так, розгляд у рамках одного провадження, яке стосується конкретного правопорушення, того, що заявник вчинив інше правопорушення, яке підлягає судовому розгляду в паралельному провадженні, суперечить праву заявника на презумпцію невинуватості щодо цього іншого правопорушення. («Кангерс проти Латвії» (*Kangers v. Latvia*), 2019, §§ 60-61).

372. Насамкінець Суд визнав статтю 6 застосованою до процедури парламентського розслідування, яке проводилось паралельно з кримінальним провадженням проти заявника. За таких обставин Суд підкреслив, що органи, відповідальні за організацію та ухвалення рішень у процедурі парламентського розслідування, були зобов'язані дотримуватися принципу презумпції невинуватості («Ривін проти Польщі» (*Rywin v. Poland*), 2016, § 208).

с. Наступні провадження

373. Презумпція невинуватості також захищає осіб, яких було виправдано за кримінальним обвинуваченням або щодо яких кримінальне провадження було закрито, від того, щоб державні органи чи службовці ставились до них так, ніби вони дійсно винні в інкримінованих їм правопорушеннях. Без забезпечення поваги до виправдувального вироку або рішення про закриття кримінального провадження у будь-яких інших справах гарантії пункту 2 статті 6 можуть підпадати під ризик стати теоретичними й ілюзорними. Репутація особи та те, як її сприймає громадськість - це те, що також має значення після завершення кримінального провадження («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, § 94). Певною мірою захист, передбачений пунктом 2 статті 6 щодо такої ситуації, може перетинатися із захистом, передбаченим статтею 8 («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, § 314; див. також «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (*Nealon and Hallam v. the United Kingdom*) [GC], 2024, § 109).

374. Щоразу, коли постає питання про можливість застосування пункту 2 статті 6 у рамках наступного провадження, заявник повинен довести існування зв'язку між завершеним кримінальним провадженням і наступним. Такий зв'язок може існувати, наприклад, коли наступне провадження вимагає вивчення результатів попереднього кримінального провадження і, зокрема, коли відповідний суд має проаналізувати вирок, дослідити або оцінити докази, долучені до матеріалів кримінальної справи, здійснити оцінку участі заявника в декількох чи в усіх подіях, які призвели до кримінального обвинувачення, або прокоментувати наявні ознаки можливої вини заявника («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, § 104; «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (*Nealon and Hallam v. the United Kingdom*) [GC], 2024, § 122; див. також «Мартінес Агірре та інші проти Іспанії» (*Martínez Agirre and Others v. Spain*) (ухв.), 2019, §§ 46-52, де не було встановлено зв'язку між наступним провадженням про відшкодування шкоди та попереднім кримінальним розслідуванням).

375. Суд вже вивчав застосування пункту 2 статті 6 до судових рішень, постановлених після завершення кримінального провадження, стосовно, *inter alia* («Аллен проти Сполученого

Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, § 98, «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (*Nealon and Hallam v. the United Kingdom*) [GC], 2024, § 107, з подальшими посиланнями):

- обов'язку, покладеного на колишнього обвинуваченого, сплатити судові витрати і витрати, пов'язані з проведенням слідства;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну йому перебуванням під вартою або іншою несприятливою подією у рамках кримінального провадження, маючи на увазі, що пункт 2 статті 6 не гарантує права на відшкодування шкоди, заподіяної досудовим ув'язненням, у разі зняття обвинувачення чи ухвалення виправдувального вироку; так, відмова від відшкодування сама по собі не порушує питання з точки зору презумпції невинуватості («Чіма проти Бельгії» (*Cheema v. Belgium*), 2016, § 23);
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати витрати на захисника (див. справу «Лутц проти Німеччини» (*Lutz v. Germany*), 1987, § 59, де Суд постановив, що ані пункт 2 статті 6, ані будь-яка інша норма Конвенції не надає особі, обвинуваченій у вчиненні кримінального правопорушення, права на відшкодування її витрат, якщо провадження проти неї було припинено);
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну незаконним чи помилковим слідством;
- цивільного обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому;
- відмови у задоволенні позову, поданого заявником проти страхової компанії;
- залишення чинним судового наказу віддати дитину під опіку після ухвалення прокуратурою рішення не обвинувачувати батька у жорстокому поводженні з дитиною;
- дисциплінарних питань або питань звільнення («Теодор проти Румунії» (*Teodor v. Romania*), 2013, §§ 42-46, щодо цивільних проваджень про звільнення; «Ю.У. проти Туреччини» (*U.Y. v. Türkiye*), 2023, § 33);
- анулювання права заявника на соціальне житло;
- клопотання про умовне звільнення з в'язниці («Мюллер проти Німеччини» (*Müller v. Germany*), 2014, § 35);
- провадження у справі про відновлення кримінального провадження після встановлення Судом порушення Конвенції у попередній справі, коли до заявників ставилися як до засуджених та залишили запис про їхню судимість за первісним вироком («Дікл і Садак проти Туреччини» (*Dicle and Sadak v. Turkey*), 2015, §§ 61-66);
- конфіскації землі заявника, навіть якщо кримінальна справа проти нього була закрита у зв'язку із закінченням терміну давності («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, §§ 314-318);
- засудження в наступних адміністративних провадженнях (кваліфікованих як «кримінальні» в автономному значенні Конвенції) після виправдання заявника за тими самими звинуваченнями у кримінальному провадженні («Капетаніос та інші проти Греції» (*Kapetanios and Others v. Greece*), 2015, § 88);
- відхилення національними судами скарги заявника на рішення прокурора про те, що він винен у вчиненні правопорушень, щодо яких йому було пред'явлено обвинувачення, навіть якщо розпочате щодо нього кримінальне провадження було припинено у зв'язку із закінченням строків давності («Караїн проти Румунії» (*Caraian v. Romania*), 2015, §§ 74 -77).

376. Суд також визнав пункт 2 статті 6 застосовним стосовно сумнівів, висловлених щодо невинуватості заявників шляхом прийняття Закону про амністію та закриття кримінального провадження щодо заявників відповідно до нього. Однак на підставі фактів справи Суд не встановив порушення пункту 2 статті 6, враховуючи, що жодне формулювання у Законі про амністію не пов'язувало самих заявників з описаним у ньому злочином, та що жодні інші

обставини не дозволяли сумніватися у невинуватості заявників («Берес та інші проти Угорщини» (*Béres and Others v. Hungary*), 2017, §§ 27-34).

2. Упереджені висловлювання

377. Пункт 2 статті 6 Конвенції є не лише процесуальною гарантією, а також має на меті перешкодити порушенню права на справедливий судовий розгляд внаслідок упереджених висловлювань, безпосередньо пов'язаних із судовим розглядом (див. «Касаткін проти Росії» (*Kasatkin v. Russia*) (ухв.), 2021, § 22, та «Мамаладзе проти Грузії» (*Mamaladze v. Georgia*), 2022, §§ 62-67, щодо питання засобів захисту у зв'язку з упередженими заявами; див. також «Риміков проти України» (*Rytikov v. Ukraine*), 2024, § 44).

378. Однак, коли немає розпочатого кримінального провадження або воно ніколи і не розпочиналось, то висловлювання стосовно вини іншої особи у правопорушенні або в іншій караній діяльності відносяться скоріше до захисту від дифамації, а також до забезпечення належного доступу до суду для встановлення цивільних прав, порушуючи питання за статтями 8 і 6 Конвенції («Золлманн проти Сполученого Королівства» (*Zollmann v. the United Kingdom*) (ухв.), 2003; «Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), 2008, § 160; «Миколайова проти Словаччини» (*Mikolajová v. Slovakia*), 2011, §§ 42-48; «Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії» (*Larrañaga Arando and Others v. Spain*), 2019, § 40). Більше того, упереджені висловлювання повинні стосуватися того самого кримінального правопорушення, стосовно якого заявлена презумпція невинуватості в контексті останнього провадження (*там само*, § 48). Такі заяви повинні також бути приписані державному посадовцю, щоб порушувати питання відповідно до пункту 2 статті 6 («МакКан та Хелі проти Португалії» (*McCann and Healy v. Portugal*), 2022, §§ 65-66, де Суд не вважав, що заяви поліцейського, який перебував у відставці, можуть бути приписані державі для цілей пункту 2 статті 6).

379. Насправді, якщо оскаржувані висловлювання зроблені приватними структурами (наприклад, газетами) і не є дослівним відтворенням (або іншим прямим цитуванням) будь-якої частини офіційної інформації, наданої владою, питання не виникає в межах пункту 2 статті 6, але може виникати в межах статті 8 Конвенції («Мітянін і Леонов проти Росії» (*Mityanin and Leonov v. Russia*), 2019, §§ 102 та 105).

380. Слід робити принципове розмежування між заявою про те, що когось просто підозрюють у скоєнні якогось злочину, і однозначною заявою, за відсутності остаточного вироку, що певна особа скоїла цей злочин («Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), 2008, § 166; «Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), 2007, § 89). Другий випадок порушує презумпцію невинуватості, тоді як стосовно першого Суд у багатьох випадках, з якими до нього звертались, вирішував, що немає підстав для скарг («Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), 2007, § 67).

381. Питання про те, чи висловлювання судді або представника іншого державного органу порушують принцип презумпції невинуватості, має вирішуватись в контексті конкретних обставин, за яких були виголошені оскаржувані висловлювання («Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), 2000, § 42; «А.Л. проти Німеччини» (*A.L. v. Germany*), 2005, § 31).

382. Висловлювання судді є предметом суворішого контролю, ніж висловлювання представників слідчих органів («Панді проти Бельгії» (*Pandy v. Belgium*), 2006, § 43). Що стосується таких заяв з боку слідчих органів, заявник може звернутися зі скаргою під час провадження або оскаржити рішення суду першої інстанції, якщо він вважає, що заяви слідчих органів негативно вплинули на справедливість судового розгляду («Чайковський проти Польщі» (*Czajkowski v. Poland*) (ухв.), 2007).

383. Суд раніше постановив, що висловлення сумнівів щодо невинуватості обвинуваченого допустимі доти, доки кримінальне провадження не завершилось рішенням по суті на користь сторони обвинувачення («Секаніна проти Австрії» (*Sekanina v. Austria*), 1993, § 30). Водночас, від моменту, коли виправдання стало остаточним, висловлення таких сумнівів щодо вини є

несумісними з презумпцією невинуватості («Рушіті проти Австрії» (*Rushiti v. Austria*), 2000, § 31; «О. проти Норвегії» (*O. v. Norway*), 2003, § 39; «Гірінгс проти Нідерландів» (*Geerings v. the Netherlands*), 2007, § 49; «Парапоніаріс проти Греції» (*Paraponiaris v. Greece*), 2008, § 32; «Маріноні проти Італії» (*Marinoni v. Italy*), 2021, §§ 48, 59).

384. Однак, у справі «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (*Nealon and Hallam v. the United Kingdom*) [GC], 2024, §§ 167-169, Суд вирішив відмовитися від різниці між закриттям провадження та виправданням особи. Він постановив, що незалежно від характеру наступних пов'язаних проваджень, а також незалежно від того, чи кримінальне провадження завершилось виправданням чи закриттям, рішення та аргументація національних судів чи інших органів в цих наступних пов'язаних провадженнях, коли їх розглядати в цілому, та в контексті обов'язку, який вони мають виконати відповідно до національного законодавства, порушуватимуть пункт 2 статті 6 Конвенції в її другому аспекті, якщо ці рішення приписуватимуть кримінальну відповідальність заявникові. Приписування кримінальної відповідальності особі означає відображення думки, що він або вона винні відповідно до кримінального стандарту вчинення кримінального правопорушення. Суд пояснив, що цей підхід відображає той факт, що на національному рівні судді можуть бути вимушені, поза контекстом кримінального обвинувачення, розглядати справи, які виникають з тих самих фактів, що й попереднє кримінальне обвинувачення, яке не призвело до засудження. Захист, наданий пунктом 2 статті 6 в її другому аспекті, не повинен тлумачитися таким чином, щоб заборонити національним судам у наступних провадженнях – в яких вони виконують іншу функцію, ніж кримінальний суддя, відповідно до положень національного законодавства – звертатися до тих самих фактів, які були вирішені в попередньому кримінальному провадженні, за умови, що при цьому вони не приписують кримінальну відповідальність особі, що стосується справи. Щодо особи, яка була виправдана або стосовно якої кримінальне провадження було закрито, застосовуватимуться звичайні національні правила доказування і стандарту доведення поза межами кримінальних судових процесів.

385. У випадках невдалих формулювань Суд вважав за необхідне розглянути контекст провадження в цілому та його особливості. Останні стали вирішальними факторами в оцінці того, чи спричинило таке висловлювання порушення пункту 2 статті 6 Конвенції. Суд вважав, що ці фактори також застосовні, коли мова судового рішення може бути незрозумілою, але на основі правильної оцінки національного законодавчого контексту не може бути кваліфікована як твердження про вину у кримінальному правопорушенні («Флейшнер проти Німеччини»* (*Fleischer v. Germany*), 2019, § 65; «Мілачик проти Північної Македонії» (*Milachik v. North Macedonia*), 2021, §§ 38-40; для порівняння «Паскуїні проти Сан-Маріно (№ 2)» (*Pasquini v. San Marino (no. 2)*), 2020; «Грав'єр проти Франції» (*Gravier v. France*),* 2024, де оскаржувані заяви становили беззаперечне приписування кримінальної відповідальності особі, яке не можна було пояснити певним національним контекстом; див. також «Фелікс Гуту проти Республіки Молдова» (*Felix Guțu v. the Republic of Moldova*), 2020).

а. Висловлювання представників судових органів

386. Презумпцію невинуватості буде порушено, якщо судове рішення щодо особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, відображає думку про її винуватість до того, як її вина буде доведена відповідно до закону. У зв'язку з цим відсутність наміру порушити право на презумпцію невинуватості не може виключити порушення пункту 2 статті 6 Конвенції («Аваз Зейналов проти Азербайджану» (*Avaz Zeynalov v. Azerbaijan*), 2021, § 69). Достатньо, навіть за відсутності будь-якого формального висновку, щоб існувало певне обґрунтування, яке свідчить про те, що суд вважає обвинуваченого винним (див. «Мінеллі проти Швейцарії» (*Minelli v. Switzerland*), 1983, § 37; нещодавно «Нераттіні проти Греції» (*Nerattini v. Greece*), 2008, § 23; «Діду проти Румунії» (*Didu v. Romania*), 2009, § 41; «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), 2013, §§ 202-203). Передчасне висловлення такої думки самим судом неодмінно порушить презумпцію невинуватості («Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), 2007, § 88; «Гаріцький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), 2007, § 66). Так, висловлення «твердого переконання, що заявник знову вчинив правопорушення» під час

провадження у справі про призупинення тюремного ув'язнення з випробувальним терміном порушує пункт 2 статті 6 («Ель Каада проти Німеччини» (*El Kaada v. Germany*), 2015, §§ 61-63). Подібним чином порушення презумпції невинуватості було встановлено стосовно формулювань, використаних головою суду у слідчих протоколах, складених для зняття парламентської недоторканності з заявників, які були обрані депутатами парламенту, допоки проти них тривали кримінальні провадження («Надір Йлдірім та інші проти Туреччини» (*Nadir Yildirim and Others v. Türkiye*), 2023, §§ 71-76).

387. Однак, у випадку, коли резолютивна частина судового рішення, що розглянута окремо, сама по собі не є проблематичною відповідно до пункту 2 статті 6, але наведені в ньому обґрунтування є такими, Суд визнав, що рішення потрібно читати разом із рішенням іншого суду, який згодом його розглядав. Якщо за таких умов продемонстровано, що невинуватість особи вже не ставиться під сумнів, вважається, що справа на національному рівні завершилась без висновку щодо вини особи, і немає необхідності продовжувати слухання у справі або надалі розглядати докази, аби національне провадження було визнане таким, що відповідає пункту 2 статті 6 («Адольф проти Австрії» (*Adolf v. Austria*), 1982, § 40; «А. проти Норвегії» (*A. v. Norway*) (ухв.), 2018, § 40).

388. Для застосування пункту 2 статті 6 важливим є дійсний зміст згаданих заяв, а не їхній буквальний вигляд («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), 2002, § 126). Навіть прикре використання яких-небудь невдалих формулювань не повинно бути вирішальним щодо відсутності поваги до презумпції невинуватості, враховуючи характер та контекст конкретного провадження («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, § 126; «Лехтінмекі проти Естонії» (*Lähteenmäki v. Estonia*), 2016, § 45; «Ріголіо проти Італії» (*Rigolio v. Italy*), 2023, § 95). Так, потенційно упереджене висловлювання з висновку експерта не порушувало презумпції невинуватості у справі про умовне звільнення особи, коли уважне читання судового рішення виключало таке значення, що могло стосуватися репутації заявника та способу сприйняття його громадськістю. Однак Суд підкреслив, що національним судом було б доцільніше або чітко дистанціюватися від оманливих висловлювань експерта, або порадити експерту утримуватися від висловлення непотрібних заяв про кримінальну відповідальність заявника, аби уникнути непорозуміння, що питання про вину та невинність можуть будь-яким чином стосуються розгляду справи («Мюллер проти Німеччини» (*Müller v. Germany*), 2014, §§ 51-52).

389. Те, що заявника було остаточно визнано винним, не позбавляє його права вважатись невинуватим доти, доки його вина не буде доведена відповідно до закону («Матіяшевич проти Сербії» (*Matijašević v. Serbia*), 2006, § 49; «Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), 2007, § 90, стосовно рішення про продовження заявнику запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; див. також справу «Вардан Мартиросян проти Вірменії» (*Vardan Martirosyan v. Armenia*), 2021, §§ 88-89, де Суд наголосив на тому, що відповідний вищий суд не намагався виправити упереджене висловлювання). Однак вищий суд може виправити оскаржувані висловлювання, зроблені нижчими судами, змінивши їх формулювання так, щоб виключити будь-які упереджені натяки на провину «Бенгезаль проти Франції» (*Benghezal v. France*), 2022, § 36).

b. Висловлювання посадових осіб

390. Презумпція невинуватості може бути порушена не тільки суддею або судом, але й іншими державними органами («Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), 1995, § 36; «Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), 2000, § 42; «Петьо Петков проти Болгарії» (*Petyo Petkov v. Bulgaria*), 2010, § 91). Це стосується, наприклад, посадових осіб поліції («Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), 1995, §§ 37 та 41), Президента Республіки («Пеша проти Хорватії» (*Peša v. Croatia*), 2010, § 149), прем'єр-міністра або міністра внутрішніх справ («Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), 2013, §§ 194-198), міністра юстиції («Констас проти Греції» (*Konstas v. Greece*), 2011, §§ 43 і 45), голови парламенту («Буткевічус проти Литви» (*Butkevicius v. Lithuania*), 2002, § 53), прокурора

(«Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), 2000, § 42) та інших посадових осіб прокуратури, як-от слідчих («Хужин та інші проти Росії» (*Khuzhin and Others v. Russia*), 2008, § 96).

391. З іншого боку, висловлювання голови політичної партії, яка юридично та фінансово була незалежною від держави в умовах гарячого політичного клімату, не можуть розглядатися як висловлювання державного службовця, що діє в інтересах суспільства відповідно до пункту 2 статті 6 («Мулосмані проти Албанії» (*Mulosmani v. Albania*), 2013, § 141).

392. Пункт 2 статті 6 забороняє будь-які заяви з боку посадових осіб державних органів влади стосовно триваючого кримінального розслідування, які давали б громадськості підстави вважати підозрюваного винним і наперед формували б оцінку фактів представниками відповідних судових органів («Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), 2008, § 161; «Буткевічус проти Литви» (*Butkevičius v. Lithuania*), 2002, § 53).

393. Однак принцип презумпції невинуватості не може перешкодити державним органам інформувати громадськість стосовно триваючого кримінального розслідування, але натомість вимагає, аби це робилось якомога тактовніше й у повній відповідності до вимоги поважати презумпцію невинуватості («Фатуллаєв проти Азербайджану» (*Fatullayev v. Azerbaijan*), 2010, § 159; «Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), 1995, § 38; «Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), 2007, § 69).

394. Суд наголосив на важливості добирати слова, які використовують посадові особи у заявах щодо особи, яка ще не була засуджена і визнана винною у цьому кримінальному правопорушенні («Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), 2000, § 41; «Арріґо та Велла проти Мальти» (*Arrigo and Vella v. Malta*) (ухв.), 2005; «Хужин та інші проти Росії» (*Khuzhin and Others v. Russia*), 2008, § 94). Наприклад, у справі «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), 2013, §§ 195-201) Суд встановив, що опубліковані в журналі висловлювання міністра внутрішніх справ після арешту заявника, але до розгляду його справи суддею, в яких він підкреслював, що заявник протягом декількох років дійсно представляв досконалу систему махінацій, порушували презумпцію невинуватості особи відповідно до пункту 2 статті 6. З іншого боку, спонтанні висловлювання прем'єр-міністра в телевізійному шоу, пов'язані з застосуванням до заявника запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, не ставили під сумнів презумпцію невинуватості заявника.

395. Подібним чином у справі «Філат проти Республіки Молдова» (*Filat v. the Republic of Moldova*), 2021, §§ 45-51, Суд не вважав, що у контексті парламентських процедур щодо скасування імунітету заяви Генерального прокурора та Президента Парламенту, що стосувалися доказів, доданих до клопотання про скасування імунітету заявника, порушують пункт 2 статті 6 Конвенції.

396. Натомість, у справі «Бавчар проти Словенії» (*Bavčar v. Slovenia*), 2023, §§ 109-125, Суд встановив порушення пункту 2 статті 6 стосовно заяв Міністра юстиції та Прем'єр-міністра, які стосувалися заявника, важливої політичної та економічної фігури, і в яких припускалося здійснення тиску на суддів, які розглядали справу заявника в апеляційному порядку. Суд зазначив про близький часовий проміжок між вироком першої інстанції, заявою міністра та подальшим розглядом апеляційної скарги судом. Суд вважав, що кумулятивний ефект заяв міг вплинути на процес ухвалення рішення апеляційним судом і сприяти формуванню в громадськості переконання про винуватість заявника ще до того, як це було остаточно доведено.

397. Упереджені зауваження з боку прокурора самі по собі порушують питання, передбачені пунктом 2 статті 6, незалежно від інших міркувань, передбачених пунктом 1 статті 6, як-от ті, що стосуються шкідливого оприлюднення матеріалів справи до початку її розгляду судом («Турєв проти Росії» (*Turyev v. Russia*), 2016, § 21).

3. Шкідлива кампанія у ЗМІ

398. У демократичному суспільстві суворі коментарі ЗМІ іноді є невідворотними стосовно справ, що цікавлять громадськість («Віорел Бурцо проти Румунії» (*Viorel Burzo v. Romania*), 2009, § 160; «Акай проти Туреччини» (*Akay v. Turkey*) (ухв.), 2002).

399. Проте жорстока кампанія у пресі може негативно вплинути на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку, та порушити презумпцію невинуватості заявника.¹³

400. У зв'язку з цим Суд постановив, що преса не повинна перевищувати певних меж, зокрема, щодо захисту права на приватність обвинувачених у кримінальному провадженні та презумпції невинуватості («Бедат проти Швейцарії» (*Bédât v. Switzerland*) [ВП], 2016, § 51). Той факт, що кожен, обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право згідно з пунктом 2 статті 6 Конвенції вважатися невинним до тих пір, поки не буде доведено його вину, має значення для збалансування конкуруючих інтересів, що повинен здійснити Суд з точки зору статті 10 («Axel Springer SE and RTL Television GmbH проти Німеччини» (*Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany*), 2017, § 40, щодо заборони публікації зображень, за якими може бути ідентифікований обвинувачений). У цьому контексті той факт, що обвинувачений зізнався у злочині, сам по собі не знімає захист презумпції невинуватості (*там само*, § 51).

401. Оприлюднення фотографій підозрюваного саме по собі не порушує презумпцію невинуватості («Й.Б. та інші проти Туреччини» (*Y.B. and Others v. Turkey*), 2004, § 47), а також фотографування поліцією не викликає жодного питання в такому контексті («Мерген та інші проти Туреччини» (*Mergen and Others v. Turkey*), 2016, § 68). Однак поширення зображень підозрюваного через телебачення за певних обставин може становити проблему за пунктом 2 статті 6 («Рупа проти Румунії (№ 1)» (*Rupa v. Romania (no. 1)*), 2008, § 232).

4. Санкції за нерозкриття інформації

402. Презумпція невинуватості тісно пов'язана з правом не свідчити проти себе («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*), 2000, § 40).

403. Обов'язок власників транспортних засобів повідомити особу водія в момент вчинення порушення правил дорожнього руху не є несумісним зі статтею 6 Конвенції («О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*) [ВП], 2007).

404. Зобов'язання для водіїв проходити тест на вміст етилу у видиху або здавати аналіз крові в принципі не суперечить презумпції невинуватості («Тірадо Ортіс і Лозано Мартін проти Іспанії» (*Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain*) (ухв.), 1999).

5. Тягар доведення

405. Вимоги, пов'язані з тягарем доведення з точки зору принципу презумпції невинуватості, передбачають, *inter alia*, те, що сторона обвинувачення повинна повідомити обвинуваченого про провадження, що буде розпочато проти нього/неї, аби він/вона змогли належно підготувати та представити свій захист, і викласти докази, достатні для його/її засудження («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), 1988, § 77; «Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), 2002, § 97).

406. Порушення презумпції невинуватості виникає, коли тягар доведення перекладається зі сторони обвинувачення на сторону захисту («Телфнер проти Австрії» (*Telfner v. Austria*), 2001, § 15). Однак сторона захисту може вимагати надання пояснень після того, як обвинувачення порушило справу *prima facie* проти обвинуваченого (*там само*, § 18; «Полетан і Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2016, §§ 63-67). Так, наприклад, негативні висновки, зроблені на підставі показань обвинуваченого, які виявилися неправдивими, не становлять порушення пункту 2 статті 6 («Кок проти Нідерландів» (*Kok v. the Netherlands*) (ухв.), 2000).

407. Суд також постановив, що принцип *in dubio pro reo* (сумніви повинні застосовуватись на користь обвинуваченого) є певним видом презумпції невинуватості («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), 1988, § 77; «Цалкіціс проти Греції (№ 2)» (*Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*), 2017, § 60). Питання з точки зору цього принципу може

13. Див. розділ «Оприлюднення матеріалів справи до судового розгляду».

виникнути, якщо рішення національних судів, які визнають заявника винним, не є достатньо аргументованими («Меліх і Бек проти Чеської Республіки» (*Melich and Beck v. the Czech Republic*), 2008, §§ 49-55; «Айджирич проти Хорватії» (*Ajdarić v. Croatia*), 2011, § 51), або якщо надмірний та неможливий тягар доведення був покладений на заявника, аби він чи його захист не мав навіть найменших перспектив успіху («Немцов проти Росії» (*Nemtsov v. Russia*), 2014, § 92; «Топіч проти Хорватії» (*Topić v. Croatia*), 2013, § 45; «Фрумкін проти Росії» (*Frumkin v. Russia*), 2016, § 166; див. також «Навальний та Гунько проти Росії» (*Navalnyy and Gunko v. Russia*) 2020, §§ 68-69, «Бутафала проти Бельгії» (*Boutaffala v. Belgium*), § 89, з точки зору пункту 1 статті 6).

408. Тягар доведення не може бути перекладений у провадженнях про відшкодування шкоди після остаточного рішення про закриття провадження у справі («Капе проти Бельгії» (*Carpeau v. Belgium*), 2005, § 25). Звільнення від кримінальної відповідальності не перешкоджає встановленню цивільно-правової відповідальності щодо виплати відшкодування, що впливає з тих самих фактів на основі менш суворого тягара доведення («Рінгволд проти Норвегії» (*Ringvold v. Norway*), 2003, § 38; «Й. проти Норвегії» (*Y v. Norway*), 2003, § 41; «Лундквіст проти Швеції» (*Lundkvist v. Sweden*) (ухв.), 2003).

6. Презумпція факту і права

409. Право кожного обвинуваченого у кримінальній справі вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок довести усі твердження щодо наявності вини, не є абсолютним, оскільки у кожній юридичній системі є презумпції факту і права, щодо яких Конвенція в принципі не заперечує («Фальк проти Нідерландів» (*Falk v. the Netherlands*) (ухв.), 2004, стосовно накладення штрафу на зареєстрованого власника машини, який не був фактичним водієм на момент скоєння порушень правил дорожнього руху). Держави-учасниці можуть, зокрема, за певних умов карати простий чи об'єктивний факт як такий, незважаючи на те, чи є він наслідком злочинного умислу або недбалості («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), 1988, § 27, стосовно презумпції кримінальної відповідальності за контрабанду наркотиків, встановлену на підставі володіння ними; «Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), 2002, § 100, стосовно податкових донарахувань з об'єктивних причин та їх стягнення до ухвалення рішення суддею; «Бусуттіл проти Мальти» (*Busuttil v. Malta*) 2021, § 46, щодо презумпції відповідальності директора за будь-яке діяння, яке відповідно до законодавства має бути вчинене компанією).

410. Отже, пункт 2 статті 6 вимагає від держав запроваджувати такі презумпції в розумних межах, брати до уваги тяжкість випадку, а також зберігати права сторони захисту («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), 1988, § 28; «Радіо Франції та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), 2004, § 24, стосовно презумпції кримінальної відповідальності головного редактора за дифамаційні висловлювання у радіопрограмі; «Västberga Taxi Aktiebolag та Vulic проти Швеції» (*Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden*), 2002, § 113, щодо об'єктивної відповідальності за податкові донарахування; «Клоуві проти Франції» (*Klouvi v. France*), 2011, § 41, стосовно неможливості захищатись від неправдивого звинувачення через правову презумпцію хибності обвинувачення стосовно особи, виправданої на підставі відсутності доказів; «Ісір проти Бельгії» (*Ilsir v. Belgium*), 2016, § 30, стосовно ґрунтовних припущень щодо участі співобвинувачених у правопорушенні; «Шушен проти Бельгії» (*Zschüschen v. Belgium*) (ухв.), 2017, § 22, щодо провадження стосовно відмивання грошей).

411. Держави-учасниці, які застосовують презумпцію невинуватості у кримінальному праві, повинні врівноважити важливість ситуацій і права сторони захисту; інакше кажучи, застосовані засоби мають бути розумно пропорційними щодо переслідуваної законної мети («Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), 2002, § 101; «Фальк проти Нідерландів» (*Falk v. the Netherlands*) (ухв.), 2004).

В. Права сторони захисту (пункт 3 статті 6)

пункт 3 статті 6 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

(a) Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-a) – Негайна інформація (6-3-a) – Інформація зрозумілою мовою (6-3-a) – Детальна інформація (6-3-a)

(b) Підготовка захисту (6-3-b) – Необхідний час (6-3-b) – Необхідні можливості (6-3-b) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-b)

(c) Самостійний захист (6-3-c) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-c) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-c) – Недостатні кошти (6-3-c) – Безоплатна юридична допомога (6-3-c) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-c)

(d) Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

(e) Безоплатна допомога перекладача (6-3-e)

412. Вимоги частини 3 статті 6 є особливими аспектами права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції («Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], 2010, § 169; «Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], 2010, § 94).

413. Закріплені у пункті 3 статті 6 гарантії є ілюстраціями до поняття справедливого судового розгляду у деяких типових процесуальних випадках, що трапляються у кримінальному провадженні, але їх головна мета – гарантувати або допомогти гарантувати справедливий характер кримінального провадження в цілому. Тому гарантії, закріплені у пункті 3 статті 6, не є самоціллю, а отже мають тлумачитись у світлі власних функцій і в загальному контексті провадження («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United*

Kingdom), [ВП], 2016, § 251; «Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), 2005, § 77; «Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 48).

1. Інформація про характер і причини обвинувачення (пункт 3 (а) статті 6)

пункт 3 (а) статті 6 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-а) – Негайна інформація (6-3-а) – Інформація зрозумілою мовою (6-3-а) – Детальна інформація (6-3-а)

а. Загальні зауваження

414. Обсяг дії пункту 3 (а) статті 6 має оцінюватись, зокрема, у світлі більш загального права на справедливий судовий розгляд, гарантований пунктом 1 статті 6 Конвенції. У кримінальних справах точна і повна інформація про обвинувачення щодо особи, а отже і юридична кваліфікація, яку може надати суд, є основною умовою справедливості провадження («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 52; «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], 2006, § 90; «Варела Гейс проти Іспанії» (*Varela Geis v. Spain*), 2013, § 42).

415. Підпункти а) і б) пункту 3 статті 6 пов'язані між собою, оскільки право бути поінформованим про характер і причини обвинувачення слід розглядати у світлі права обвинуваченого підготувати свій захист («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 54; «Даллос проти Угорщини» (*Dallos v. Hungary*), 2001, § 47).

б. Інформація про обвинувачення

416. Пункт 3 (а) статті 6 вказує на необхідність приділяти особливу увагу повідомленню особі про її «обвинувачення». Відомості про правопорушення відіграють ключову роль у кримінальному провадженні, і так з моменту вручення особі обвинувального акту він/вона є офіційно повідомленим про фактичну та правову основу сформульованого обвинувачення («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 51; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 79).

417. Пункт 3 (а) статті 6 Конвенції визнає за обвинуваченим право бути поінформованим не лише про «причину» обвинувачення, тобто про нібито вчинені ним діяння, на яких ґрунтується обвинувачення, але й про «характер» обвинувачення, тобто про правову кваліфікацію цих діянь («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), § 59; «Пенев проти Болгарії» (*Penev v. Bulgaria*), §§ 33 і 42).

418. Така інформація не обов'язково має наводити докази, на яких ґрунтується обвинувачення («Х. проти Бельгії» (*X. v. Belgium*), рішення Комісії від 09 травня 1977 року; «Коллоцца і Рубінат проти Італії» (*Collozza and Rubinat v. Italy*), звіт Комісії від 05 травня 1983 року).

419. Пункт 3 (а) статті 6 не передбачає жодної особливої форми щодо способу, у який обвинувачений має бути повідомлений про характер і причину пред'явленого йому обвинувачення («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 53; «Драсич проти Італії» (*Drassich v. Italy*), 2007, § 34; «Гіосакіс проти Греції (№ 3)» (*Giosakis v. Greece (no. 3)*), 2011, § 29). У зв'язку з цим обвинувальний акт відіграє вирішальну роль у кримінальному процесі, оскільки саме з моменту його вручення обвинувачений офіційно вважається письмово повідомленим про фактичну та правову підставу його/її обвинувачення («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 79).

420. Обов'язок повідомити обвинуваченого повністю покладається на сторону обвинувачення, і він не може бути дотриманий у пасивний спосіб, створюючи інформацію і не повідомляючи про це сторону захисту («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), 2000, § 65; «Чічлян і Екінджян проти Франції» (*Chichlian and Ekindjian v. France*), звіт Комісії від 19 березня 1989 року, § 71).

421. Обвинувачений має дійсно отримати таку інформацію; правова презумпція отримання не є достатньою («С. проти Італії» (*C. v. Italy*), рішення Комісії від 11 травня 1988 року).

422. Якщо недотримання цього обов'язку трапилось з вини обвинуваченого, то він не може стверджувати про порушення прав сторони захисту («Ердоган проти Туреччини» (*Erdogan v. Turkey*), рішення Комісії від 09 липня 1992 року; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), 1984, § 96).

423. Якщо відповідна особа страждає від психічних порушень, то влада має вжити додаткових заходів, аби такий обвинувачений міг бути детально повідомлений про характер і причини обвинувачення щодо нього («Водель проти Франції» (*Vaudelle v. France*), 2001, § 65).

с. Зміна кваліфікації обвинувачення

424. Обвинуваченому потрібно належно і повністю повідомити про зміни в обвинуваченні, включно з тими, що стосуються його «причини». Обвинувачений повинен мати час і можливість, необхідні, аби відреагувати на це й організувати свій захист на підставі усієї нової інформації або звинувачень («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), 2000, § 61; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.), 2006; «Варела Гейс проти Іспанії» (*Varela Geis v. Spain*), 2013, § 54).

425. Інформація про пред'явлене обвинувачення, включно з юридичною кваліфікацією, яку суд може підтримати у цій справі, має бути надана або у вигляді обвинувального акту до початку судового розгляду, або принаймні під час судового розгляду за допомогою інших засобів, таких як формальне або імпліцитне розширення обвинувачення. Сама лише згадка про теоретичну можливість того, що суд дійде іншого висновку, ніж прокуратура, щодо кваліфікації правопорушення, є явно недостатньою («І.Х. та інші проти Австрії» (*I.H. and Others v. Austria*), 2006, § 34).

426. Зміна кваліфікації правопорушення може вважатись достатньо передбачуваною для обвинуваченого, якщо вона стосується невід'ємної складової обвинувачення («Де Сальвадор Торрес проти Іспанії» (*De Salvador Torres v. Spain*), 1996, § 33; «Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*), 2001, §§ 52 and 56; «Юха Нуутінен проти Фінляндії» (*Juha Nuutinen v. Finland*), 2007, § 32). Ще одним релевантним фактором є питання про те, чи обговорювались елементи перекваліфікованого правопорушення під час провадження у справі («Пенев проти Болгарії» (*Penev v. Bulgaria*), 2010, § 41; «Лека проти Албанії» (*Leka v. Albania*), 2024, § 78).

427. У випадку зміни кваліфікації фактів у ході провадження обвинуваченому має бути вчасно у практичний і ефективний спосіб надана можливість реалізувати своє право на захист («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 62; «Блок проти Угорщини»

(*Block v. Hungary*), 2011, § 24; «Хаксія проти Албанії» (*Haxhia v. Albania*), 2013, §§ 137-138; «Перейра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), 2018, § 198).

428. Так, Суд визнав порушення статті 6 у випадках, коли складові елементи початкового правопорушення, в якому обвинувачувалася особа, відрізнялися від елементів перекваліфікованого правопорушення, й обвинувачений не мав можливості захищатися від останнього. З іншого боку, у випадках, коли складові елементи початкового правопорушення включали всі складові елементи перекваліфікованого правопорушення, Суд вважав, що обвинувачений вже мав ефективну можливість захищатися. Отже, повідомлення обвинуваченому про зміну кваліфікації обвинувачення лише після ухвалення рішення не становило порушення прав заявника за статтею 6 Конвенції («Лека проти Албанії» (*Leka v. Albania*), 2024, § 66).

429. Недоліки обвинувального акту можуть бути виправлені апеляційною інстанцією, якщо обвинувачений має можливість представити свій захист щодо переформульованого обвинувачення перед вищими судами й оскаржити визнання себе винним за усіма відповідними питаннями права і фактів («Далос проти Угорщини» (*Dallos v. Hungary*), 2001, §§ 49-52; «Сіпавічус проти Литви» (*Sipavičius v. Lithuania*), 2002, §§ 30-33; «Жупнік проти України» (*Zhupnik v. Ukraine*), 2010, §§ 39-43; «І.Х. та інші проти Австрії» (*I.H. and Others v. Austria*), 2006, §§ 36-38; «Геленідзе проти Грузії» (*Gelenidze v. Georgia*), 2019, § 30).

d. «Детально»

430. Належний характер інформації має оцінюватись відповідно до пункту 3 (b) статті 6, який визнає за кожною особою право мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту, а також у світлі більш загального права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), 2000, § 60; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.), 2006).

431. Звичайно, обсяг «детальної» інформації залежить від особливих обставин справи, проте обвинувачений у будь-якому випадку має отримати достатньо даних, щоб повністю зрозуміти обсяг обвинувачення та належно підготувати свій захист («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), 2000, § 60). Наприклад, вимога про детальну інформацію буде задоволена тоді, коли злочини, у вчиненні яких обвинувачується особа, достатньою мірою викладені, зазначається місце та дата правопорушення, є посилання на відповідні статті Кримінального кодексу, а також згадується ім'я жертви («Брозичек проти Італії» (*Brozicek v. Italy*), 1989, § 42).

432. Деякі детальні відомості правопорушення можна встановити не лише з обвинувального акту, але й з інших документів, підготовлених обвинуваченням у справі, та з інших матеріалів справи («Превіті проти Італії» (*Previti v. Italy*) (ухв.), 2009, § 208). Більше того, фактичні деталі правопорушення можуть бути з'ясовані та уточнені під час провадження («Сампех проти Італії» (*Sampech v. Italy*) (ухв.), 2005, § 110; «Перейра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), 2018, § 198).

e. «Негайно»

433. Інформація має бути передана обвинуваченому настільки вчасно, аби він міг підготувати свій захист, що є головною метою пункту 3 (a) статті 6 («С. проти Італії» (*C. v. Italy*), рішення Комісії від 11 травня 1988 року, де повідомлення про обвинувачення заявнику за чотири місяці до початку судового розгляду було визнане прийнятним; див. про протилежне «Борісова проти Болгарії» (*Borisova v. Bulgaria*), 2006, §§ 43-45, де заявник мав лише дві години, аби підготувати свій захист без адвоката).

434. Вивчаючи питання стосовно дотримання пункту 3 (a) статті 6, Суд бере до уваги автономне значення слів «обвинувачений» і «кримінальне обвинувачення», які слід тлумачити з огляду на реальну, а не формальну ситуацію («Падін Гестосо проти Іспанії» (*Padin Gestoso v. Spain*) (ухв.), 1999; «Кассе проти Люксембурга» (*Casse v. Luxembourg*), 2006, § 71).

f. «Мова»

435. Якщо доведено або якщо є підстави вважати, що обвинувачений не знає у достатньому обсязі мову, якою йому повідомлено згадану інформацію, влада повинна забезпечити для нього переклад («Брозичек проти Італії» (*Brozicek v. Italy*), 1989, § 41; «Табай проти Франції» (*Tabaï v. France*) (ухв.), 2004).

436. Хоча пункт 3 (а) статті 6 не уточнює, що необхідно надати або перекласти письмово відповідну інформацію обвинуваченому-іноземцю, проте на практиці обвинувачена особа, котра не володіє мовою, яку використовує суд, може опинитись у несприятливому становищі, якщо йому не нададуть також і письмовий переклад обвинувального акту тією мовою, яку він розуміє («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 68; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 79).

437. Водночас усний переклад обвинувального акту також може надати достатню інформацію щодо обвинувачення, якщо це дозволяє обвинуваченому підготувати свій захист (*там само*, § 81; «Хусейн проти Італії» (*Husain v. Italy*) (ухв.), 2005).

438. Пункт 3 (а) статті 6 не надає обвинуваченому права отримувати повний переклад усіх матеріалів справи («Х. проти Австрії» (*X. v. Austria*), рішення Комісії від 29 травня 1975 року).

439. Витрати, понесені на переклад матеріалів обвинувачення, мають покладатись на державу, відповідно до пункту 3 (е) статті 6, який гарантує право на безкоштовну допомогу перекладача («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*), 1978, § 45).

2. Підготовка захисту (пункт 3 (b) статті 6)

пункт 3 (b) статті 6 Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Підготовка захисту (6-3-b) – Необхідний час (6-3-b) – Необхідні можливості (6-3-b) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-b)

а. Загальні зауваження

44025. «Права на захист», невичерпний перелік яких міститься у пункті 3 (b) статті 6, були запроваджені насамперед для встановлення рівності, наскільки це можливо, між сторонами обвинувачення та захисту. Засоби, які повинні бути надані обвинуваченому, обмежуються лише тими, які надають допомогу або можуть надати допомогу йому в підготовці його захисту («Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), 2005, § 79).

441. Пункт 3 (b) статті 6 стосується двох складових елементів належного захисту – можливостей і часу. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати все, що «необхідно» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати всіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат («Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 53; «Греґачевич проти Хорватії» (*Gregačević v. Croatia*), 2012, § 51).

442. Питання щодо можливостей і часу, необхідних для підготовки захисту обвинуваченого, слід оцінювати з огляду на обставини кожної справи («Іглін проти України» (*Iglin v. Ukraine*), 2012, § 65; «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), 2007, § 84).

b. Необхідний час

443. При оцінці наявності у обвинуваченого необхідного часу для підготовки свого захисту, особливу увагу слід звертати на характер провадження, а також складність справи і стадію провадження («Грегачевич проти Хорватії» (*Gregačević v. Croatia*), 2012, § 51).

444. Пункт 3 (b) статті 6 захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду («Крехер і Меллер проти Швейцарії» (*Kröcher and Möller v. Switzerland*), рішення Комісії від 09 липня 1981 року; «Бонзі проти Швейцарії» (*Bonzi v. Switzerland*), рішення Комісії від 12 липня 1978 року; «Борісова проти Болгарії» (*Borisova v. Bulgaria*), 2006, § 40; «Малофеева проти Росії» (*Malofeyeva v. Russia*), 2013, § 115; «Гафгаз Маммадов проти Азербайджану» (*Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*), 2015, § 76-82). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін («ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії» (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), 2011, § 540).

445. Вивчаючи питання про те, чи був дотриманий пункт 3 (b) статті 6, слід враховувати також звичайну завантаженість адвоката; однак, нерозумно вимагати від адвоката сторони захисту вчинити хоча б деяку зміну основних сфер своєї роботи, якщо це необхідно з огляду на особливу актуальність конкретної справи («Меттік проти Німеччини» (*Mattick v. Germany*) (ухв.), 2005). У цьому контексті, у справі, в якій заявник та його захисник мали п'ять днів для вивчення шеститомної справи об'ємом близько 1500 сторінок, Суд не вважав, що час, наданий стороні захисту на вивчення матеріалів справи, був достатнім для захисту суті права, гарантованого пунктами 1 та 3 (b) статті 6. Суд врахував той факт, що в апеляційній скарзі заявник детально проаналізував матеріали справи, був представлений в апеляційному суді двома адвокатами, які підтвердили, що у них було достатньо часу для вивчення справи, та заявник не був обмежений у кількості та тривалості його зустрічей з адвокатами («Ламбін проти Росії» (*Lambin v. Russia*), 2017, §§ 43-48).

446. Пункт 3 (b) статті 6 Конвенції не вимагає, аби підготовка до розгляду справи, яка триває певний час, була завершена до першого судового засідання. Перебіг судового розгляду не можна повністю спланувати наперед: трапляється, що під час судового процесу виявляється нова інформація, і тому сторони потребують часу для додаткової підготовки («Меттік проти Німеччини» (*Mattick v. Germany*) (ухв.), 2005).

447. Питання стосовно вимоги «необхідного часу» відповідно до пункту (b) 3 статті 6 може виникнути щодо обмеженого періоду часу на перевірку файлів («Хусейн та інші проти Азербайджану» (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*), 2011, § 174-178; «Іглін проти України» (*Iglin v. Ukraine*), 2012, §§ 70-73; див. справу «Невзлін проти Росії» (*Nevzlin v. Russia*), 2022, §§ 144-150, де захисту було надано два тижні, включаючи вихідні та святкові дні, для ознайомлення з 19 000-сторінковим матеріалом справи, що стосувалася обвинувачень у кількох епізодах вбивства та замаху на вбивство), або щодо короткого періоду між повідомленням про обвинувачення та проведенням слухання («Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*), 2013, §§ 75-77). Крім того, після проведення певних процесуальних дій у провадженні стороні захисту треба надати більше часу, аби вона сформувала свою позицію, підготувала клопотання, склала заяви тощо («Міміношвілі проти Росії» (*Miminozhvili v. Russia*), 2011, § 141). Такими «діями» є, наприклад, зміни в обвинувальному акті («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], 1999, § 62), надання обвинуваченням нових доказів («Г.Б. проти Франції» (*G.B. v. France*), 2001, §§ 60-62), або раптові та різкі зміни у висновку експерта під час судового розгляду (*там само*, §§ 69-70).

448. Обвинувачений може просити про відкладення або перенесення судового засідання, якщо вбачає проблему у встановлених строках («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), 1984, § 98; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.), 2006; «Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*),

2002, § 72), за винятком виключних обставин («Годді проти Італії» (*Goddi v. Italy*), 1984, § 31), або якщо для цього у національному законодавстві і практиці не існує жодних правових підстав («Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), 2007, § 85).

449. За певних обставин суддя може бути змушений з власної ініціативи відкласти розгляд справи, аби надати стороні захисту достатньо часу («Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*), 2001, § 57; «Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], 2010, §§ 103 і 106).

450. Аби обвинувачений міг ефективно реалізувати надане йому право на оскарження, національні суди мають достатньо чітко навести власне мотивування («Хаджіанастасіу проти Греції» (*Hadjianastassiou v. Greece*), 1992, § 33). Якщо до моменту завершення строку на апеляційне оскарження мотивоване судове рішення не буде доступним, то обвинуваченому треба надати інформацію, достатню для того, аби він міг подати обґрунтовану апеляційну скаргу («Зун проти Нідерландів» (*Zoon v. the Netherlands*), 2000, §§ 40-50; «Боше проти Франції» (*Baucher v. France*), 2007, §§ 46-51).

451. Держава має стежити за тим, аби кожен обвинувачений міг скористатись гарантіями, передбаченими пунктом 3 статті 6; покладення на особу, засуджену за вироком у кримінальній справі, обов'язку самостійно визначати початок відліку або завершення строку на апеляційне оскарження не є сумісним із «сумлінністю», яку мають проявляти держави-учасниці для забезпечення ефективної реалізації прав, гарантованих статтею 6 («Вашер проти Франції» (*Vacher v. France*), 1996, § 28).

с. Необхідні можливості

452. Поміж засобами, які мають бути надані обвинуваченому, є можливість, з метою підготовки свого захисту, ознайомлюватись із зібраними результатами розслідування («Хусейн та інші проти Азербайджану» (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*), 2011, § 175; «ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії» (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), 2011, § 538).

453. Обов'язок держав, передбачений пунктом 3 (b) статті 6 (забезпечити право обвинуваченого на захист у кримінальному провадженні) включає обов'язок організувати провадження у такий спосіб, аби не завдавати шкоди здатності обвинуваченого концентруватись і застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції. У випадку, коли обвинувачені утримуються під вартою, умови їх утримання, транспортування, харчування та інші подібні заходи є важливими факторами, які слід враховувати у цьому відношенні («Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії» (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*), 2019, § 252).

454. Якщо обвинувачений утримується під вартою, поняття «можливості» може включати в себе умови ув'язнення, які дозволяли б йому, належно зосередившись, читати і писати («Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), 2005, § 81; «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), 2008, § 221). Вкрай важливо, аби і обвинувачений, і його адвокат могли долучатись до провадження і робити зауваження, при цьому надмірно не перевтомлюючись («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), 1988, § 70; «Махфі проти Франції» (*Makhfi v. France*), 2004, § 40; «Факайло (Сафока) та інші проти Франції» (*Fakailo (Safoka) and Others v. France*), 2014, § 50). Так, у справі «Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії» (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, 2019, §§ 253-254) Суд встановив, що сукупний ефект виснаження, спричинений тривалими тюремними переводами (у поганих умовах та коли на відпочинок надається менше восьми годин, що трапляється упродовж чотирьох днів на тиждень протягом більше чотирьох місяців), серйозно підірвав здатність заявника стежити за провадженням, робити заяви, вести записи та інструктувати своїх адвокатів. За таких обставин та враховуючи, що недостатньо уваги було звернено на прохання заявника щодо розкладу слухань, який міг би бути менш інтенсивним, Суд вважав, що йому не було надано належних засобів для підготовки свого захисту, що підірвало вимоги справедливого судового розгляду та рівності сторін всупереч вимогам пунктів 1 та 3 (b) статті 6 Конвенції.

455. Можливості, якими обвинувачений повинен мати змогу користуватись, обмежуються тими, що допомагають або можуть допомогти підготувати свій захист («Падін Гестосо проти Іспанії» (*Padin Gestoso v. Spain*) (ухв.), 1999; «Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), 2005, § 79). У деяких випадках це може стосуватися необхідності забезпечити заявнику можливість отримати докази на його користь («Ліліан Ерхан проти Республіки Молдова» (*Lilian Erhan v. the Republic of Moldova*), §§ 20-21, де поліція відмовилася супроводжувати заявника до лікарні для проходження біологічного тесту з метою спростування звинувачень у водінні в нетверезому стані).

456. Пункт 3 (b) статті 6 також гарантує доступ обвинуваченого до матеріалів справи та розкриття доказів, і в цьому контексті такі аспекти перетинаються з принципами рівності сторін та змагального судового розгляду відповідно до пункту 1 статті 6 («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], 2000, § 59; «Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), 2012, § 76).¹⁴ Обвинувачений не обов'язково повинен особисто мати доступ до матеріалів справи, достатньо, аби він був ознайомлений з ними за допомогою представників («Кремзов проти Австрії» (*Kremzow v. Austria*), 1993, § 52). Водночас обмеження доступу обвинуваченого до переданих до суду матеріалів справи не повинно жодним чином перешкоджати в наданні йому доказів до початку судового розгляду, щоб він міг за допомогою адвоката сформулювати зауваження щодо них у своєму виступі («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 140).

457. Якщо обвинуваченому дозволено захищатися самостійно, то відмова в наданні йому доступу до матеріалів справи є порушенням права на захист («Фуше проти Франції» (*Foucher v. France*), 1997, §§ 33-36).

458. Аби сприяти роботі сторони захисту, не можна створювати перешкод ані в отриманні обвинуваченим копій долучених до справи документів, ані у занотовуванні та використанні ним цих нотаток («Расмуссен проти Польщі» (*Rasmussen v. Poland*), 2009, §§ 48-49; «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), 2008, §§ 213-218; «Матієк проти Польщі» (*Matyjek v. Poland*), 2007, § 59; «Селезнев проти Росії» (*Seleznev v. Russia*), 2008, §§ 64-69).

459. Поміж «можливостями», якими має скористатись обвинувачений, є отримання порад від свого захисника («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), 1984, § 99; «Годді проти Італії» (*Goddi v. Italy*), 1984, § 31). Можливість для обвинуваченого спілкуватись із адвокатом є ключовою у підготовці позиції захисту («Бонзі проти Швейцарії» (*Bonzi v. Switzerland*), рішення Комісії від 12 липня 1978 року; «Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 52). Так, питання, передбачене пунктом 3 (b) статті 6, виникає, якщо розміщення обвинуваченого у скляній кабіні під час слухання перешкоджає його ефективній консультації з адвокатом («Ярослав Белоусов проти Росії» (*Yaroslav Belousov v. Russia*), 2016, §§ 148-153).

460. Пункт 3 (b) статті 6 перетинається з правом на отримання допомоги від захисника, визначеним пунктом 3 (c) статті 6 Конвенції («Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*), 2002, §§ 50-53; «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 148; «Трепашкін проти Росії (№ 2)» (*Trepashkin v. Russia (no. 2)*), 2010, §§ 159-168).¹⁵

14. Див. розділи «

1. Ефективна участь у провадженні» та «2. Рівність сторін і змагальне провадження».

15. Див. розділ «

3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (пункт 3 (с) статті 6)

пункт 3 (с) статті 6 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Захист себе особисто (6-3-с) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-с) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-с) – Недостатні кошти (6-3-с) – Безоплатна юридична допомога (6-3-с) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-с)

461. Пункт 3 (с) статті 6 є особливим аспектом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 76; «Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) (ухв.), 2001; «Фуше проти Франції» (*Foucher v. France*), 1997, § 30). Він гарантує, аби провадження проти обвинуваченого не здійснювалось без його належного представництва з метою захисту («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), звіт Комісії від 12 грудня 1981 року, § 84). Цей пункт передбачає три окремі права: право захищати себе особисто, право використовувати допомогу захисника, вибраного

на власний розсуд, і, за певних умов, право одержувати допомогу захисника безоплатно («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), 1983, § 31).

а. Обсяг застосування

462. Кожен обвинувачений є захищеним пунктом 3 (с) статті 6 на будь-якій стадії провадження («Імбріюшіа проти Швейцарії» (*Imbrioscia v. Switzerland*), 1993, § 37). Тому такий захист може стати необхідним навіть до передання справи до суду і як тільки з'являється ризик серйозного порушення справедливості провадження через недотримання цього положення («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 131; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 253; «Маджі проти Сполученого Королівства» (*Magee v. the United Kingdom*), 2000, § 41).

463. У той час як пункт 3 (b) статті 6 пов'язаний із міркуваннями стосовно підготовки до судового розгляду, пункт 3 (с) статті 6 надає обвинуваченому більш загальне право на допомогу і підтримку захисника протягом усього провадження («Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 54). Тим не менш, умови застосування пункту 3 (с) статті 6 протягом стадії досудового розслідування залежать від особливостей провадження й обставин справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 253; «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*), 2001, § 45; «Берлінські проти Польщі» (*Berliński v. Poland*), 2002, § 75).

464. Так само умови застосування пункту 3 (с) статті 6 в апеляційній або касаційній інстанціях залежать від конкретних обставин провадження («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], 2002, § 41). Слід брати до уваги провадження в цілому, як його здійснюють у національній правовій системі, та роль, яку відіграють у ньому апеляційна і касаційна інстанції (*там само*; «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), 1985, § 56). Необхідно враховувати такі питання, як характер процедури з надання дозволу на апеляційне оскарження і його важливість у загальних рамках кримінального процесу, обсяг повноважень апеляційної інстанції, а також спосіб, у який інтереси заявника були реально представлені й захищені в апеляційному суді (*там само*).

б. Право захищати себе особисто

465. Можливість для обвинуваченого брати участь у судовому засіданні впливає з предмету і мети статті 6 Конвенції в цілому («Зана проти Туреччини» (*Zana v. Turkey*) [ВП], 1997, § 68; «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), 1985, § 58).¹⁶ Пункт 3 (с) статті 6, що тісно пов'язаний з зазначеним правом, дозволяє обвинуваченому особисто захищати себе. Так, добровільний самостійний захист обвинуваченого не суперечитиме приписам статті 6, якщо тільки інтереси правосуддя не вимагають іншого («Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), 2007, § 91).

466. Пункти 1 та 3 (с) статті 6 не обов'язково надають обвинуваченому право самостійно вирішувати, у який спосіб буде забезпечено його захист («Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) (ухв.), 2001). Рішення про те, якій із двох альтернатив, згаданих у пункті 3 (с) статті 6, варто віддати перевагу, а саме праву заявника захищати себе особисто або залучити адвоката за власним вибором чи, за певних обставин, за призначенням суду, залежить від відповідного законодавства або регламенту суду. Ухвалення такого рішення належить до свободи розсуду держави-учасниці, хоча й обмежено («Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) [ВП], 2018, § 122).

467. З урахуванням цих принципів Суд повинен встановити, по-перше, чи було представлено відповідні й достатні підстави для встановленого законом вибору, що застосовано в цій справі. По-друге, навіть якщо було представлено відповідні й достатні підстави, необхідно далі розглянути в контексті загальної оцінки справедливості кримінального провадження питання про те, чи надали національні суди, застосовуючи цю норму, відповідні та достатні підстави для

16. Див. розділ «Право на усне слухання та присутність у судовому засіданні».

свого рішення. У зв'язку з останнім було б доцільно оцінити, чи міг обвинувачений на практиці ефективно брати участь у своєму судовому розгляді (*там само*, § 143).

468. У справі «Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal* [ВП], 2018, §§ 144-169) Суд загалом врахував процесуальний контекст, у якому було застосовано вимогу обов'язкового залучення представника, включно з можливістю обвинуваченого втручатися особисто в провадження. Крім того, він врахував свободу розсуду, якою скористалася держава, і визнав підстави для оскарженого вибору законодавця як відповідними, так і достатніми. Оскільки до того ж не було підстав для визнання того, що кримінальне провадження щодо заявника було несправедливим, Суд дійшов висновку, що порушення пунктів 1 і 3 (с) статті 6 Конвенції не було.

469. Окрім того, кожен обвинувачений, який вирішує захищати себе особисто, добровільно відмовляється від свого права на допомогу захисника і має сам виявляти сумлінність у здійсненні свого захисту («Мелін проти Франції» (*Melin v. France*), 1993, § 25). Якби обвинуваченому вдавалось уникнути будь-якого переслідування за те, що, реалізуючи свої права, він умисно провокував би хибні підозри щодо протиправної поведінки свідка або іншої особи, яка бере участь у провадженні, то це було б надмірним розширенням прав сторони захисту («Брандштеттер проти Австрії» (*Brandstetter v. Austria*), 1991, § 52). Сама по собі можливість того, що обвинувачений може бути притягнутий до кримінальної відповідальності через зроблені ним у ході захисту заяви, не може вважатись такою, що становить порушення прав, гарантованих пунктом 3 (с) статті 6. Ситуація може бути іншою, якщо внаслідок надмірно суворого національного законодавства або практики ризик подальшого переслідування є таким, що обвинувачений справді не може вільно здійснювати свої права на захист (*там само*, § 53).

с. Юридична допомога

і. Доступ до адвоката

α. Обсяг права

470. Право кожного обвинуваченого мати ефективний захист адвоката фігурує поміж основоположними складовими справедливого судового розгляду («Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], 2008, § 51; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 255; «Сімеонови проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 112; «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 123). Як правило, підозрюваному належить надати доступ до юридичної допомоги з моменту його «кримінального обвинувачення» у рамках автономного значення Конвенції («Сімеонови проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 110).¹⁷ У зв'язку з цим Суд наголосив, що особа набуває статусу підозрюваного, який обумовлює застосування гарантій статті 6 Конвенції, не тоді, коли їй цей статус надають офіційно, а коли національні органи влади мають достатні підстави підозрювати цю особу в причетності до злочину («Трутень проти України» (*Truten v. Ukraine*), 2016, § 66; «Нокс проти Італії» (*Knox v. Italy*), 2019, § 152; на противагу «Бандалетов проти України» (*Bandaletov v. Ukraine*), 2013, §§ 61–66, щодо добровільних показань заявника, наданих як свідком; та «Сршен проти Хорватії» (*Sršen v. Croatia*) (ухв.), 2019, §§ 43-45, щодо отримання загальної інформації, включно із взяттям зразків крові, від учасників дорожньо-транспортної пригоди).

471. Так, наприклад, право на юридичну допомогу виникає не лише тоді, коли особу взяли під варту або її допитує поліція («Сімеонови проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 111; «Сиргі проти Румунії» (*Sirghi v. Romania*), 2016, § 44), а також у випадках, коли особа не була позбавлена свободи, але була викликана для допиту поліцією у зв'язку з підозрою в її причетності до кримінального правопорушення («Дюбуа проти Франції» (*Dubois v. France*), 2022, §§ 45-46 та 69-75). Це право може бути доречним також під час процесуальних дій, таких як процедури ідентифікації, відтворення подій та огляд місця події («Ібрагім Озтюрк проти

17. Див. розділ «Загальні принципи».

Туреччини» (*Ibrahim Öztürk v. Turkey*), 2009, §§ 48–49; «Тюрк проти Туреччини» (*Türk v. Turkey*), 2017, § 47; «Мехмет Думан проти Туреччини» (*Mehmet Duman v. Turkey*), 2018, § 41), а також обшуки та вилучення предметів («*Айятолла Ай проти Туреччини*» (*Ayetullah Ay v. Turkey*), 2020, §§ 135 та 163). Окрім того, право обвинуваченого на ефективну участь у судовому розгляді кримінальної справи передбачає загалом не лише право бути присутнім, але і за потреби, право на отримання юридичної допомоги («*Лагерблом проти Швеції*» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 49; «*Галстян проти Вірменії*» (*Galstyan v. Armenia*), 2007, § 89). В аналогічному порядку, сама присутність захисника обвинуваченого не може компенсувати відсутності останнього («*Зана проти Туреччини*» (*Zana v. Turkey*) [ВП], 1997, § 72).

472. У справі «*Бюз проти Бельгії*» (*Beuze v. Belgium*, 2018, §§ 125–130) Суд, спираючись на попередню судову практику, пояснив, що цілі, яких прагнуть досягнути через право на доступ до адвоката, наступні: запобігання судовим помилкам і передусім досягнення цілей статті 6 Конвенції, а саме рівності процесуальних можливостей між слідчими органами чи органами прокуратури та обвинуваченим; протидія вразливості підозрюваних, яких утримують під вартою в поліції; фундаментальний захист, що дозволяє не допустити застосування сили щодо підозрюваних і жорстокого поводження з ними з боку працівників поліції; забезпечення дотримання права обвинуваченого не свідчити проти самого себе та зберігати мовчання, яке може бути гарантоване (як і власне право на доступ до адвоката) лише за умови належного повідомлення про ці права. У зв'язку з цим негайний доступ до допомоги адвоката, який може надати інформацію про процесуальні права особи, здатний запобігти несправедливості, що виникає через відсутність відповідної інформації про такі права. Більше того, Суд вважав, що отримання обвинуваченим інформації про його права зберігати мовчання, не свідчити проти себе та консультуватися з адвокатом, є однією з гарантій, які дозволяють йому здійснювати своє право на захист («*Лалік проти Польщі*» (*Lalik v. Poland*), 2023, § 62).

473. У справі «*Бюз проти Бельгії*» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, §§ 133–134, Суд також детально розробив зміст права на доступ до адвоката. Він виділив такі дві мінімальні вимоги: (1) право на спілкування та консультацію з адвокатом до початку допиту, що також включає право давати адвокату конфіденційні вказівки, та (2) право на фізичну присутність адвоката на первинних допитах у поліції, а також у ході будь-яких подальших допитів на стадії досудового провадження. Така присутність повинна забезпечити ефективну та практичну юридичну допомогу.

474. У зв'язку з останньою мінімальною вимогою варто зазначити, що у справі «*Сойтеміз проти Туреччини*» (*Soytemiz v. Turkey*, 2018, §§ 44–46, 27) Суд підкреслив, що право на допомогу адвоката передбачає не лише дозвіл на присутність адвоката, а також дозвіл на активну допомогу підозрюваному з боку адвоката під час, *inter alia*, допиту поліцією та на втручання з метою забезпечити дотримання прав підозрюваного. Право на допомогу адвоката застосовують упродовж і до завершення допиту в поліції, у тому числі й тоді, коли зачитують показання та просять підозрюваного їх підтвердити й підписати, оскільки допомога адвоката в цей момент допиту не менш важлива. Так, поліція, як правило, зобов'язана утримуватися від допиту або відкладати його в тому разі, якщо підозрюваний заявляє про своє право на допомогу адвоката під час допиту, доки останній не буде присутній і не зможе допомогти підозрюваному. Ці ж міркування також мають силу в тому випадку, якщо адвокат повинен (або його просять) залишити обвинуваченого до кінця допиту в поліції та перед зачитуванням і підписанням протоколів допиту.

475. У справі «*Дойл проти Ірландії*» (*Doyle v. Ireland*), 2019, заявнику надали можливість бути представленим адвокатом, проте його адвоката не допустили до допиту в поліції внаслідок відповідної практики поліції, застосованої у той час. Суд не визнав порушення пунктів 1 та 3 (с) статті 6 Конвенції. Він вважав, що, незважаючи на оскаржуване обмеження права заявника на доступ до адвоката під час допиту в поліції, загальній справедливості судового розгляду не була безповоротно завдана шкода. Зокрема, Суд зробив акцент на таких фактах: заявник мав змогу проконсультуватися зі своїм адвокатом; він не був особливо вразливим; він зміг оскаржити допустимість доказів і протидіяти їх використанню; обставини справи були широко розглянуті національними судами; звинувачення заявника було підтверджено вагомими незалежними

доказами; суддя надав належні вказівки присяжним; вагомі аспекти, що становлять громадський інтерес, обґрунтували притягнення заявника до відповідальності; а також мали місце процесуальні гарантії, а саме всі допити поліції були записані на відео та були доступні для суддів і присяжних, і, хоча адвокат заявника не був фізично присутній, він мав можливість, якою і скористався, перервати допит для подальшої консультації з клієнтом.

476. Крім того, у справі «Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 135) Суд зазначив, як приклад, що залежно від конкретних обставин кожної справи та відповідної правової системи наступні обмеження можуть також підірвати справедливість провадження: (1) відмова у доступі або труднощі, з якими стикається адвокат при отриманні доступу до матеріалів справи на найбільш ранніх стадіях кримінального провадження або під час досудового розслідування, та (2) неучасть адвоката у слідчих діях, наприклад пред'явлення особи для впізнання або відтворення обстановки та обставин події.

477. Крім того, Суд вказав, що під час оцінки загальної справедливості судового провадження необхідно в кожному конкретному випадку враховувати весь спектр послуг, пов'язаних саме з юридичною допомогою: обговорення справи, організація захисту, збір виправдувальних доказів, підготовка до допиту, підтримка обвинуваченого в тяжкому становищі та перевірка умов тримання під вартою (*там само*, § 136).

478. Право на допомогу захисника не залежить від присутності самого обвинуваченого («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van Geyseghem v. Belgium*) [ВП], 1999, § 34; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456>, 1984, § 99; «Поїтрімол проти Франції» (*Poitrimol v. France*), 1993, § 34). Неявка належно викликаного у суд обвинуваченого не може, навіть за відсутності виправдання, обґрунтовувати позбавлення його права на захист адвоката («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van Geyseghem v. Belgium*) [ВП], 1999, § 34; «Пелладоа проти Нідерландів» (*Pelladoah v. the Netherlands*), 1994, § 40; «Кромбах проти Франції» (*Krombach v. France*), 2001, § 89; «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), 2007, § 89). Навіть якщо законодавчий орган повинен мати можливість перешкодити невинуватій відсутності обвинуваченого, він не може покарати останнього, створюючи винятки з права на юридичну допомогу. Законна вимога про те, що обвинувачені повинні бути присутніми на судових слуханнях, може бути дотримана за допомогою інших засобів, окрім позбавлення права на захист («Толмачев проти Естонії» (*Tolmachev v. Estonia*), 2015, § 48). Так, виникає питання, передбачене пунктом 3 (с) статті 6, якщо захисник заявника не в змозі провести захист за відсутності заявника на слуханні у відповідному суді, включаючи апеляційний суд («Лала проти Нідерландів» (*Lala v. the Netherlands*), 1994, §§ 30 -35; «Толмачев проти Естонії» (*Tolmachev v. Estonia*), 2015, §§ 51-57).

479. Аби право на допомогу захисника стало практичним і дієвим, а не лишалось теоретичним, його реалізація не повинна ставитись у залежність від виконання надмірно формальних умов: судові органи повинні забезпечити справедливий характер процесу і, відповідно, стежити за тим, аби адвокат, який бере в ньому участь вочевидь для захисту свого клієнта за його відсутності, отримав можливість робити це («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van Geyseghem v. Belgium*) [ВП], 1999, § 33; «Пелладоа проти Нідерландів» (*Pelladoah v. the Netherlands*), 1994, § 41).

β. Обмеження щодо раннього доступу до адвоката

480. Можливість негайного доступу до адвоката становить серйозну протипагу уразливості підозрюваних, які утримуються під вартою в поліції, забезпечує важливу гарантію, що дозволяє не допустити примусу стосовно підозрюваних і жорстокого поводження з ними з боку співробітників поліції, а також сприяє запобіганню судових помилок і досягненню цілей статті 6, тобто рівності процесуальних можливостей слідчих органів або органів прокуратури та обвинуваченого («Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], 2008, §§ 53-54; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 255; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 112).

481. Однак за виняткових обставин допускається затримка в здійсненні права на отримання юридичної допомоги. Питання про те, чи сумісне таке обмеження доступу до адвоката з правом на справедливий розгляд справи, оцінюється у двох аспектах. По-перше, Суд визначає, чи були вагомими підстави для такого обмеження. По-друге, він оцінює шкоду, яку це обмеження завдало праву на захист у справі. Іншими словами, Суд повинен визначити, як вплинуло це обмеження на загальну справедливість провадження у справі, і вирішити, чи було справедливим провадження у справі в цілому («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 257).

482. Суд пояснив, що критерій існування вагомих підстав є суворим. З урахуванням основоположного характеру і важливості якнайшвидшого отримання доступу до юридичної допомоги, зокрема, під час першого допиту підозрюваного, обмеження доступу до юридичних консультацій допускається лише у виняткових випадках, повинно мати тимчасовий характер і спиратися на індивідуальну оцінку конкретних обставин справи. При визначенні того, чи було доведено наявності вагомих підстав, важливо встановити, чи мало рішення про обмеження юридичної допомоги підстави у національному законодавстві і чи в достатній мірі закон визначав обсяг і зміст обмежень на отримання юридичної допомоги, щоб надати відповідальним за їх застосування особам конкретні вказівки («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 258).

483. Такі вагомими підстави існуватимуть, наприклад, коли вдалося переконливо довести наявності невідкладної необхідності запобігання серйозним негативним наслідкам для життя, свободи або фізичної недоторканності у певній справі. За таких обставин у влади виникає нагальний обов'язок захистити права потенційних або фактичних жертв за статтями 2 і 3 і пунктом 1 статті 5 Конвенції (*там само*, § 259; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 117). З іншого боку, загальна загроза витоку інформації не може вважатися вагомою підставою, що обґрунтовує обмеження доступу до адвоката («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 259), а також вагомими підстави не можуть існувати, коли обмеження доступу до адвоката впливає з адміністративної практики органів влади («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 130). Уряд повинен продемонструвати наявності вагомих підстав. Суд не зобов'язаний самостійно шукати, чи існували вагомими підстави у конкретній справі («Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), 2018, § 161).

484. У справі «Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium* [ВП], 2018, §§ 142-144 та 160-165) Суд пояснив, що загальне та обов'язкове (у цьому випадку встановлене законом) обмеження доступу до адвоката під час першого допиту не може становити вагомою підставою: таке обмеження не знімає з національних органів влади необхідності визначати наявності вагомих підстав, шляхом індивідуальної оцінки та оцінки конкретної справи. У будь-якому випадку, уряд зобов'язаний довести наявності вагомих підстав для обмеження доступу до адвоката.

485. Однак відсутність вагомих підстав сама по собі не призводить до встановлення порушення статті 6 Конвенції. При оцінці того, чи відбулося порушення права на справедливий судовий розгляд, слід розглядати провадження в цілому, оскільки права за пунктом 3 статті 6 не є самоціллю, а дають приклади конкретних аспектів загального права на справедливий розгляд справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 262; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 118).

486. Зокрема, коли встановлено наявності вагомих підстав, необхідно провести комплексний аналіз провадження у справі в цілому, аби визначити, чи було воно «справедливим» для цілей пункту 1 статті 6. З іншого боку, за відсутності вагомих підстав для обмеження доступу до юридичної допомоги Суд застосовує дуже суворий підхід до оцінки справедливості провадження у справі. Якщо держава-відповідач не довела наявності вагомих підстав, то це має велике значення при визначенні загальної справедливості розгляду і може схилити чашу терезів на користь висновку про порушення пунктів 1 and 3 (с) статті 6. У такому випадку, саме держава-відповідач має переконливо довести, чому, в порядку винятку в конкретних обставинах справи, обмеження доступу до юридичної допомоги не завдало непоправної шкоди загальної

справедливості судового розгляду («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, §§ 264-265; «Дімітар Мітев проти Болгарії» (*Dimitar Mitev v. Bulgaria*), 2018, § 71). У зв'язку з цим, Суд особливо враховуватиме наявність оцінки обмеження доступу заявника до адвоката національними судами або її відсутність і зробить необхідні з цього висновки («Б'яркі Х. Дієго проти Ісландії» (*Bjarki H. Diego v. Iceland*), 2022, §§ 59 в кінці та 60).

487. У цьому контексті Суд також враховує право особи не свідчити проти себе та обов'язок влади інформувати заявника про це право («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, §§ 266-273).¹⁸ Якщо відбулася затримка у доступі до адвоката, а підозрюваному не повідомили про його право на юридичну допомогу, право не свідчити проти себе чи право зберігати мовчання, така ситуація ускладнить доведення Урядом, що провадження в цілому було справедливим («Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 146). Слід також зазначити, що питання щодо права не свідчити проти себе виникає не лише у випадку фактичних зізнань або безпосередньо інкримінуючих зауважень, але й стосовно висловлювань, які можна вважати такими, що «суттєво впливають» на ситуацію обвинуваченого (*там само*, § 178). Це є особливо правильно в галузі складних злочинів, таких як складні фінансові правопорушення, де фактичний інкримінуючий характер заяв не можна встановити так чітко («Б'яркі Х. Дієго проти Ісландії» (*Bjarki H. Diego v. Iceland*), 2022, § 57).

488. У справі «Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, §§ 144, 160-165) Суд підтвердив, що розроблений в справі «Ібрагім та інші» (*Ibrahim and Others*) критерій, який містить два елементи, застосовується також до загальних та обов'язкових (у цьому випадку встановлених законом) обмежень. Однак за таких обставин Суд застосовує дуже суворий підхід до своєї оцінки справедливості, а відсутність вагомих підстав має велике значення і може, таким чином, схилити чашу терезів на користь висновку про порушення пунктів 1 та 3 (с) статті 6 Конвенції.

489. Під час розгляду провадження в цілому слід враховувати наступний невичерпний перелік факторів, коли це доцільно («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 274; «Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 150; «Ситневський та Чайковський проти України» (*Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*), 2016, §§ 78-80):

- Чи перебував заявник в особливо вразливому становищі, наприклад, в силу віку чи розумових здібностей;
- Правові норми, що регулюють досудове провадження у справі і допустимість доказів у суді, і питання про їх дотримання; якщо має місце виключення з правил, особливо малоімовірно, що провадження у справі в цілому буде вважатися несправедливим;
- Чи була у заявника можливість оскаржити достовірність доказів і заперечувати проти їх використання;
- Якість доказів, а також чи змушують обставини їх отримання сумніватися в їх достовірності або точності з урахуванням ступеня і характеру будь-якого примусу;
- Якщо докази були отримані з порушенням закону, враховується незаконність, про яку йде мова, а якщо їх отримання є результатом порушення іншої статті Конвенції, то враховується характер встановленого порушення;
- В разі, якщо мова йде про показання – характер цих свідчень, і чи були вони відразу ж відкликані або змінені;
- Порядок використання отриманих доказів, і, зокрема, чи були вони складовою або важливою частиною доказової бази, покладеної в основу обвинувального вироку, а також силу інших зібраних у справі доказів (див. також справу «Брюс проти Бельгії» (*Brus v. Belgium*), 2021, §§ 34-36, де Суд не прийняв, що посилання на загальну достатність

18. Див. розділ «4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе».

доказів для засудження може замінити оцінку загальної справедливості судового розгляду у зв'язку з необґрунтованим обмеженням права на ранній доступ до адвоката);

- Чи здійснювалося встановлення вини професійними суддями або присяжними, які не є юристами, а в останньому з цих випадків – зміст наданих присяжним вказівок;
- Вага інтересу суспільства в проведенні розслідування і в притягненні до відповідальності за певне правопорушення, про яке йде мова в справі;
- Інші процесуальні гарантії, що мають відношення до справи і передбачені національним законодавством і практикою.

490. При проведенні оцінки справедливості Суд враховує оцінку, зроблену національними судами, відсутність якої *prima facie* є несумісною з вимогами справедливого судового процесу. Однак за відсутності такої оцінки Суд повинен самостійно визначити загальну справедливість провадження. Крім того, виконуючи це завдання, Суд не повинен діяти як суд четвертої інстанції, ставлячи під сумнів результат судового розгляду чи займатися оцінкою фактів і доказів або достатності останніх для обґрунтування засудження. Ці питання, відповідно до принципу субсидіарності, знаходяться в компетенції національних судів («Кохен та інші проти Туреччини» (*Kohen and Others v. Turkey*), § 59).

χ. Відмова від права на доступ до адвоката

491. Будь-яка заявлена відмова від права на адвоката повинна відповідати стандарту «усвідомленої та розумної відмови» у практиці Суду («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 272; «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), 2009, § 77).¹⁹ У разі застосування цього стандарту є очевидним, що підозрювані мають бути поінформованим про свої права, включно з правом на доступ до юридичної допомоги («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 272; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), 2018, § 151). Додаткові гарантії будуть необхідні в тому разі, якщо обвинувачений попросить захисника, оскільки за його відсутності він матиме менше шансів бути поінформованим про свої права, а відтак слабшою буде перспектива того, що такі права буде дотримано («Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), 2009, § 78).

492. Не можна визнати відмови підозрюваного від права на юридичну допомогу, якщо після арешту він негайно не отримав інформації про це право («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 118). Так само в контексті процесуальних дій, вжитих без відповідних процесуальних гарантій, відмова від права на адвоката шляхом підписання заздалегідь надрукованої фрази «Не звертається до адвоката» має сумнівне значення з метою демонстрації однозначного характеру відмови з боку заявника («Бозкая проти Туреччини» (*Bozkaya v. Turkey*), 2017, § 48; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), 2018, § 155; на відміну від справи «Скляр проти Росії» (*Sklyar v. Russia*), 2017, §§ 22–25, де заявник чітко відмовився від свого права на адвоката із занесенням у протокол). Можлива попередня відмова, навіть якщо її дійсно зроблено, більше не вважатиметься дійсною, якщо заявник згодом надав чіткий запит на доступ до адвоката («Артур Пархоменко проти України» (*Artur Parkhomenko v. Ukraine*), 2017, § 81). Окрім того, якщо заявник зазнав нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з боку міліції, не можна вважати, що за таких обставин він дійсно відмовився від свого права на доступ до адвоката («Турбілев проти Росії» (*Turbylev v. Russia*), 2015, § 96).

493. У більш загальному плані Суд пояснив, що він враховував доказову силу документів, підписаних під час утримання особи під вартою в поліції. Однак він підкреслив, що, як і для багатьох інших гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, ці підписи не є самоціллю, та їх слід розглядати з огляду на всі обставини справи. Крім того, використання друкованої форми про відмову може спричинити складність у встановленні того, чи справді текст виражає вільне та

19. Див. розділ «Загальні міркування щодо кримінального аспекту статті 6».

усвідомлене рішення обвинуваченого відмовитися від свого права на допомогу адвоката («Акдаг проти Туреччини» (*Akdağ v. Turkey*), 2019, § 54).

494. У кожному разі передусім саме суд, що розглядає справу, зобов'язаний переконливо встановити, чи були зізнання заявника та його відмова від надання юридичної допомоги добровільними. Будь-які прогалини стосовно зізнань та відмов від права належить усунути для того, щоб провадження загалом вважали справедливим. Недослідження обставин, які стосуються відмови заявника від права, вважалося б рівнозначним позбавленню заявника можливості врегулювати ситуацію, що суперечить вимогам Конвенції («Тюрк проти Туреччини» (*Türk v. Turkey*), 2017, §§ 53–54; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), 2018, § 167).

Симптоми абстиненції від наркотиків становлять форму вразливості, яка, в принципі, може викликати сумнів щодо дійсності відмови від права на адвоката і накладає на національні суди обов'язок з'ясувати, чи була відмова добровільною, незважаючи на цю вразливість («Богдан проти України» (*Bogdan v. Ukraine*), 2024, §§ 57-69, § 75).

495. Однак коли відмова від права на доступ до адвоката відповідає стандарту «усвідомленої та розумної відмови» у практиці Суду, не буде підстав для сумнівів щодо загальної справедливості кримінального провадження стосовно заявника («Шаркієне проти Литви» (*Šarkienė v. Lithuania*) (ухв.), 2017, § 38; «Скляр проти Росії» (*Sklyar v. Russia*), 2017, § 26).

ii. Право на вибір адвоката на власний розсуд

496. Особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, яка не бажає здійснювати свого захисту особисто, повинна мати можливість звернутися по юридичну допомогу на власний розсуд від початку судового розгляду. Це впливає із самого тексту пункту 3 (с) статті 6, яка гарантує, що «[к]ожний, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... захищати себе особисто ... використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд...», і загалом визнано в міжнародних стандартах прав людини як механізм, що забезпечує ефективний захист для обвинуваченого («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 78; «Мартін проти Естонії» (*Martin v. Estonia*), 2013, §§ 90–93). Крім того, це право також застосовується на стадії судового розгляду справи («Еліф Назан Шекер проти Туреччини» (*Elif Nazan Şeker v. Turkey*), 2022, § 50).

497. Однак право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на залучення захисника за власним вибором не є абсолютним («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], 2002, § 45; «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 79). Хоча зазвичай необхідно поважати вибір обвинуваченого («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 54), національні суди можуть знехтувати вибором цієї особи, коли є відповідні та достатні підстави вважати, що такі дії необхідні в інтересах правосуддя («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], 2002, § 45; «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 79; «Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), 1992, § 29). Для прикладу, особливий характер судового розгляду загалом може обґрунтувати монополію адвокатів на здійснення усних виступів («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], 2002, § 47). З іншого боку, той факт, що провадження відбувається *in absentia*, сам по собі не виправдовує призначення державного адвоката замість забезпечення права на захист адвокатом, якого обрано самостійно обвинуваченим («Лобжанідзе та Перадзе проти Грузії» (*Lobzhanidze and Peradze v. Georgia*), 2020, §§ 83-91).

498. У цьому контексті Суд ухвалив, що на відміну від справ, що стосуються відмови в доступі до адвоката, коли застосовують перевірку на наявність «вагомих підстав», більш м'яка вимога «релевантних і достатніх підстав» повинна застосовуватися в ситуаціях, коли йдеться про менш серйозну проблему "відмови у виборі" адвоката. У таких випадках завдання Суду полягає в оцінці того, чи було, з урахуванням провадження в цілому, «негативно порушено» право на захист такою мірою, щоб поставити під сумнів загальну справедливість провадження

(«Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 81; «Атрістен Горосабель проти Іспанії» (*Atristain Gorosabel v. Spain*), 2022, §§ 44-45).

499. Так, першим кроком має бути оцінка з боку Суду того, чи було продемонстровано існування відповідних і достатніх підстав для знехтування волею заявника або перешкоджання йому в частині його правового представництва. У разі, коли такі підстави відсутні, Суд повинен оцінити загальну справедливість кримінального провадження. Під час такої оцінки Суд може враховувати велику кількість факторів, включаючи характер провадження та застосування певних професійних вимог; обставини, що супроводжували призначення адвоката, та наявність можливості його оскарження; ефективність допомоги адвоката; питання про те, чи поважали право обвинуваченого не визнавати скоєння злочину; вік обвинуваченого; використання судом показань, наданих обвинуваченим на той час; можливість заявника оскаржити достовірність доказів і перешкодити їхньому залученню до матеріалів справи; питання про те, чи зазначені показання становили значний елемент, на підставі якого було сформульовано обвинувачення; і сила інших доказів у справі («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], 2015, § 82; див. також «Стеван Петровіч проти Сербії» (*Stevan Petrović v. Serbia*), 2021, §§ 171-172, де заявник не зміг підтвердити свою скаргу щодо того, як обмеження доступу до адвоката, якого він обрав, вплинуло на загальну справедливість провадження).

d. Безоплатна юридична допомога

500. Третє і останнє право, передбачене пунктом 3 (с) статті 6, право на безоплатну юридичну допомогу, залежить від двох умов, які мають розглядатися у сукупності («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), 1991, § 27).

501. По-перше, обвинувачений має довести, що йому бракує достатньо коштів для оплати юридичної допомоги («Карезана проти Сполученого Королівства» (*Caresana v. the United Kingdom*) (ухв.), 2000). Проте, він не повинен робити це «поза будь-якими розумними сумнівами»; достатньо, аби існували «певні ознаки» цього або, інакше кажучи, може бути встановлена «відсутність чітких вказівок на протилежне» («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), звіт Комісії від 12 грудня 1981 року, § 34; «Ценьо Цонев проти Болгарії (№ 2)» (*Tsonyo Tsonov v. Bulgaria (no. 2)*), 2010, § 39). У будь-якому випадку Суд не може замінити національні суди для того, аби оцінити фінансове становище заявника у відповідний час, а натомість повинен переглянути, чи діяли ці суди відповідно до пункту 1 статті 6 при здійсненні власної оцінки під час розгляду доказів («Р.Д. проти Польщі» (*R.D. v. Poland*), 2001, § 45).

502. По-друге, держави-учасниці мають забезпечувати безоплатну юридичну допомогу лише тоді, «коли цього вимагають інтереси правосуддя» («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), 1991, § 27). Це має оцінюватись із врахуванням сукупності фактів справи: не лише становища, яке існувало на момент ухвалення рішення за клопотанням про надання безоплатної юридичної допомоги, але й становища, що склалося на момент ухвалення національним судом рішення щодо суті («Грейнджер проти Сполученого Королівства» (*Granger v. the United Kingdom*), 1990, § 46).

503. Оцінюючи, чи інтереси правосуддя вимагають, аби обвинувачений мав безоплатну юридичну допомогу захисника, Суд бере до уваги різні критерії, зокрема, тяжкість правопорушення і суворість покарання, яке може бути призначене. В принципі, якщо йдеться про покарання у вигляді позбавлення волі, інтереси правосуддя вимагають надання безоплатної юридичної допомоги («Бенхем проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62549> [ВП], 1996, § 61; «Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), 1991, § 33; «Здравко Станев проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*), 2012, § 38).

504. Окрім умови «інтересів правосуддя», Суд бере до уваги складність справи («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), 1991, § 34; «Фам Хоанг проти Франції» (*Pham Hoang v. France*), 1992, § 40; «Тваліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*), 1998, § 53), а також особисте становище обвинуваченого («Здравко Станев проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*), 2012,

§ 38). Остання умова є особливо важливою стосовно спроможності обвинуваченого захистити себе, наприклад, через недостатнє знання мови судочинства та/або певної правової системи, якщо у наданні безоплатної юридичної допомоги має бути відмовлено («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), 1991, § 35; «Тваліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*), 1998, § 53).

505. Якщо має застосовуватись вимога «інтереси правосуддя», то цей критерій полягатиме не у тому, аби встановити, чи відсутність безоплатної юридичної допомоги «дійсно зашкодила» здійсненню захисту; слід застосовувати інший, менш суворий критерій, а саме, чи «виглядає у цьому випадку правдоподібним припущення», що захисник буде потрібен («Артіко проти Італії» (*Artico v. Italy*), 1980, §§ 34-35; «Алімена проти Італії» (*Alimena v. Italy*), 1991, § 20).

506. Право на безоплатну юридичну допомогу також є актуальним для апеляційного провадження («Шехов проти Росії» (*Shekhov v. Russia*), 2014, § 46; «Волков і Адамський проти Росії» (*Volkov and Adamskiy v. Russia*), 2015, §§ 56-61). У цьому контексті, визначаючи, чи потрібна безоплатна юридична допомога, Суд враховує, зокрема, три фактори: (а) широту повноважень апеляційних судів; (б) серйозність обвинувачень проти заявників; та (с) суворість покарання, яке їм загрожує («Михайлова проти Росії» (*Mikhaylova v. Russia*), 2015, § 80).

507. Незалежно від важливості заснованих на довірі стосунків між адвокатом і його клієнтом, право мати захист захисника, вибраного «на власний розсуд», неодмінно є об'єктом певних обмежень, якщо йдеться про безоплатну юридичну допомогу. Наприклад, суди, призначаючи для здійснення захисту державного захисника, мають брати до уваги бажання обвинуваченого, але можуть і відхилити таку кандидатуру, якщо є нагальні й достатні підстави вважати, що того вимагають інтереси правосуддя («Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), 1992, § 29; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 54). Водночас, пункт 3 (с) статті 6 не можна тлумачити як такий, що гарантує право на заміну призначеного державою адвоката (*там само*, § 55). Окрім того, інтереси правосуддя не можуть тлумачитись настільки широко, аби вимагати автоматичного надання безоплатної юридичної допомоги щоразу, коли обвинувачений, не маючи жодних об'єктивних шансів на успіх, бажає подати апеляційну скаргу після того, як у першій інстанції йому було забезпечено справедливий судовий розгляд, як того вимагає стаття 6 («Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), 1985, § 67).

508. У справі «Хамдані проти Швейцарії» (*Hamdani v. Switzerland*), 2023, §§ 32-38, заявнику було відмовлено у праві на державного адвоката на підставі оцінки національних судів, яку Суд вважав недостатньою, оскільки два критерії пункту 3 (с) статті 6 – брак достатніх коштів і складність справи – вимагали призначення державного адвоката. Однак, з огляду на те, що адвокат, незважаючи на необґрунтовану відмову у наданні юридичної допомоги, продовжував представляти заявника *pro bono*, Суд вважав, що заявник отримав ефективну юридичну допомогу і тому загальна справедливість провадження не була підірвана. Таким чином, Суд не встановив порушення пунктів 1 і 3 (с) статті 6 Конвенції.

е. Практична й ефективна юридична допомога

і. Конфіденційність спілкування з адвокатом

509. Право на дієву безоплатну юридичну допомогу включає, зокрема, право обвинуваченого мати приватні розмови зі своїм адвокатом. Лише у виняткових випадках держава може обмежити конфіденційне спілкування особи, яку утримують під вартою, зі своїм захисником («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], 2010, § 102). Якщо адвокат не може розмовляти зі своїм клієнтом поза таким наглядом й отримувати конфіденційні вказівки, то його допомога помітно втрачатиме свою дієвість («С. проти Швейцарії» (*S. v. Switzerland*), 1991, § 48; «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*), 2001, § 58). Жодне обмеження стосунків клієнтів зі своїми адвокатами, як мовчазне, так і виражене, не повинне

ставати перешкодою для ефективної допомоги захисника, право на якого має обвинувачений («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], 2010, § 102).

510. Приклади таких обмежень охоплюють прослуховування телефонних розмов між обвинуваченим та його адвокатом («Загарія проти Італії» (*Zagarìa v. Italy*), 2007, § 36); обмеження кількості та тривалості відвідувань обвинувачених адвокатами («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 135); відсутність приватності під час відеоконференцій («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], 2010, § 104; «Горбунов і Горбачов проти Росії» (*Gorbunov and Gorbachev v. Russia*), 2016, § 37); нагляд за допитами органами прокуратури («Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), 2009, § 58); нагляд із боку слідчого судді за контактами затриманого зі своїм захисником («Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*), 2002, § 52); нагляд за спілкуванням між обвинуваченим та адвокатом у залі суду («Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, §§ 642–647) та неможливість вільного спілкування з адвокатом через загрозу застосування санкцій («М проти Нідерландів» (*M v. the Netherlands*), 2017, § 92).

511. Обмеження може бути встановлено щодо права обвинуваченого на спілкування зі своїм адвокатом без підслуховування третьою особою в тому разі, якщо є поважна причина, але таке обмеження не повинно позбавити обвинуваченого справедливого судового слухання («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, § 133). «Поважна причина» в цьому контексті є однією з «вагомих підстав», які виправдовують таке обмеження («Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*), 2017, §§ 67–70). «Вагомі підстави» можуть існувати в тому разі, якщо було переконливо доведено що заходи, які обмежують право на конфіденційне спілкування з адвокатом, були спрямовані на запобігання ризику змови через контакти адвоката із заявником, або у випадку сумнівів щодо професійної етики адвоката чи правомірності його поведінки («С. проти Швейцарії» (*S. v. Switzerland*), 1991, § 49; «Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), 2009, § 59), включно з підозрою у зловживанні конфіденційністю та ризиком для безпеки («Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, § 641). Що стосується впливу таких обмежень на загальну справедливість судового розгляду, то тривалість часу, упродовж якого їх було застосовано, стане відповідним фактором («Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), 2009, 61), так само, як і (коли це доречно) ступінь використання в провадженні показань, отриманих від обвинуваченого, який не мав можливості конфіденційно спілкуватися з адвокатом («Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*), 2017, § 72).

ii. Ефективність юридичної допомоги

512. Пункт 3 (с) статті 6 передбачає, що юридична допомога має бути «практичною й ефективною». Тобто саме призначення захисника ще не означає ефективність такої допомоги, оскільки адвокат може померти, тяжко захворіти, зіткнутись з тривалими перешкодами або ухилитись від виконання своїх обов'язків («Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*), 1980, § 33; «Вамвакас проти Греції (№ 2)» (*Vamvakas v. Greece (no. 2)*), 2015, § 36).

513. Водночас держава-учасниця не може вважатись відповідальною за усі недоліки призначеного або обраного обвинуваченим захисника («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 56; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 65). Із незалежності адвокатури від держави слідує, що поведінка захисника стосується в основному обвинуваченого і його адвоката; держава-учасниця має втручатись тільки тоді, коли неспроможність державного захисника стає очевидною, або якщо про це буде належно повідомлено в інший спосіб («Імбріюсія проти Швейцарії» (*Imbrioscia v. Switzerland*), 1993, § 41; «Дауд проти Португалії» (*Daud v. Portugal*), 1998, § 38). Відповідальність держави може наставати тоді, коли адвокат просто перестає діяти на користь обвинуваченого («Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*), 1980, §§ 33 і 36) або не дотримується вагомих процесуальних вимог, якщо це не можна вважати помилковою поведінкою або звичайним недоліком аргументації («Чекалла проти Португалії» (*Czekalla v. Portugal*), 2002, §§ 65 і 71).

514. Ті самі фактори, що стосуються ефективності безоплатної юридичної допомоги, можуть за виняткових обставин застосовуватися в контексті приватного найманого адвоката. У справі «Гюве проти Туреччини» (*Güveç v. Turkey*, 2009, § 131) Суд врахував молодий вік заявника (15 років), серйозність злочинів, в яких його обвинувачували (здійснення діяльності з метою роз'єднання національної території, що в той час каралося смертю), на перший погляд суперечливі обвинувачення, висунуті проти нього поліцією та свідком обвинувачення, явна неспроможність його адвоката належним чином представляти його (неявка на кількох слуханнях) та багато випадків відсутності заявника на слуханнях. За цих обставин Суд визнав, що суд першої інстанції повинен був терміново реагувати, аби забезпечити ефективне юридичне представництво заявника.

4. Допит свідків (пункт 3 (d) статті 6)

пункт 3 (d) статті 6 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

515. Гарантії, передбачені у пункті 3 (d) статті 6 є особливими аспектами права на справедливий судовий розгляд, що викладені в пункті 1 цього положення, а першочерговим завданням Суду, передбаченим пунктом 1 статті 6, є оцінка загальної справедливості кримінального провадження. Виконуючи цю оцінку, Суд розглядає провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, беручи до уваги права на захист, а також інтереси громадськості та жертв у належному обвинуваченні та, за необхідності, права свідків («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, §§ 100-101).

а. Автономне значення поняття «свідок»

516. Поняття «свідок», якими б не були визначення у національному праві, має в системі Конвенції автономне значення («Дамір Сібгатулін проти Росії» (*Damir Sibgatullin v. Russia*), 2012, § 45; «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), 2002, § 45). Якщо показання можуть значною мірою служити підставою для визнання підозрюваного винним, то вони є доказами на користь обвинувачення і до них застосовуються гарантії, передбачені пунктами 1 і 3 (d) статті 6 Конвенції («Касте і Матісен проти Норвегії» (*Kaste and Mathisen v. Norway*), 2006, § 53; «Люка проти Італії» (*Lucà v. Italy*), 2001, § 41). Такими доказами можуть бути, наприклад, докази, надані особою в контексті процедури пред'явлення особи до впізнання або очної ставки з підозрюваним («Ванфулі проти Росії» (*Vanfuli v. Russia*), 2011, § 110).

517. Це поняття включає й інших обвинувачених («Трофімов проти Росії» (*Trofimov v. Russia*), 2008, § 37; «Оддоне і Печчі проти Сан-Марино»* (*Oddone and Pecci v. San Marino*), 2019, §§ 94-95), потерпілих («Владімір Романов проти Росії» (*Vladimir Romanov v. Russia*), 2008, § 97), експертів («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. The Netherlands*), 1996, §§ 81-82), і офіцерів поліції («Юрек і Юрек проти Туреччини» (*Ürek and Ürek v. Turkey*), 2019, § 50; «Макарашвілі та інші проти Грузії» (*Makarashvili and Others v. Georgia*), 2022, § 62).

518. Пункт 3 (d) статті 6 може застосовуватись і до документальних доказів («Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), 2008, §§ 158-159; «Чап ЛТД проти Вірменії» (*Chap Ltd v. Armenia*), 2017, § 48), включаючи протоколи, підготовлені посадовцями, що здійснюють арешт («Буткевич проти Росії» (*Butkevich v. Russia*), §§ 98-99).

b. Право допитувати свідків

i. Загальні принципи

519. Зважаючи на те, що допустимість доказів є питанням, що регулюється національним законодавством та національними судами, єдине завдання Суду відповідно до пунктів 1 та 3 (d) статті 6 Конвенції полягає в тому, щоб перевірити, чи було провадження проведено справедливо («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, § 118).

520. Пункти 1 і 3 (d) статті 6 Конвенції містять презумпцію проти використання показань з чужих слів щодо обвинуваченого в кримінальному процесі. Відмова від використання таких показань є обґрунтованою, якщо ці показання можуть бути використані для сторони захисту («Томас проти Сполученого Королівства» (*Thomas v. the United Kingdom*) (ухв.), 2005).

521. Відповідно до пункту 3 (d) статті 6, перш ніж обвинуваченого можна буде визнати винним, йому, загалом, потрібно пред'явити всі докази обвинувачення у відкритому судовому засіданні з метою дотримання змагальності судочинства. Можливі винятки з цього принципу, але вони не повинні порушувати право на захист, яке, як правило, вимагає, щоб обвинуваченому було надано достатню та належну можливість оскаржити показання свідка та допитати його під час надання свідком показань або на пізнішому етапі провадження («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*) [ВП], 2011, § 118; «Хуммер проти Німеччини» (*Hümmer v. Germany*), 2012, § 38; «Люка проти Італії» (*Lucà v. Italy*), 2001, § 39; «Солаков проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Solakov v. The former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2001, § 57). Ці принципи особливо застосовуються при використанні показань свідків, отриманих під час допиту поліцією та судового слідства («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, §§ 104-105).

522. Щодо застосовності в різних правових системах держав-учасниць, зокрема в контексті систем загального права та континентального права, Суд підкреслив, що хоча важливо враховувати суттєві відмінності у правових системах та процедурах, включаючи різні підходи до прийнятності доказів у кримінальних судових процесах, зрештою, він повинен застосовувати один й той самий стандарт перегляду за пунктами 1 і 3 (d) статті 6 незалежно від правової системи, з якої направлена справа («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) 2001, [ВП], § 130; «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, § 108).

ii. Неприсутність свідків на суді

523. З огляду на визначне місце, яке посідає право на належне здійснення правосуддя у демократичному суспільстві, будь-який захід, що обмежує права сторони захисту, має бути абсолютно необхідним. Якщо достатньо буде менш суворого заходу, то застосовувати слід саме його («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), 1997, § 58). Можливість обвинуваченого поставити запитання важливому свідку в присутності судді є важливою складовою справедливого судового розгляду («Тарау проти Румунії» (*Tarău v. Romania*), 2009, § 74; «Гравіано проти Італії» (*Graviano v. Italy*), 2005, § 38).

524. У справі «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, §§ 119-147) Суд роз'яснив принципи, які слід застосовувати, коли свідок не відвідує публічне судове слухання. Ці принципи можуть бути узагальнені наступним чином («Сетон проти Сполученого Королівства» (*Seton v. the United Kingdom*), 2016, §§ 58-59;

«Дімович проти Сербії» (*Dimović v. Serbia*), 2016, §§ 36-40; «Т.К. проти Литви» (*T.K. v. Lithuania*), 2018, §§ 95-96):

(i) Суд спочатку повинен вивчити попереднє питання про те, чи існувала поважна причина для допустимості доказів відсутнього свідка, приймаючи до уваги, що свідки повинні, як правило, давати свідчення під час судового розгляду, і що слід докладати всіх розумних зусиль, аби забезпечити їх присутність;

(ii) Коли свідок не був допитаний на жодній попередній стадії провадження, допустимість прийняття показань свідка замість надання показань під час судового засідання має бути крайнім заходом;

(iii) Прийняття як доказів показань відсутніх свідків призводить до потенційного негативного наслідку для обвинуваченого, який, загалом, повинен мати ефективну можливість оскаржити показання проти нього. Зокрема, він повинен мати можливість перевірити правдивість та достовірність показань, наданих свідками, шляхом їх усного допиту у його присутності або під час надання показань, або на більш пізньому етапі провадження;

(iv) Згідно з «правилом єдиного чи вирішального доказу», якщо засудження обвинуваченого ґрунтується виключно або головним чином на доказах, наданих свідками, яких обвинувачений не може допитати на жодній зі стадій провадження, його право на захист необґрунтовано обмежується;

(v) Однак оскільки пункт 3 статті 6 Конвенції повинен тлумачитися при вивченні справедливості судового провадження в цілому, правило єдиного чи вирішального доказу не слід застосовувати у негнучкий спосіб;

(vi) Зокрема, якщо показання з чужих слів є єдиним або вирішальним доказом проти обвинуваченого, його прийняття як доказу автоматично не призведе до порушення пункту 1 статті 6. У той же час, коли засудження засноване виключно або вирішальним чином на показаннях відсутніх свідків, Суд повинен вивчити провадження у найретельніший спосіб. Через небезпеку прийняття таких доказів це було б дуже важливим фактором для зваження обставин справи, який вимагав би достатніх урівноважуючих факторів, включаючи наявність сильних процесуальних гарантій. Питання в кожному конкретному випадку полягає в тому, чи існують достатні урівноважуючі фактори, включаючи заходи, що дозволяють здійснити справедливу та належну оцінку достовірності цих доказів. Це дозволило б ґрунтувати вирок на таких доказах, лише якщо вони є достатньо надійними, враховуючи їхню важливість у справі.

525. Ці принципи були додатково прояснені у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [ВП], 2015, §§ 111-131), в якій Суд підтвердив, що відсутність поважних причин для неявки свідка сама по собі не може бути вирішальною щодо відсутності справедливості судового розгляду, хоча вона залишається дуже важливим фактором, який повинен бути врахований при оцінці загальної справедливості, а також фактором, який може переважити чашу терезів на користь висновку про порушення пунктів 1 і 3(d) статті 6. Крім того, Суд пояснив, що з огляду на його завдання, яке полягає у встановленні справедливості провадження в цілому, він повинен не лише переглядати наявність достатніх урівноважуючих факторів у випадках, коли показання відсутнього свідка були єдиним або вирішальним підґрунтям для засудження заявника, але також у тих випадках, коли він визнав невизначеним, чи докази, що стосуються справи, були єдиними чи вирішальними, але, тим не менш, був впевнений, що вони мають велике значення та їх прийняття могло спричинити непоправну загрозу стороні захисту.

а. Поважні причини для неявки свідка

526. Вимога наявності поважної причини для неявки свідка є найпершим питанням, яке слід вивчити до того, як встановлювати, чи є це показання єдиним або вирішальним доказом. Тому якщо свідок не з'являється особисто для надання свідчень, судовий орган має встановити, чи є ця відсутність виправданою («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja*

and Tahery v. the United Kingdom) [ВП], 2011, §§ 120; «Габріелян проти Вірменії» (*Gabrielyan v. Armenia*), 2012, §§ 78, 81-84). У цьому контексті, хоча функція Суду не полягає у висловлюванні думки щодо релевантності наданих доказів, відсутність обґрунтування відмови у допиті чи виклику свідка може означати обмеження права на захист, що є несумісним із гарантіями справедливого судового розгляду («Бокос-Квеста проти Нідерландів» (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*), 2005, § 72).

527. Окрім того, заявник не зобов'язаний доводити важливість особистої присутності та допиту свідка обвинувачення («Сулейман проти Туреччини» (*Süleyman v. Turkey*), 2020, § 92). Як правило, якщо обвинувачення вирішує, що певна особа є важливим джерелом інформації і спирається на її свідчення під час судового розгляду, і якщо свідчення цього свідка використовуються судом для обґрунтування обвинувального вироку, слід вважати, що особиста присутність цієї особи та її допит є необхідними («Кескін проти Нідерландів» (*Keskin v. The Netherlands*), 2021, §§ 45, 55-56).

528. Однак, як пояснено у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [ВП], 2015, § 113), відсутність поважних причин для неявки свідка сама по собі не може бути вирішальною щодо відсутності справедливості судового розгляду, хоча вона залишається дуже важливим фактором, який повинен бути врахований при оцінці загальної справедливості, а також фактором, який може переважити чашу терезів на користь висновку про порушення пунктів 1 і 3(d) статті 6.

529. Пункт 1 статті 6 в сукупності з пунктом 3 зобов'язують держав-учасниць вживати позитивних заходів, які дозволили б обвинуваченому допитати свідків обвинувачення або вимагати їх допиту («Трофімов проти Росії» (*Trofimov v. Russia*, 2008, § 33; «Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*), 2001, § 67; «Кафанья проти Італії» (*Cafagna v. Italy*), 2017, § 42).

530. Якщо неможливість допитати свідків або вимагати їх допиту пов'язана з тим, що вони пропали безвісти, органи влади повинні докласти розумних зусиль для забезпечення їх присутності («Карпенко проти Росії» (*Karpenko v. Russia*), 2012, § 62; «Дамір Сібгатуллін проти Росії» (*Damir Sibgatullin v. Russia*), 2012, § 51; «Пелло проти Естонії» (*Pello v. Estonia*), 2007, § 35; «Бонев проти Болгарії» (*Bonev v. Bulgaria*), 2006, § 43; «Цебер проти Чеської Республіки» (*Tseber v. the Czech Republic*), 2012, § 48; «Лучич проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), 2014, §§ 79-80). Суд не повинен складати перелік конкретних заходів, які повинні бути вжиті національними судами, аби докласти всіх розумних зусиль для забезпечення присутності свідка, якого вони остаточно вважали недосяжним. Однак очевидно, що вони повинні були активно шукати свідка за допомогою національних органів влади, включаючи поліцію, і, як правило, вдаватися до міжнародної юридичної допомоги у випадках, коли свідок проживає за кордоном і такі механізми є доступними. Окрім того, необхідність застосування всіх розумних зусиль з боку органів влади щодо забезпечення присутності свідка на судовому засіданні додатково передбачає ретельний контроль національних судів щодо причин неможливості з боку свідка взяти участь у судовому процесі, беручи до уваги конкретну ситуацію кожного свідка («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, §§ 121-122).

531. Водночас *impossibilium nulla est obligatio* (неможливе не є зобов'язанням): якщо державні органи не можуть бути звинувачені у недостатній сумлінності в намаганні надати обвинуваченому можливість допитати певних свідків, то сама лише відсутність останніх не може призвести до закриття провадження («Госса проти Польщі» (*Gossa v. Poland*), 2007, § 55; «Хаас проти Німеччини» (*Haas v. Germany*) (ухв.), 2005; «Калабро проти Італії і Німеччини» (*Calabrò v. Italy and Germany*) (ухв.), 2002; «Убах Мортес проти Андори» (*Ubach Mortes v. Andorra*) (ухв.), 2000; «Гані проти Іспанії» (*Gani v. Spain*), 2013, § 39). Крім того, у випадках, коли свідок переховується і ухиляється від правосуддя, національні суди стикаються з ситуацією, коли, в практичному розумінні, у них немає можливості знайти свідка, та було б надмірно й формалістично змушувати їх вживати додаткові заходи, окрім вже докладених зусиль відповідними органами в рамках спеціального законодавства для розшуку осіб, що ухиляються

від правосуддя. У таких випадках суд першої інстанції перш ніж зробити висновок про наявність поважної причини для неявки свідка, повинен переконатися, по-перше, що свідок ухиляється від правосуддя, а по-друге, що обвинувачений поінформований про це таким чином, щоб мати можливість висловити свою думку щодо вжитих заходів («Лобарев та інші проти Росії» (*Lobarev and Others v. Russia*), 2020, §§ 33-34).

532. Поважна причина неявки свідка повинна існувати з точки зору суду першої інстанції, тобто саме суд повинен мати обґрунтовані фактичні або юридичні підстави для того, щоб не забезпечувати присутність свідка в судовому засіданні. Якщо існувала поважна причина для неявки свідка, то з цього випливає, що для суду існували поважні причини або обґрунтування для того, щоб прийняти неперевірені показання відсутнього свідка як доказ («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, § 119).

533. Існує ряд причин, за якими свідок може не бути присутнім у судовому засіданні, наприклад, смерть або страх («Міка проти Швеції» (*Mika v. Sweden*) (ухв.), 2009, § 37; «Феррантеллі і Сантанджело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*), 1996, § 52; «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, §§ 120-125), відсутність за станом здоров'я («Бобеш проти Румунії» (*Bobes v. Romania*), 2013, §§ 39-40; «Вронченко проти Естонії» (*Vronchenko v. Estonia*), 2013, § 58) або недоступність свідка («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, §§ 139-140; «Лучич проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), 2014, § 80), включаючи його або її ув'язнення за кордоном («Штефанчіч проти Словенії» (*Štefančič v. Slovenia*), 2012, § 39). Однак факт того, що свідок відсутній в країні, де проводиться судове провадження, сам по собі не є достатньою підставою для виправдання його неявки до суду («Габріелян проти Вірменії» (*Gabrielyan v. Armenia*), 2012, § 81). Також факт, що свідок проживає в іншій частині країни, не є достатнім для виправдання його відсутності в судовому засіданні («Файсал Памук проти Туреччини» (*Faysal Pamuk v. Turkey*), 2022, §§ 51-58, де суд використав можливість надіслати запит з метою допиту свідків через суди за місцем їхнього проживання, оскільки вони проживали в іншому місці, ніж місце проведення судового провадження).

534. Насамкінець, інші міркування застосовуються щодо допиту понятих, які були присутні при проведенні обшуку, коли їхні показання були подані стороною обвинувачення («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, §§ 136-137). Поняті виступають як нейтральні спостерігачі слідчої дії та, на відміну від свідків події, від них не очікується, що вони будуть обізнані про цю справу. Так, вони не свідчать про обставини справи або вину чи невинуватість обвинувачуваних. Відповідно їх присутність на слуханні буде необхідно виключно у виняткових випадках, наприклад, якщо національні суди покладаються значною мірою на їх показання або коли їх показання в суді можуть іншим чином вплинути на результат кримінального провадження щодо заявника («Шумеев та інші проти Росії» (*Shumeyev and Others v. Russia*) (ухв.), 2015, § 37). Іншими словами відсутність понятих на судовому розгляді не порушує гарантії, передбачені пунктами 1 і 3 (d) статті 6 Конвенції, оскільки їх показання обмежені способом проведення слідчих дій і по своїй суті є резервними доказами («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 136).

535. Проте коли національний суд конкретно посилається на показання понятих при засудженні заявника і сприймає їх як докази, що відокремлені від відповідних протоколів поліції, які ці поняті завіряли, тоді доречно розглянути питання про неявку цих понятих на слухання і використання їх досудових показань у світлі принципів справи «Аль-Хавая і Тахері» і «Шачашвілі» («Гарбуз проти України» (*Garbuz v. Ukraine*), 2019, § 40). З іншого боку, коли захист має намір спиратися на показання понятих, останні повинні розглядатися як «свідки від імені» захисту в значенні пункту 3 (d) статті 6 Конвенції («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 138).²⁰

20. Див. розділ «**Error! Reference source not found.**».

β. Важливість показань свідків для визнання особи винною

536. Питання прийняття за докази показань свідків, які не були присутні у судовому засіданні, виникає тільки в тому випадку, якщо такі показання є «єдиним» або «вирішальним» доказом або якщо вони «мали значну вагу» при засудженні заявника («Сетон проти Сполученого Королівства» (*Seton v. The United Kingdom*), 2016, § 58; «Сітневській і Чайковський проти України» (*Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*), 2016, § 125, де показання свідка не мали такого значення).

537. «Єдиним» є доказ який є єдиним доказом проти обвинуваченого. Термін «вирішальний» слід розуміти у вузькому сенсі як вказівний доказ такого значення або важливості, яке може бути визначальним для вирішення справи. У тих випадках, коли неперевірені показання підтверджуються іншими доказами, оцінка того, чи є такий доказ вирішальним, буде залежати від сили доказів, які його підтверджують: чим сильніше будуть викривальні докази проти обвинуваченого, тим менше ймовірність того, що показання відсутнього свідка будуть розглядатися як вирішальні. Докази, які мають «значну вагу», є такими, що їх допустимість може поставити під загрозу лінію захисту («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], 2015, §§ 116 і 123).

538. В цьому контексті, оскільки Суд не повинен виступати як суд четвертої інстанції, його відправною точкою для визначення важливості показань свідків для засудження заявника є рішення національних судів. Суд повинен переглянути оцінку національних судів у світлі своїх стандартів оцінки важливості показань свідків як доказів і вирішити, чи була оцінка важливості доказів національними судами неприйнятною чи свавільною. Він також повинен самостійно оцінити вагу доказів, представлених відсутнім свідком, якщо національні суди не вказали свою позицію з цього питання або якщо їх позиція незрозуміла (*там само*, § 124).

χ. Урівноважувальні фактори

539. Обсяг урівноважувальних факторів, необхідних для того, аби судовий розгляд був визнаний справедливим, залежатиме від ваги показань відсутнього свідка. Чим важливішими є ці докази, тим більше ваги повинні мати урівноважувальні фактори, щоб розгляд справи в цілому вважався справедливим. Ці урівноважувальні фактори повинні дозволяти справедливу та належну оцінку достовірності цих доказів (*там само*, § 116 і 125).

540. У справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [ВП], 2015, §§ 126-131, з подальшими посиланнями) Суд визначив деякі елементи, які можуть бути актуальними в цьому контексті:

- Чи ставилися національні суди з обережністю до неперевірених доказів відсутнього свідка, беручи до уваги той факт, що такі докази мають меншу вагу, і чи надали вони детальне обґрунтування того, чому вони вважають ці докази достовірними, враховуючи також інші наявні докази («Пржиджіал проти Польщі» (*Przydział v. Poland*), 2016, § 53; «Даштан проти Туреччини» (*Daştan v. Turkey*), 2017, § 31). Будь-які вказівки, надані присяжним суддею щодо показань відсутніх свідків, є ще одним важливим питанням («Саймон Прайс проти Сполученого Королівства» (*Simon Price v. the United Kingdom*), 2016, § 130);
- Наявність відеозапису допиту на стадії досудового розслідування відсутнього свідка;
- Наявність під час судового розгляду доказів, що підтверджують неперевірені показання свідків, як-от такі, що надані на суді особами, яким відсутній свідок повідомив про події одразу після їх виникнення; подальші фактичні докази, криміналістичні докази та експертизи; подібність в описі подій іншими свідками, зокрема, якщо на слуханні до таких свідків застосовують перехресний допит;
- Можливість сторони захисту поставити власні запитання свідку опосередковано, наприклад, у письмовій формі, під час судового розгляду або, коли це доречно, на досудовій стадії провадження («Паїч проти Хорватії» (*Paić v. Croatia*), 2016, § 47). Однак

допити, проведені до судового розгляду за участю слідчого, який не відповідав вимогам незалежності та безсторонності, мав значні дискреційні повноваження для блокування запитань, та під час яких заявники не мали представників, не замінюють проведення допиту свідків у відкритому судовому засіданні («Черніка проти України» (*Chernika v. Ukraine*), 2020, § 45).;

- Можливість заявника чи захисника допитати свідка під час стадії досудового розслідування. Ці досудові слухання є важливою процесуальною гарантією, яка може компенсувати перешкоди, з якими стикається захист через відсутність свідка під час судового розгляду («Пальчик проти України» (*Palchik v. Ukraine*), 2017, § 50). Окрім того, Суд визнав, що у виняткових обставинах можуть бути причини для заслуховування показань свідка за відсутності особи, якої вони стосуються, за умови, що під час допиту присутній її адвокат («Шмайль проти Словенії» (*Šmajgl v. Slovenia*), 2016, § 63). Однак можуть бути обставини, коли лише участь захисника не буде достатньою для забезпечення права на захист, і відсутність прямої конфронтації між свідком і обвинуваченим може створити реальну перешкоду для останнього. Необхідність такої конфронтації заявника зі свідком є питанням, яке визначається на підставі фактів кожної конкретної справи згідно з критеріями Суду для оцінки загальної справедливості процесу відповідно до пункту 3 (d) статті 6 («Фікрет Карахан проти Туреччини» (*Fikret Karahan v. Turkey*), 2021, §§ 39-40);
- Обвинуваченому має бути надана можливість висловити свою власну версію подій та поставити під сумнів достовірність показань відсутнього свідка. Однак це само по собі не може вважатися достатнім урівноважувальним фактором, здатним компенсувати перешкоди, з якими зіткнулася сторона захисту («Пальчик проти України» (*Palchik v. Ukraine*), 2017, § 48). Більше того, національні суди повинні надати достатнє мотивування для відхилення аргументів, висунутих захистом («Преджіне проти Румунії» (*Prăjină v. Romania*), 2014, § 58). У зв'язку з цим Суд не був готовий прийняти суто формальний аналіз недоліків при допиті свідків національними вищими судами, коли їхнє обґрунтування могло виглядати як спроба виправдати дефектний процес, а не надання заявнику контрбалансуючих факторів для компенсації тих труднощів, з якими стикнувся захист через неможливість допитати свідка («Ал Ало проти Словаччини» (*Al Alo v. Slovakia*), 2022, § 65). Крім того, в деяких випадках ефективна можливість поставити під сумнів правдивість показань відсутніх свідків може залежати від доступності стороні захисту всіх матеріалів у справі, пов'язаних з подіями, на які посилається у своїх показаннях свідок («Якуба проти України» (*Yakuba v. Ukraine*), 2019, §§ 49-51).

541. З огляду на автономне значення, яке надається терміну «свідок», вищезазначені принципи щодо відсутніх свідків відповідним чином застосовуються й у випадках відсутності експертів-свідків («Константинідес проти Греції» (*Constantinides v. Greece*), §§ 37-52). Однак, у цьому контексті Суд пояснив, що роль експерта-свідка можна відрізнити від ролі очевидця, який повинен надати суду свій особистий спогад про конкретну подію. Аналізуючи, чи була необхідною особиста присутність експерта в судовому засіданні, Суд, перш за все, орієнтується на принципи, закріплені в концепції «справедливого судового розгляду», відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, і зокрема на гарантії «змагального процесу» та «рівності сторін» (див., наприклад, «Картоев та інші проти Росії» (*Kartoyev and Others v. Russia*), 2021, §§ 74 і 81). Тим не менш, деякі підходи Суду до особистого допиту «свідків», відповідно до пункту § 3 (d) статті 6 можуть бути застосовані, *mutatis mutandis*, з належним урахуванням різниці в їхньому статусі та ролі («Данілов проти Росії» (*Danilov v. Russia*), 2020, § 109).

iii. Інші обмеження права на допит свідків

542. Вищезазначені принципи, пов'язані з відсутніми свідками, відповідно застосовні до інших випадків, коли обвинувачений не мав можливості оскаржити чесність та достовірність показань свідків, включаючи їх правдивість та надійність, шляхом усного допиту свідків у їх присутності, коли свідок надавав показання або на якійсь більш пізній стадії провадження, або коли свідки

з'являлися перед судом, але процесуальні порушення перешкождали заявнику допитати їх («Черніка проти України» (*Chernika v. Ukraine*), 2020, § 46).

543. Це може стосуватися прийняття як доказів показань, зроблених свідками, повна особистість яких прихована від обвинуваченого (анонімні свідчення) («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, § 127; «Шолер проти Німеччини» (*Scholer v. Germany*), 2014, § 51; «Балта і Демір проти Туреччини» (*Balta and Demir v. Turkey*), 2015, §§ 36-41; «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2018, §§ 36-37; «Сулейман проти Туреччини» (*Süleyman v. Turkey*), 2020); свідків, включаючи співобвинуваченого, які відмовляються давати свідчення під час судового розгляду або відповідати на запитання захисту («Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*), 2002, § 88; «Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*), 2012, § 42, щодо співобвинуваченого; «Софрі та інші проти Італії» (*Sofri and Others v. Italy*) (ухв.), 2003; «Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), 2012, §§ 59-61, «Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), 2018, § 33, «Брейер проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), 2018, §§ 32-33 щодо свідків, та інших свідків, яких допитують в рамках спеціальних допитів, що передбачають, наприклад, неможливість захисту брати участь у допиті свідків («Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Papadakis v. The former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2013, § 89) або неможливості захисту мати доступ до джерел, на яких свідок ґрунтував свої знання чи переконання («Донохое проти Ірландії» (*Donohoe v. Ireland*), 2013, §§ 78-79).

544. Також слід зауважити, що принципи, пов'язані з допуском до показань відсутніх свідків, застосовуються і до випадків, коли результат розгляду справи, на який скаржаться, не стосується питання вини чи невинуватості особи, а лише фактичних обставин, які мають значення для остаточної суворості покарання. Так, коли показання свідка можуть вплинути на результат справи заявника щодо визначення суворості покарання, Суд розглядатиме, чи неможливість допиту цього свідка на якомусь із етапів провадження ускладнила захист заявника до такої міри, що весь судовий процес став несправедливим («Дододжа проти Хорватії» (*Dodoja v. Croatia*), 2021, §§ 33-37).

545. Однак, коли свідок надає показання на досудовій стадії провадження, а потім відкликає їх або заявляє при перехресному допиті на слуханні, що більше не пригадує фактів, принципи, пов'язані з відсутніми свідками, не обов'язково застосовувати. Іншими словами зміна ставлення свідка сама по собі не породжує необхідності компенсаційних заходів. Дійсно, Суд відмовився вважати загалом, що показання, надані свідком у відкритому суді та під присягою, завжди повинні базуватися на інших заявах, зроблених тим самим свідком у ході кримінального провадження, навіть коли вони є зовсім протилежними. У такій ситуації Суд намагатиметься визначити, чи було провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, справедливим («Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*) (ухв.), 2019, §§ 38-41; див. також «Макеян та інші проти Вірменії»* (*Makeyan and Others v. Armenia*), 2019, §§ 40-48).²¹ Окрім того, у таких випадках можуть мати важливе значення інші процесуальні гарантії, як-от, наприклад, принцип рівності сторін між обвинуваченням та захистом при допиті свідка, який відкликав свої показання, що мали вирішальне значення для засудження заявника («Бондар проти України» (*Bondar v. Ukraine*), 2019, §§ 79-81).

а. Анонімні свідки

546. Хоча питання, спричинені показаннями анонімних і відсутніх свідків, не є тотожними, проте, в принципі, ці два випадки подібні тим, що обидва становлять ризик створити несприятливе становище для обвинуваченого. Засадовий принцип полягає у тому, що в кримінальному процесі обвинувачений повинен мати реальну можливість оскаржити показання щодо себе («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the*

21. Див. розділ «5. Використання доказів».

United Kingdom) [ВП], 2011, § 127; «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2018, § 33).

547. Зокрема, Суд постановив, що точні обмеження можливості захисника оскаржувати свідків у провадженні відрізняються у цих двох випадках (в разі анонімних та відсутніх свідків). Відсутні свідки представляють проблему в тому, що їхні свідчення не можуть бути перевірені захисником. Однак їхня особа відома стороні захисту, яка, таким чином, здатна виявити або дослідити будь-які мотиви фальсифікації. З іншого боку, анонімні свідки, про яких не відомо жодних деталей щодо їхньої особи чи походження, представляють іншу проблему: захист стикається з труднощами неможливості довести до відома свідка і, в кінцевому підсумку, присяжних, будь-які причини, які можуть змусити свідка брехати. Однак на практиці відбувається деяке розкриття інформації, яке забезпечує матеріал для перехресного допиту. Масштаб розкриття інформації впливає на масштаби перешкод, з якими стикається сторона захисту. Так, враховуючи основну проблему обох типів випадків, Суд надалі застосовував у контексті анонімних свідків підхід аналогічний тому, який він вживав у справах, що містили відсутніх свідків (*там само*, § 36).

548. Використання показань анонімних свідків для обґрунтування вироку не завжди є несумісним з Конвенцією («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), 1996, § 69; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), 1997, § 52; «Красніки проти Чеської Республіки» (*Krasniki v. the Czech Republic*), 2006, § 76).

549. Хоча стаття 6 прямо не вимагає, аби брались до уваги інтереси свідків, утім їхнє життя, свобода або особиста недоторканність можуть бути поставлені на карту, як й інтереси, які зазвичай входять до сфери статті 8 Конвенції. Держави-учасниці повинні організувати кримінальне провадження у такий спосіб, аби ці інтереси не зазнавали непотрібного ризику. Принципи справедливого судового розгляду у відповідних випадках вимагають також, аби інтереси сторони захисту були врівноважені з інтересами свідків або потерпілих, які мають надати показання («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), 1996, § 70; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), 1997, § 53).

550. Національні органи влади мають навести нагальні і достатні підстави для збереження анонімності певних свідків («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), 1996, § 71; «Віссер проти Нідерландів» (*Visser v. The Netherlands*), 2002, § 47; «Сапунареску проти Німеччини» (*Sapunarescu v. Germany*) (ухв.), 2006; «Джелілі проти Німеччини» (*Dzelili v. Germany*) (ухв.), 2009; «Шолер проти Німеччини» (*Scholer v. Germany*), 2014, §§ 53-56).

551. Практика Суду демонструє, що серед свідків частіше виникає загальний страх надання показань, а не той страх, який можна безпосередньо віднести до погроз, висунутих обвинуваченим або його представниками. Наприклад, у багатьох випадках страх був пов'язаний з поганою славою обвинуваченого або його однодумців. Тому немає жодної вимоги, щоб страх свідка був безпосередньо пов'язаний з погрозами з боку обвинуваченого, для того, аби цей свідок міг бути звільнений від надання показань у судовому процесі. Крім того, страх смерті чи каліцтва іншої особи або фінансових втрат становить важливий аспект при визначенні того, чи слід вимагати від свідка надавати усні показання. Однак це не означає, що будь-якого суб'єктивного страху свідка буде достатньо. Суд першої інстанції повинен провести відповідні заходи, щоб визначити, по-перше, чи існують об'єктивні підстави для такого страху, і, по-друге, чи ці об'єктивні підстави підтверджуються доказами («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, § 124; «Балта і Демір проти Туреччини» (*Balta and Demir v. Turkey*), 2015, § 44).

552. Суд також постановив, що врівноваження інтересів захисту з аргументами на користь збереження анонімності свідків створює особливі проблеми, якщо свідки, про які йде мова, є членами державної поліції. Хоча їхні інтереси – і, в дійсності, інтереси їхніх сімей – також заслуговують захисту відповідно до Конвенції, слід визнати, що їх становище певною мірою відрізняється від становища незацікавленого свідка чи жертви. Вони зв'язані загальним обов'язком підкорятися органам виконавчої влади держави і зазвичай пов'язані з

обвинуваченням; лише з цих причин до їх залучення в якості анонімних свідків слід вдаватися лише у виняткових обставинах. З іншого боку, Суд визнав, що, за умови дотримання прав на захист, правоохоронні органи можуть мати законне право зберігати анонімність агента, задіяного в таємних операціях, для захисту його особистості або його сім'ї, та аби не применшувати його корисності для майбутніх операцій («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), 1997, §§ 56-57; «Батек та інші проти Чеської Республіки» (*Bátěk and Others v. the Czech Republic*), 2017, § 46; «Ван Везенбек проти Бельгії» (*Van Wesenbeeck v. Belgium*), 2017, §§ 100-101).

553. Збереження такої анонімності свідків обвинувачення створить труднощі для сторони захисту, які зазвичай не повинні виникати у рамках кримінального провадження. Водночас необхідно, аби судові провадження достатньо компенсувало перешкоди, з якими зіткнувся захист («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), 1996, § 72; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), 1997, § 54; «Хаас проти Німеччини» (*Haas v. Germany*) (ухв.), 2005; «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2018, § 37). У випадках, коли показання відсутнього свідка вважалися єдиним або вирішальним доказом, або коли такі докази мали значну вагу, Суд повинен піддавати процедуру, в якій використовується показання анонімного свідка, найретельнішому контролю. У зв'язку з цим Суд повинен переконатися, що існують достатні контрбалансуючі фактори, включаючи наявність надійних процесуальних гарантій, які дозволяють справедливую та належну оцінку надійності цього доказу («Снайдерс проти Нідерландів» (*Snijders v. the Netherlands*), 2024, § 67).

д. Свідки у справах про статеві злочини

554. Потерпілі від стевих злочинів, особливо неповнолітні, часто сприймають судовий процес як тортури, зокрема якщо їм проти їх бажання влаштовують перехресний допит із обвинуваченням. Аби визначити, чи обвинувачений у провадженні такого виду скористався справедливим судовим розглядом, слід врахувати право на повагу до приватного життя потерпілої особи. Так, у кримінальних справах про стеві злочини може бути вжито певних заходів для захисту потерпілих за умови, що такі заходи є сумісними з належною і ефективною реалізацією прав сторони захисту. Аби захистити ці права, судові органи іноді мають вживати заходи, які контрбалансують перешкодам, що постають перед захистом («Егнер проти Австрії» (*Aigner v. Austria*), 2012, § 37; «Д. проти Фінляндії» (*D. V. Finland*), 2009, § 43; «Ф. і М. проти Фінляндії» (*F and M v. Finland*), 2007, § 58; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.), 2005; «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), 2002, § 47; «Вронченко проти Естонії» (*Vronchenko v. Estonia*), 2013, § 56).

555. З огляду на особливий характер кримінальних проваджень стосовно стевих злочинів, пункт 3 (d) статті 6 не може тлумачитись як такий, що у кожному випадку зобов'язує, аби під час перехресного допиту або в інший спосіб питання ставив безпосередньо сам обвинувачений чи його захисник («С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), 2002, § 52; «В.С. проти Польщі» (*W.S. v. Poland*), 2007, § 55). Крім того, Суд визнав, що оскільки пряма конфронтація між обвинуваченими у вчиненні кримінальних злочинів сексуального характеру та їх стверджуваними жертвами може призвести до подальшої травматизації жертви, особистий перехресний допит обвинувачених повинен зазнавати тим більш ретельної оцінки національними судами, чим інтимнішими є питання («Й. проти Словенії» (*Y. v. Slovenia*), 2015, § 106; див. також «Р.Б. проти Естонії» (*R.B. v. Estonia*), 2021, стосується участі в судовому процесі чотирирічної особи, яка нібито стала жертвою сексуального насильства з боку одного з батьків).

556. Однак це не означає, що заходи, пов'язані із захистом потерпілих, зокрема, неявкою свідка для надання показань у судовому засіданні, автоматично застосовуються до всіх кримінальних проваджень щодо сексуальних злочинів. Національні органи влади повинні мати відповідні підстави для застосування таких заходів, і, що стосується можливості звільнення свідка від надання показань на підставі страху, суд повинен бути впевнений, що всі наявні альтернативи, такі як анонімність свідків та інші спеціальні заходи, були б неналежними чи нездійсненними

(«Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, § 125; «Лучич проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), 2014, § 75).

557. Обвинувачений повинен мати можливість стежити за поведінкою свідків під час допиту і оскаржувати їхні показання і достовірність останніх («Бокос-Квеста проти Нідерландів» (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*), 2005, § 71; «П.С. проти Німеччини» (*P.S. v. Germany*), 2001, § 26; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.), 2005; «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), 2002, § 52).

558. Перегляд відеозапису надання показань свідком сам по собі не може вважатись таким, що належно захищає права сторони захисту, якщо влада не створила жодної можливості ставити питання цьому свідку («Д. проти Фінляндії» (*D. v. Finland*, 2009, § 50; «А.Л. проти Фінляндії» (*A.L. v. Finland*), 2009, § 41).

х. Свідки, які відмовляються надавати показання в суді

559. В деяких випадках відмова свідка надавати заяви або відповідати на питання в суді може бути виправданою з огляду на особливий характер становища свідка в процесі провадження. Така ситуація буде мати місце, наприклад, якщо спів-обвинувачений скористається своїм правом на захист від самообвинувачення («Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*), § 42; «Страссенмайер проти Німеччини» (*Strassenmeyer v. Germany*), 2023, § 74). Те саме стосується колишнього спів-підозрюваного, який відмовився давати заяву або відповідати на запитання під час слухання як свідок («Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), §§ 59-61), або колишнього спів-підозрюваного, якому пред'явлені обвинувачення в неправдивому свідченні за спробу змінити свої початкові свідчення, що засуджують заявника («Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), § 34). Більше того, така ситуація може стосуватися свідка, який покладався на імунітет для свідка, аби не давати показань на судовому процесі через її стосунки з одним із спів-обвинувачених («Софрі та інші проти Італії» (*Sofri and Others v. Italy*) (ухв.)) або свідка, який відмовився давати заяву через страх репресій («Брейєр проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), §§ 32-33).

560. У кожному з цих випадків Суд повинен оцінити, чи було провадження в цілому справедливим і чи існувала можливість перевірити звинувачувальну заяву свідка, аби переконатися, що перепона, з якою зіткнувся захист, була урівноважена ефективним заходом («Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), § 67; «Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), § 37; «Брейєр проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), § 35).

с. Право викликати свідків захисту

561. В принципі, саме національні суди повинні оцінювати надані їм докази, як і релевантність доказів, які бажають надати обвинувачені. Пункт 3 (d) статті 6, знову ж таки в принципі, залишає за судами обов'язок вирішувати питання прийнятності доказів, наданих свідками. Він не вимагає виклику і допиту кожного свідка захисту: його головна мета, як кажуть слова «на тих самих умовах», - повна рівність сторін у цьому питанні («Перна проти Італії» (*Perna v. Italy*) [ВП], 2003, § 29; «Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 139; «Солаков проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2001, § 57).

562. Стаття 6 не надає обвинуваченому необмеженого права забезпечити явку свідків на слухання. Зазвичай національні суди вирішують, чи потрібно або чи доцільно допитати свідка («С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), 2002, § 44; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.), 2005). Однак, коли суд першої інстанції задовольнить клопотання про виклик свідка захисту, він зобов'язаний вжити ефективних заходів для забезпечення присутності свідків на слуханні («Полуфакін і Чернишев проти Росії» (*Polufakin and Chernyshev v. Russia*), 2008, § 207), як мінімум, виписавши повістку або наказавши поліції примусити свідка з'явитися до суду («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 147).

563. Можуть виникнути виняткові обставини, які могли б спонукати Суд зробити висновок про те, що нездійснення допиту особи як свідка було несумісним зі статтею 6 («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 148; «Дорохов проти Росії» (*Dorokhov v. Russia*), 2008, § 65; «Попов проти Росії» (*Popov v. Russia*), 2006, § 188; «Брікмонт проти Бельгії» (*Bricmont v. Belgium*), 1989, § 89; «Переїра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), 2018, §§ 220-232, щодо відмови апеляційного суду допитати свідка захисту, який відкликав свої інкримінуючі показання проти заявника).

564. Тому недостатньо, аби обвинувачений поскаржився на те, що не зміг допитати певних свідків. Потрібно, аби він обґрунтував своє клопотання про допит свідків, уточнивши, що такий допит важливий і необхідний для встановлення істини і для прав сторони захисту («Перна проти Італії» (*Perna v. Italy*) [ВП], 2003, § 29; «Бакану і SC « R » S.A. проти Румунії» (*Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania*), 2009, § 75). Якщо заява свідків, яких заявник хотів викликати, не могла вплинути на результат його судового розгляду, відповідно до пунктів 1 та 3 (d) статті 6 не виникає жодних питань, якщо національні суди відмовлять у запиті про заслуховування таких свідків («Капустяк проти України» (*Kapustyak v. Ukraine*), 2016, §§ 94-95).

565. Якщо обвинувачений подав правомірне і достатньо обґрунтоване клопотання про допит свідків, належне з огляду на предмет обвинувачення і безсумнівно здатне посилити позицію захисту чи навіть призвести до виправдання, тоді державні органи мають належно обґрунтувати причини відхилення такого клопотання («Відал проти Бельгії» (*Vidal v. Belgium*), 1992, § 34; «Поляков проти Росії» (*Polyakov v. Russia*), 2009, §§ 34-35; «Сергій Афанасєв проти України» (*Sergey Afanasyev v. Ukraine*), 2012, § 70; «Топіч проти Хорватії» (*Topić v. Croatia*), 2013, § 42).

566. Враховуючи вищезазначені міркування у своїй судовій практиці, у справі «Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], 2018, § 158) Суд сформулював наступний триетапний тест для оцінки того, чи було дотримане право викликати свідка захисту відповідно до пункту 3 (d) статті 6: (1) чи було клопотання допитати свідка достатньо обґрунтованим та релевантним предмету обвинувачення; (2) чи розглядали національні суди доречність цих показань та чи наводили достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; та (3) чи підірвало рішення національних судів не допитувати свідка загальну справедливість провадження.

567. Стосовно першого елемента Суд визнав, що необхідно перевірити, чи могли показання свідків вплинути на результат судового розгляду або можна було б обґрунтовано очікувати, що вони зміцнять позицію захисту. «Достатність» обґрунтування для клопотання захисту щодо заслуховування свідків буде залежати від оцінки обставин справи, включаючи діючі положення національного законодавства, стадію та хід судового провадження, лінії мотивування та стратегії, що здійснюються сторонами, а також їхню процесуальну поведінку (*там само*, §§ 160-161).

568. Щодо другого елемента тесту, Суд пояснив, що загалом актуальність показань та достатність підстав, висунутих захистом в обставинах справи, визначатимуть обсяг та рівень деталізації оцінки національними судами необхідності забезпечити присутність та допит свідка. Відповідно, чим сильнішими і вагомішими є аргументи, висунуті захистом, тим більш ретельним та уважним повинен бути контроль і тим переконливішими повинні бути мотивування національних судів, якщо вони відмовляють у клопотанні захисту допитати свідка (*там само*, § 166).

569. Що стосується загальної оцінки справедливості як третього елемента тесту, Суд підкреслив, що відповідність вимогам справедливого судового розгляду необхідно перевіряти в кожній справі з огляду на розвиток провадження в цілому, а не на підґрунтя окремого розгляду одного конкретного аспекту або одного конкретного інциденту. Хоча висновки під час перших двох етапів цього тесту, як правило, є вкрай показовими щодо справедливості судового розгляду, не можна виключати, що в певних, зазвичай виняткових, випадках міркування щодо справедливості може бути підставою для висновку про протилежне (*там само*, §§ 167-158).

570. У справі «Кікабідзе проти Грузії» (*Kikabidze v. Georgia*), 2021, §§ 56-60, Суд розглянув ситуацію, коли клопотання захисту про прийняття списку свідків, яких планувалося викликати на користь захисту, було відхилене з процедурних підстав через те, що захист подав список після закінчення відповідного строку. Наслідком цього рішення було те, що в ході судового процесу за участю присяжних (запровадженого в національне законодавство незадовго до суду у справі заявника) не було заслухано жодного свідка на користь захисту. Суд вважав таку ситуацію тривожною, особливо з огляду на характер предмета кримінальної справи (вбивство з обставинами, що обтяжують покарання, вчинене в тюрмі за присутності близько сімдесяти ув'язнених), відсутність інших доказів, крім показань, та той факт, що справу вирішував суд присяжних. Суд вважав, що з точки зору вимог Конвенції про справедливий суд, а також права заявника на допит свідків на його користь на тих самих умовах, що і свідків проти нього, рішення про відхилення всіх свідків, запропонованих захистом, повинно бути обґрунтоване вагомими підставами, що виходять за межі питання дотримання заявником процесуального строку. З огляду на обставини цієї справи Суд виявив, що відмова головуючого судді від прийняття списку свідків захисту в цілому була результатом жорсткого та обмежувального застосування національного законодавства на шкоду заявникові, що було особливо тривожним з огляду на відсутність усталеної судової практики після реалізації кардинальної реформи кримінального процесу незадовго до суду у справі заявника (див. також справу «Шкоберне проти Словенії» (*Škoberne v. Slovenia*), 2024, §§ 104-111; див. для порівняння справу «Русішвілі проти Грузії» (*Rusishvili v. Georgia*), §§ 49-52).

5. Переклад (пункт 3 (е) статті 6)

пункт 3 (е) статті 6 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Безоплатна допомога перекладача (6-3-е)

571. Вимоги, передбачені пунктом 3 (е) статті 6, слід розглядати як особливі аспекти права на справедливий суд, гарантованого пунктом 1. Так, Суд розглядає скарги щодо ефективного перекладу відповідно до обох положень, узятих разом («Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), 2014, § 48).

572. Важливо, щоб підозрюваний був обізнаний про право на переклад, а це означає, що про таке право потрібно повідомляти, коли його «обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення» («Ванг проти Франції» (*Wang v. France*), 2022, §§ 73- 78). Таке повідомлення має здійснюватися мовою, яку розуміє заявник («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), 2018, §§ 86-87).

573. Як і допомога адвоката, допомога перекладача повинна надаватися на стадії розслідування, якщо не буде доведено, що є вагомі причини для обмеження цього права. За відсутності перекладу, можна поставити під сумнів спроможність обвинуваченого зробити усвідомлений вибір під час провадження. Отже, відсутність перекладу з самого початку може

спричинити наслідки для інших прав і може підірвати справедливість судового розгляду в цілому («Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), 2014, §§ 50, 54-55).

а. Якщо обвинувачений «не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею»

574. Право на безоплатну допомогу перекладача застосовується лише тоді, коли обвинувачений не може розуміти мову, яка використовується в суді, або говорити нею («К. проти Франції» (*K. v. France*), рішення Комісії від 07 грудня 1983 року). Обвинувачений, який розуміє таку мову, не може просити про надання перекладача, аби мати можливість здійснювати свій захист іншою мовою, навіть мовою національної меншини, до якої він належить («Бідо проти Франції» (*Bideault v. France*), рішення Комісії від 09 грудня 1987 року; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 62).

575. Той факт, що обвинувачений володіє базовим рівнем мови провадження у справі або, у деяких випадках, третьою мовою, переклад на яку легко доступний, не повинен сам по собі забороняти користуватися перекладачем на мову, яку він чи вона розуміє достатньо добре, аби повною мірою реалізувати своє право на захист («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), 2018, § 83).

576. Якщо обвинуваченого представляє захисник, то зазвичай недостатньо, аби він, а не його клієнт, знав мову, яка використовується в суді. Переклад під час судового засідання потрібен тому, що право на справедливий судовий розгляд, котре включає в себе право брати участь у судовому засіданні, вимагає, аби обвинувачений міг розуміти обговорення і повідомляти своєму захиснику про будь-які моменти, які він хотів би використати на свій захист («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 74; «Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), 2002, § 38).

577. Пункт 3 (е) статті 6 спрямований не на відносини між обвинуваченим і його захисником, а виключно на відносини між обвинуваченим і суддею (*X. проти Австрії*, рішення Комісії від 29 травня 1975 року). Однак неможливість заявника спілкуватися зі своїм адвокатом через мовні обмеження може спричинити питання відповідно до пунктів 3 (с) та (е) статті 6 Конвенції («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, §§ 61-64; «Пугжліс проти Польщі» (*Pugžlys v. Poland*), 2016, §§ 85-92).

578. Обвинувачений може відмовитись від права на допомогу перекладача, але у цьому випадку має йти про його власне рішення, а не рішення його захисника («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 80).

б. Гарантовані складові кримінального провадження

579. Пункт 3 (е) статті 6 гарантує обвинуваченому право на безоплатну допомогу перекладача, який письмово або усно переклав би будь-який документ або будь-яку заяву, зроблені в ході провадження проти нього, зі змістом котрих він, аби скористатись справедливим судовим розглядом, має ознайомитись або ж, навпаки, перекласти їх мовою судочинства («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*), 1978, § 48; «Учак проти Сполученого Королівства» (*Ucak v. the United Kingdom*) (ухв.), 2002; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 69; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), 2003, § 61).

580. Пункт 3 (е) статті 6 застосовується не лише до усних заяв, зроблених під час судового розгляду, але й до документів, а також до судового етапу провадження («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 74; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 70; «Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), 2014, § 49).

581. Проте ця стаття не вимагає робити письмовий переклад кожного документального доказу або кожного офіційного документу з матеріалів справи («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 74). Наприклад, відсутність письмового перекладу судового рішення ще не становить порушення пункту 3 (е) статті 6 (*там само*, § 85). Текст цього

положення в оригіналі посилається на «усного перекладача (interpreter)», а не на «письмового перекладача (translator)». Це дає підстави вважати, що допомога у вигляді усного перекладу може відповідати вимогам Конвенції («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 70; «Хусейн проти Італії» (*Husain v. Italy*) (ухв.), 2005).

582. Загалом надана у такий спосіб допомога перекладача дозволяє обвинуваченому ознайомитись із пред'явленим йому обвинуваченням і захистити себе, зокрема, надавши суду свою версію подій («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 74; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 74; «Гюнгер проти Німеччини» (*Güngör v. Germany*) (ухв.), 2002; «Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), 2009, § 80; «Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), 2018, § 79).

с. «Безоплатна» допомога

583. Обов'язок надати «безоплатну» допомогу не залежить від фінансового стану обвинуваченого: послуги перекладача для його потреб скоріше належать до можливостей, які держава повинна мати у рамках своєї системи кримінального правосуддя. Водночас, витрати на оплату праці перекладача можуть бути покладені на обвинуваченого, який не з'явився на судові засідання («Феделе проти Німеччини» (*Fedele v. Germany*) (ухв.), 1987).

584. Від обвинуваченого не можна пізніше вимагати оплати витрат на послуги перекладача («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*), 1978, § 46). Якщо вважати, що пункт 3 (е) статті 6 дозволяє національним судам покласти такі витрати на засудженого, то це становитиме обмеження його у цьому праві в момент користування ним (*там само*, § 42; «Ішяр проти Болгарії» (*Işyar v. Bulgaria*), 2008, § 45; «Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), 1984, § 58).

д. Умови здійснення перекладу

585. Обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, та, якщо вони будуть повідомлені про конкретні обставини, може також поширитись на ступінь подальшого контролю над належністю здійснення перекладу. Так, невиконання національними судами належної перевірки заяв щодо неналежного надання послуг перекладача може призвести до порушення пункту 3 (е) статті 6 Конвенції («Нокс проти Італії» (*Knox v. Italy*), 2019, §§ 182-187).

586. Проте у сфері дії пункту 3 (е) статті 6 не встановлено жодних детальних умов щодо обставин, за яких можуть бути надані послуги перекладача для допомоги обвинуваченому. Перекладач не є працівником суду у розумінні пункту 1 статті 6 і не обмежений жодними формальними вимогами незалежності або безсторонності як такими. Його робота полягає у наданні обвинуваченому дієвої допомоги у здійсненні свого захисту, а його поведінка не повинна спричиняти ризик порушення справедливості судового розгляду («Учак проти Сполученого Королівства» (*Ucak v. the United Kingdom*) (ухв.), 2002).

е. Зобов'язання визначити потреби в перекладі

587. Суддя, порадившись із обвинуваченим, має перевірити, чи він потребує послуг перекладача, особливо якщо адвокат-захисник повідомив про труднощі у спілкуванні з обвинуваченим. Суддя має переконатись, що відсутність перекладача не зашкодить повному залученню заявника до питання, що має вирішальне значення для нього («Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), 2002, § 38).

588. Незважаючи на те, що здійснення захисту належить переважно обвинуваченому і його захиснику («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 65; «Стенфорд проти Сполученого Королівства» (*Stanford v. the United Kingdom*), 1994, § 28), національні суди є основними гарантами справедливості провадження, включно з випадками можливої відсутності перекладача для обвинуваченого-іноземця («Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani*

v. the United Kingdom), 2002, § 39; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 72; «Катріш проти Франції» (*Katritsch v. France*), 2010, § 44).

589. Питання про знання мови заявником є вирішальним, і суддя має зважити також на характер фактів, у яких обвинувачують особу, або на звернення, адресовані йому державними органами, аби оцінити, чи є вони настільки складними, що потребують поглибленого знання мови судочинства («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 71; «Катріш проти Франції» (*Katritsch v. France*), 2010, § 41; «Шаман проти Туреччини» (*Şaman v. Turkey*), 2011, § 30; «Гюнгер проти Німеччини» (*Güngör v. Germany*) (ухв.), 2002).

590. Зокрема, органи влади, що беруть участь у провадженні, особливо національні суди, повинні переконатись, чи вимагає, або вимагала, справедливості судового розгляду призначення перекладача для надання допомоги обвинуваченому. Це зобов'язання не обмежується ситуаціями, коли обвинувачений-іноземець надає явне клопотання про переклад. Суд ухвалив, що зважаючи на чільне місце, яке право на справедливий суд посідає у демократичному суспільстві, таке зобов'язання виникає, коли є підстави підозрювати, що обвинувачений недостатньо володіє мовою провадження, наприклад, якщо він або вона не є ані громадянином, ані резидентом тієї країни, в якій ведеться провадження. Воно також виникає, коли передбачається використання третьої мови для перекладу. За таких обставин, рівень володіння обвинуваченим третьою мовою повинен бути визначений до ухвалення рішення про її використання з метою перекладу («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), 2018, § 81).

591. Суд не повинен детально встановлювати точні заходи, яких повинні вжити національні органи влади для перевірки мовних знань обвинуваченого, який недостатньо володіє мовою провадження. Залежно від різних факторів, таких як характер правопорушення та повідомлення, адресовані обвинуваченому місцевими органами влади, може бути достатньо кількох відкритих питань для встановлення мовних потреб обвинуваченого. Тим не менш, Суд приділяє велике значення занесенню в протокол будь-яких процедур, що застосовувалися, та рішень, що ухвалювалися щодо перевірки потреб у перекладі, повідомленню про право на перекладача та допомогу, надану перекладачем, наприклад, таку як усний переклад або усне викладення змісту документів, аби уникнути будь-яких сумнівів з цього приводу, які можуть виникнути пізніше у провадженні (*там само*, § 85).

592. Оскільки право, гарантоване пунктом 3 (е) статті 6, має бути практичним і дієвим, то зобов'язання уповноважених державних органів не обмежуються наданням перекладача; якщо у цьому випадку надійдуть негативні повідомлення, вони повинні здійснити певний контроль якості наданого перекладу («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), 1989, § 74; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], 2006, § 70; «Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), 2009, § 80).

VII. Екстериторіальна дія статті 6

593. Конвенція не зобов'язує держав-учасниць нав'язувати свої стандарти третім державам або територіям («Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії» (*Drozdz and Janousek v. France and Spain*), 1992, § 110). Як правило, сторони Конвенції не зобов'язані встановлювати, чи судовий розгляд у третій державі, наприклад, внаслідок екстрадиції, буде сумісним із кожною з вимог статті 6.

A. Кричуща відмова у правосудді

594. Відповідно до практики Суду, рішення про екстрадицію чи вислання може у виняткових випадках становити проблему за статтею 6, якщо зацікавлена особа ризикує зазнати у країні, яка просить про екстрадицію, кричущої відмови у правосудді. Вперше цей принцип було проголошено в рішенні у справі «Соєрінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*, 1989, § 113) і пізніше підтверджено Судом у цілій низці справ («Маматкулов та Аскараров

проти Туреччини» (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*) [ВП], 2005, §§ 90-91; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), 2010, § 149; «Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), 2011, § 115; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), 2012, § 258).

595. Вислів «кричуща відмова у правосудді» вважається синонімом судового процесу, який явно суперечить положенням статті 6 або закріпленим у ній принципам («Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], 2006, § 84; «Стойчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), 2005, § 56; «Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії» (*Drozdz and Janousek v. France and Spain*), 1992, § 110). Хоча Суд ще не був змушений надати більш точне визначення цього терміну, проте він зазначав, що деякі форми несправедливості можуть становити кричущу відмову у правосудді, наприклад:

- заочне проголошення вироку без можливості отримати пізніше новий розгляд по суті обвинувачення («Ейнхорн проти Франції» (*Einhorn v. France*) (ухв.), 2001, § 33; «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], 2006, § 84; «Стойчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), 2005, § 56);
- спрощений розгляд справи, проведений з повним нехтуванням права особи на захист («Бадер і Канбор проти Швеції» (*Bader and Kanbor v. Sweden*), 2005, § 47);
- позбавлення волі особи без доступу до незалежного і безстороннього суду для перевірки законності ув'язнення («Аль-Мояд проти Німеччини» (*Al-Moayad v. Germany*) (ухв.), 2007, § 101);
- умисна і систематична відмова у доступі до захисника, особливо щодо особи, яка перебуває під вартою за кордоном (*там само*);
- використання у кримінальному процесі показань, отриманих внаслідок застосування до підозрюваного або до іншої особи поведження, що суперечить статті 3 («Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), 2012, § 267; «Ел Гаскі проти Бельгії» (*El Haski v. Belgium*), 2012, § 85);
- судовий розгляд перед військовою комісією, яка не надавала гарантій неупередженості та незалежності від виконавчої гілки влади, не мала легітимності відповідно до національного та міжнародного права, водночас існувала досить висока ймовірність прийняття доказів, отриманих внаслідок застосування тортур, в ході судових розглядів перед комісією («Аль Наширі проти Польщі» (*Al Nashiri v. Poland*), 2014, §§ 565-569; «Хусайн (Абу Зубайда) проти Польщі» (*Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland*), 2014, §§ 555-561; «Аль Наширі проти Румунії» (*Al Nashiri v. Romania*), 2018, §§ 719-722).

596. Понад двадцять років після постановлення рішення у справі «Соерінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*, 1989), тобто до ухвалення Судом рішення у справі «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, 2012), Суд вперше дійшов висновку, що вислання або екстрадиція є порушенням статті 6. Цей строк вказує на те (а також демонструється у наведених вище прикладах), що критерій «кричущої відмови у правосудді» є суворим. Кричуща відмова у правосудді – це більше, ніж звичайні порушення або відсутність гарантій під час судового провадження, які становили б порушення статті 6, якби мали місце у самій державі-учасниці. Необхідно, щоб порушення принципу справедливості судового розгляду, гарантованого статтею 6, було настільки тяжким, що спричинило б анулювання чи навіть знищення самої суті права, захищеного цією статтею («Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), 2011, § 115; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), 2012, § 260).

В. «Реальний ризик»: стандарт і тягар доведення

597. Встановлюючи, чи екстрадиція або вислання становитимуть кричущу відмову у правосудді, Суд застосовує той же обсяг і обов'язок доведення, як і під час вивчення справ щодо екстрадиції або вислання стосовно статті 3. Отже, заявник має навести докази, здатні довести, що існують серйозні підстави вважати, що у випадку екстрадиції з держави-учасниці йому загрожуватиме

реальний ризик стати об'єктом кричущої відмови у правосудді. Якщо заявник доведе це, тоді Уряд має розвіяти усі сумніви щодо цього питання («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], 2008, § 129; «Дж.К. та інші проти Швеції» (*J.K. and Others v. Sweden*) [ВП], 2016, § 91; «Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), 2011, § 116; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), 2012, §§ 272-280; «Ел Гаскі проти Бельгії» (*El Haski v. Belgium*), 2012, § 86).

598. Аби перевірити існування ризику кричущої відмови у правосудді, Суд вивчає передбачувані наслідки вислання заявника до країни призначення з урахуванням загальної ситуації, що панує там, і особливих обставин у справі заявника («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], 2008, § 130; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), 2010, § 125). При цьому слід, перш за все, посилатись на обставини, які така держава знала або мала знати на момент вислання («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], 2008, § 133; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), 2010, § 125). Проте якщо вислання або перевезення на момент розгляду справи Судом уже відбулись, то ніщо не перешкоджає взяти до уваги пізніші повідомлення («Маматкулов та Аскарров проти Туреччини» (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*) [ВП], 2005, § 69; «Дж.К. та інші проти Швеції» (*J.K. and Others v. Sweden*) [ВП], 2016, § 83; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), 2010, § 149).

599. Насамкінець, в контексті Європейського ордеру на арешт (ЕАВ) між країнами-членами ЄС, Суд постановив, що у випадках, коли держава не мала жодної свободи розсуду при застосуванні законодавства ЄС, застосовується принцип «еквівалентного захисту», який розроблено в практиці Суду («Босфорус Хава Йолларі Турізм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], 2005, §§ 149-158; «Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, §§ 115-116). Саме у такому випадку механізми взаємного визнання вимагають від суду припустити, що дотримання основоположних прав іншою державою-членом було достатнім. Як передбачено правовою базою щодо Європейського ордеру на арешт, національний суд, таким чином, позбавлений розсуду з цього питання, що призводить до автоматичного застосування презумпції рівнозначності. Однак будь-яка така презумпція може бути спростована за обставин конкретної справи. Навіть враховуючи, в дусі комплементарності, спосіб функціонування механізмів взаємного визнання і, зокрема, мету ефективності, яку вони переслідують, Суд повинен перевірити, щоб принцип взаємного визнання не застосовувався автоматично та механічно на шкоду основоположним правам («Піроцці проти Бельгії» (*Pirozzi v. Belgium*), 2018, § 62).

600. У такому контексті, коли суди держави, яка є одночасно стороною-учасницею Конвенції і державою-членом Європейського Союзу, покликані застосовувати механізм взаємного визнання, встановлений законодавством ЄС, наприклад, щодо Європейського ордеру на арешт, вони повинні повною мірою застосовувати той механізм, за якого захист прав Конвенції не можна вважати явно недостатнім. Однак якщо до них подано серйозну та обґрунтовану скаргу, що захист права за Конвенцією явно є недостатнім, і така ситуація не може бути виправлена законодавством ЄС, вони не можуть утриматися від розгляду цієї скарги на єдиній підставі, що вони застосовують законодавство ЄС. У таких випадках вони повинні застосовувати законодавство ЄС відповідно до вимог Конвенції (*там само*, §§ 63-64).

Перелік цитованих справ

Судова практика, цитована в цьому Посібнику, включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської Комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати й Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд ухвалює свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «мовні версії» у базі даних HUDOC, яку можна знайти після натискання на гіперпосилання на справу.

—A—

A. v. Austria («А. проти Австрії»), № 16266/90, рішення Комісії від 7 травня 1990 року, Рішення та звіти 65

A. v. Norway (dec.) («А. проти Норвегії») (ухв.), № 65170/14, 29 травня 2018 року

A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy («А. Менаріні Діагностікс С.р.л. проти Італії») № 43509/08, 27 вересня 2011 року

A.K. v. Liechtenstein («А.К. проти Ліхтенштейну»), № 38191/12, 9 липня 2015 року

A.L. v. Finland («А.Л. проти Фінляндії»), № 23220/04, 27 січня 2009 року

A.L. v. Germany («А.Л. проти Німеччини»), № 72758/01, 28 квітня 2005 року

Abdoella v. the Netherlands («Абдоелла проти Нідерландів»), 25 листопада 1992 року, Серія А № 248-А

Abdulla Ali v. the United Kingdom («Абдулла Алі проти Сполученого Королівства»), № 30971/12, 30 червня 2015 року

Abdullayev v. Azerbaijan («Абдулаєв проти Азербайджану»), № 6005/08, 7 березня 2019 року

Accardi and Others v. Italy («Аккарді та інші проти Італії») (ухв.), № 30598/02, Збірник ЄСПЛ 2005-II

Adamčo v. Slovakia («Адамчо проти Словаччини»), № 45084/14, 12 листопада 2019 року

Adiletta and Others v. Italy («Адїлетта та інші проти Італії»), 19 лютого 1991 року, Серія А № 197-Е

Adolf v. Austria («Адольф проти Австрії»), 26 березня 1982 року, Серія А № 49

- AGOSI v. the United Kingdom* («AGOSI проти Сполученого Королівства»), 24 жовтня 1986 року, Серія А № 108
- Ahorugeze v. Sweden* («Ахоругезе проти Швеції»), № 37075/09, 27 жовтня 2011 року
- Aigner v. Austria* («Егнер проти Австрії»), № 28328/03, 10 травня 2012 року
- Air Canada v. the United Kingdom* («Ейр Канада проти Сполученого Королівства»), 5 травня 1995 року, Серія А № 316-А
- Ajdarić v. Croatia* («Айджирич проти Хорватії»), № 20883/09, 13 грудня 2011 року
- Akay v. Turkey* (dec.) («Акай проти Туреччини») (ухв.), № 34501/97, 19 лютого 2002 року злочині
- Akbay and Others v. Germany* («Акбай та інші проти Німеччини»), №№ 40495/15 та 2 інших, 15 жовтня 2020 року
- Akdağ v. Turkey* («Акдаг проти Туреччини»), № 75460/10, 17 вересня 2019 року
- Al Alo v. Slovakia* («Ал Ало проти Словаччини»), № 32084/19, 10 лютого 2022 року
- Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 26766/05 і 22228/06, Збірник ЄСПЛ 2011
- Al-Moayad v. Germany* («Аль-Мояд проти Німеччини») (ухв.), № 35865/03, 20 лютого 2007 року
- Al Nashiri v. Poland* («Аль Наширі проти Польщі»), № 28761/11, 24 липня 2014 року
- Al Nashiri v. Romania* («Аль Наширі проти Румунії»), № 33234/12, 31 травня 2018 року
- Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom* («Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства»), № 61498/08, Збірник ЄСПЛ 2010
- Albert and Le Compte v. Belgium* («Альберт та Ле Компте проти Бельгії») 10 лютого 1983 року, Серія А № 58
- Aleksandr Dementyev v. Russia* («Александр Дементьев проти Росії»), № 43095/05, 28 листопада 2013 року
- Aleksandr Zaichenko v. Russia* («Олександр Зайченко проти Росії»), № 39660/02, 18 лютого 2010 року
- Alexandru Marian Iancu v. Romania* («Александру Маріан Янку проти Румунії»), № 60858/15, 4 лютого 2020 року
- Alexandru-Radu Luca v. Romania* («Александру-Раду Лука проти Румунії»), № 20837/18, 14 червня 2022 року
- Ali v. Romania* («Алі проти Румунії»), № 20307/02, 9 листопада 2010 року
- Ali Riza and Others v. Turkey* («Алі Різа та інші проти Туреччини»), №№ 30226/10 та 4 інших, 28 січня 2020 року
- Alimena v. Italy* («Алімена проти Італії»), 19 лютого 1991 року, Серія А № 195-D
- Allan v. the United Kingdom* («Аллан проти Сполученого Королівства»), № 48539/99, Збірник ЄСПЛ 2002-IX
- Allen v. the United Kingdom* [GC] («Аллен проти Сполученого Королівства») [ВП], № 25424/09, Збірник ЄСПЛ 2013
- Alenet de Ribemont v. France* («Алленет де Рібемонт»), 10 лютого 1995 року, Серія А № 308
- Almenara Alvarez v. Spain* («Алменара Алварес проти Іспанії»), № 16096/08, 25 жовтня 2011 року
- Alppi v. Finland* (ухв.) («Альпі проти Фінляндії»), № 15736/22, 28 листопада 2023 року
- Ananyev v. Russia* («Ананьев проти Росії»), № 20292/04, 30 липня 2009 року
- Andreescu v. Romania* («Андрееску проти Румунії»), № 19452/02, 8 червня 2010 року
- Angelov v. Bulgaria* (dec.) («Ангелов проти Болгарії») (ухв.), № 45963/99, 14 грудня 2004 року
- Antoine v. the United Kingdom* («Антуан проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 62960/00, Збірник ЄСПЛ 2003
- Arewa v. Lithuania* («Арева проти Литви»), № 16031/18, 9 березня 2021 року
- Arlewin v. Sweden* («Арлевін проти Швеції»), № 22302/10, 1 березня 2016 року
- Arps v. Croatia* («Арпс проти Хорватії»), № 23444/12, 25 жовтня 2016 року
- Arrigo and Vella v. Malta* («Арріго та Велла проти Мальти») (ухв.), № 6569/04, 10 травня 2005 року
- Artemov v. Russia* («Артьомов проти Росії»), № 14945/03, 3 квітня 2014 року
- Artico v. Italy* («Артіко проти Італії»), 13 травня 1980 року, Серія А № 37

Artur Parkhomenko v. Ukraine («Артур Пархоменко проти України»), № 40464/05, 16 лютого 2017 року
Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia («Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 27962/10, 1 лютого 2018 року
Asciutto v. Italy («Асцютто проти Італії»), № 35795/02, 27 листопада 2007 року
Assanidze v. Georgia [GC] («Ассанідзе проти Грузії») [ВП], № 71503/01, Збірник ЄСПЛ 2004-II
Atristain Gorosabel v. Spain («Атрістен Горосабель проти Іспанії»), № 15508/15, 18 січня 2022 року
Avagyan v. Armenia («Авагян проти Вірменії»), № 1837/10, 22 листопада 2018 року
Avaz Zeinalov v. Azerbaijan («Аваз Зейналов проти Азербайджану»), №№ 37816/12 та 25260/14, 22 квітня 2021 року
Avotiņš v. Latvia [GC] («Авотінш проти Латвії») [ВП], № 17502/07, 23 травня 2016 року
Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany («Axel Springer SE and RTL Television GmbH проти Німеччини»), № 51405/12, 21 вересня 2017 року
Ayetullah Ay v. Turkey («Айятолла Ай проти Туреччини»), №№ 29084/07 and 1191/08, 27 жовтня 2020 року

—B—

B. v. Austria («Б. проти Австрії») 28 березня 1990, Серія А № 175
B. and P. v. the United Kingdom («Б. і. П. проти Сполученого Королівства»), №№ 36337/97 і 35974/97, Збірник ЄСПЛ 2001-III
Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania («Бакану і SC « R » S.A. проти Румунії»), № 4411/04, 3 березня 2009 року
Bäckström and Andersson v. Sweden (dec.) («Бекстрем і Андерссон проти Швеції») (ухв.), № 67930/01, 5 вересня 2006 року
Bader and Kanbor v. Sweden («Бадер і Канбор проти Швеції»), № 13284/04, Збірник ЄСПЛ 2005-XI
Baggetta v. Italy («Баггетта проти Італії»), 25 червня 1987 року, Серія А № 119
Bahaettin Uzan v. Turkey («Бахаєтін Узан проти Туреччини»), № 30836/07, 24 листопада 2020 року
Bajić v. North Macedonia («Баджич проти Північної Македонії»), № 2833/13, 10 червня 2021 року
Balsyte-Lideikiene v. Lithuania («Бальзит-Лідейкієн проти Литви»), № 72596/01, 4 листопада 2008 року
Balta and Demir v. Turkey («Балта і Демір проти Туреччини»), № 48628/12, 23 червня 2015 року
Bandaletov v. Ukraine («Бандалетов проти України»), № 23180/06, 31 жовтня 2013 року
Bannikova v. Russia («Баннікова проти Росії»), № 18757/06, 4 листопада 2010 року
Bara and Kola v. Albania («Бара та Кола проти Албанії»), №№ 43391/18 та 17766/19, 12 жовтня 2021 року
Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії»), 6 грудня 1988 року, Серія А № 146
Bátěk and Others v. the Czech Republic («Батек та інші проти Чеської Республіки»), № 54146/09, 12 січня 2017 року
*Batiashvili v. Georgia** («Батіашвілі проти Грузії»), № 8284/07, 10 жовтня 2019 року
Batmaz v. Turkey («Батмаз проти Туреччини»), № 714/08, 18 лютого 2014 року
Baucher v. France (Боше проти Франції), № 53640/00, 24 липня 2007 року
Bauras v. Lithuania («Баурас проти Литви»), № 56795/13, 31 жовтня 2017 року
Bavčar v. Slovenia («Бавчар проти Словенії»), № 17053/20, 7 вересня 2023 року
Baydar v. the Netherlands («Байдар проти Нідерландів»), № 55385/14, 24 квітня 2018 року
Bayer v. Germany («Баєр проти Німеччини»), № 8453/04, 16 липня 2009 року
Baytar v. Turkey («Байтар проти Туреччини»), № 45440/04, 14 жовтня 2014 року
Bazo González v. Spain («Басо Гонсалес проти Іспанії»), № 30643/04, 16 грудня 2008 року
Bédat v. Switzerland [GC] («Бедат проти Швейцарії») [ВП], № 56925/08, 29 березня 2016 року

- Beggs v. the United Kingdom* (dec.) («Беггс проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 15499/10, 16 жовтня 2012 року
- Beghal v. the United Kingdom* («Бегхал проти Сполученого Королівства»), № 4755/16, 28 лютого 2019 року
- Belashev v. Russia* («Белашев проти Росії»), № 28617/03, 4 грудня 2008 року
- Belilos v. Switzerland* («Белілоос проти Швейцарії»), 29 квітня 1988 року, Серія А № 132
- Bellerín Lagares v. Spain* (dec.) («Беллерін Лагарес проти Іспанії») (ухв.), № 31548/02, 4 листопада 2003 року
- Belugin v. Russia** («Белугін проти Росії»), № 2991/06, 26 листопада 2019 року
- Bendenoun v. France* («Банденун проти Франції»), 24 лютого 1994 року, Серія А № 284
- Benghezal v. France* («Бенгезаль проти Франції»), № 48045/15, 24 березня 2022 року
- Benham v. the United Kingdom* («Бенхем проти Сполученого Королівства»), 10 червня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-III
- Beraru v. Romania* («Берару проти Румунії»), № 40107/04, 18 березня 2014 року
- Béres and Others v. Hungary* («Берес та інші проти Угорщини»), №№ 59588/12 і 2 інші, 17 січня 2017 року
- Berliński v. Poland* («Берлінські проти Польщі»), №№ 27715/95 і 30209/96, 20 червня 2002 року
- Berlizev v. Ukraine* («Берлізев проти України»), № 43571/12, 8 липня 2021 року
- Beuze v. Belgium* [GC] («Бюз проти Бельгії») [ВП], № 71409/10, 9 листопада 2018 року
- Bideault v. France* («Бідо проти Франції»), № 11261/84, Рішення Комісії від 9 грудня 1987 року, Рішення та звіти 48
- Bikas v. Germany* («Бікас проти Німеччини»), № 76607/13, 25 січня 2018 року
- Bivolaru v. Romania (no. 2)* («Біволару проти Румунії (№ 2)»), № 66580/12, 2 жовтня 2018 року
- Bjarki H. Diego v. Iceland* («Б'яркі Х. Дієго проти Ісландії»), № 30965/1715, березень 2022 року
- Blaj v. Romania* («Блай проти Румунії»), № 36259/04, 8 квітня 2014 року
- Block v. Hungary* («Блок проти Угорщини»), № 56282/09, 25 січня 2011 року
- Blokhin v. Russia* [GC] («Блохін проти Росії») [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 року
- Bobesş v. Romania* («Бобеш проти Румунії»), № 29752/05, 9 липня 2013 року
- Bocos-Cuesta v. the Netherlands* («Бокос-Кюеста проти Нідерландів»), № 54789/00, 10 листопада 2005 року
- Boddaert v. Belgium* («Боддаер проти Бельгії»), 12 жовтня 1992 року, Серія А № 235-D
- Bodet v. Belgium* (dec.) («Бодет проти Бельгії») (ухв.), № 78480/13, 5 січня 2017 року
- Bogdan v. Ukraine* («Богдан проти України»), № 3016/16, 8 лютого 2024 року
- Böhmer v. Germany* («Бомер проти Німеччини»), № 37568/97, 3 жовтня 2002 року
- Bokhonko v. Georgia* («Бохонко проти Грузії»), № 6739/11, 22 жовтня 2020 року
- Boldea v. Romania* («Болдеа проти Румунії»), № 19997/02, 15 лютого 2007 року
- Bondar v. Ukraine* («Бондар проти України»), № 18895/08, 16 квітня 2019 року
- Bonev v. Bulgaria* («Бонев проти Болгарії»), № 60018/00, 8 червня 2006 року
- Bonisch v. Austria* («Боніш проти Австрії»), 6 травня 1985 року, Серія А № 92
- Bonzi v. Switzerland* («Бонзі проти Швейцарії»), № 7854/77, Рішення Комісії від 12 липня 1978 року, Рішення та звіти 12
- Borzonov v. Russia* («Боржонов проти Росії»), № 18274/04, 22 січня 2009 року
- Boulois v. Luxembourg* [GC] («Булуа проти Люксембургу») [ВП], № 37575/04, Збірник ЄСПЛ 2012
- Boutaffala v. Belgium* («Бутафала проти Бельгії»), № 20762/19, 28 червня 2022 року
- Borisova v. Bulgaria* («Борісова проти Болгарії»), № 56891/00, 21 грудня 2006 року
- Borg v. Malta* («Борг проти Мальти»), № 37537/13, 12 січня 2016 року
- Borgers v. Belgium* («Боргерс проти Бельгії»), 30 жовтня 1991 року, Серія А № 214-B
- Bosev v. Bulgaria* («Босев проти Болгарії»), № 62199/19, 4 червня 2024 року
- Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC] («Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тикарет Анонім Шіркети проти Ірландії») [ВП], № 45036/98, Збірник ЄСПЛ 2005-VI
- Botten v. Norway* («Боттен проти Норвегії»), 19 лютого 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-I

Boyan Gospodinov v. Bulgaria («Боян Господінов проти Болгарії»), № 28417/07, 5 квітня 2018 року
Bozkaya v. Turkey («Бозкая проти Туреччини»), № 46661/09, 5 вересня 2017 року
Brandstetter v. Austria («Брандштеттер проти Австрії»), 28 серпня 1991 року, Серія А № 211
Bratyakin v. Russia (dec.) («Братякін проти Росії») (ухв.), № 72776/01, 9 березня 2006 року
Breijer v. the Netherlands (dec.) («Брейєр проти Нідерландів») (ухв.), № 41596/13, 3 липня 2018 року
Brennan v. the United Kingdom («Бреннан проти Сполученого Королівства»), № 39846/98, Збірник ЄСПЛ 2001-Х
Bricmont v. Belgium («Брікмонт проти Бельгії»), 7 липня 1989 року, Серія А № 158
Brozicek v. Italy («Брозичек проти Італії»), 19 грудня 1989 року, Серія А № 167
Brus v. Belgium («Брюс проти Бельгії»), № 18779/15, 14 вересня 2021 року
Brusco v. France («Бруско проти Франції»), № 1466/07, 14 жовтня 2010 року
Budak v. Turkey («Будак проти Туреччини»), № 69762/12, 16 лютого 2021 року
Buijen v. Germany («Буйден проти Німеччини»), № 27804/05, 1 квітня 2010 року
Buliga v. Romania («Буліга проти Румунії»), № 22003/12, 16 лютого 2021 року
Bulut v. Austria («Булут проти Австрії»), 22 лютого 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-II
Burak Hun v. Turkey («Бурак Хун проти Туреччини»), № 17570/04, 15 грудня 2009 року
Buscemi v. Italy («Бускемі проти Італії»), № 29569/95, Збірник ЄСПЛ 1999-VI
Busuttil v. Malta («Бусуттіл проти Мальти»), № 48431/18, 3 червня 2021 року
Butkevich v. Russia («Буткевич проти Росії»), № 5865/07, 13 лютого 2018 року
Butkevičius v. Lithuania («Буткевічус проти Литви»), № 48297/99, Збірник ЄСПЛ 2002-II (витяги)
Bykov v. Russia [GC] («Биков проти Росії») [ВП], № 4378/02, 10 березня 2009 року

— С —

C. v. Italy («С. проти Італії»), № 10889/84, Рішення Комісії від 11 травня 1988 року, Рішення та звіти 56
C.G.P. v. the Netherlands («С.Г.П. проти Нідерландів»), № 29835/96, Рішення Комісії від 15 січня 1997 року
C.P. and Others v. France («С.П. та інші проти Франції»), № 36009/97, 1 серпня 2000 року
Cabral v. the Netherlands («Кабрал проти Нідерландів»), № 37617/10, 28 серпня 2018 року
Cafagna v. Italy («Кафанья прои Італії»), № 26073/13, 12 жовтня 2017 року
Campbell and Fell v. the United Kingdom («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства»), 28 червня 1984 року, Серія А № 80
Calabrò v. Italy and Germany (dec.) («Калабро проти Італії і Німеччини») (ухв.), № 59895/00, Збірник ЄСПЛ 2002-V
Caldas Ramírez de Arrellano v. Spain (dec.) («Кальдас Рамірез де Аррельяно проти Іспанії») (ухв.), № 68874/01, Збірник ЄСПЛ 2003-I (витяги)
Can v. Austria («Кен проти Австрії»), № 9300/81, Звіт Комісії від 12 липня 1984 року
Carreau v. Belgium («Капе проти Бельгії»), № 42914/98, Збірник ЄСПЛ 2005-I
Caraian v. Romania («Караїн проти Румунії»), № 34456/07, 23 червня 2015 року
Caresana v. the United Kingdom («Карезана проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 31541/96, 29 серпня 2000 року
Carmel Saliba v. Malta («Кармель Саліба проти Мальти»), № 24221/13, 29 листопада 2016 року
Carrefour France v. France (dec.) («Карфур Франція проти Франції») (ухв.), № 37858/14, 1 жовтня 2019 року
Casse v. Luxembourg («Кассе проти Люксембурга»), № 40327/02, 27 квітня 2006 року
Castillo Algar v. Spain («Кастільо Алгар проти Іспанії»), 28 жовтня 1998, Збірник рішень та ухвал 1998-VIII
Cătăniciu v. Romania (dec.) («Кетенічіу проти Румунії») (ухв.), № 22717/17, 6 грудня 2018 року
Célice v. France («Селіце проти Франції»), № 14166/09, 8 березня 2012 року

- Cerovšek and Božičnik v. Slovenia* («Церовшек і Божичник проти Словенії»), №№ 68939/12 і 68949/12, 7 березня 2017 року
- Cēsniēks v. Latvia* («Цеснієкс проти Латвії»), № 9278/06, 11 лютого 2014 року
- Chap Ltd v. Armenia* («Чап Лтд. проти Вірменії»), № 15485/09, 4 травня 2017 року
- Chaushev and Others v. Russia* («Чаушев та інші проти Росії»), №№ 37037/03 і 2 інші, 25 жовтня 2016 року
- Cheema v. Belgium* («Чіма проти Бельгії»), № 60056/08, 9 лютого 2016 року
- Chernika v. Ukraine* («Черніка проти України»), № 53791/11, 12 березня 2020 року
- Chiarello v. Germany* («Чіарелло проти Німеччини»), № 497/17, 20 червня 2019 року
- Chichlian and Ekindjian v. France* («Чічлян і Екінджян проти Франції»), № 10959/84, Звіт Комісії від 16 березня 1989 року
- Chim and Przywieczerski v. Poland* («Чім і Прживечерський проти Польщі»), №№ 36661/07 та 38433/07, 12 квітня 2018 року
- Chkhartishvili v. Georgia* («Чхартішвілі проти Грузії»), № 31349/20, 11 травня 2023 року
- Chong Coronado v. Andorra* («Чонг Коронадо проти Андорри»), № 37368/15, 23 липня 2020 року
- Čivinskaitė v. Lithuania* («Чивінскайте проти Литви»), № 21218/12, 15 вересня 2020 року
- Clarke v. the United Kingdom* (dec.) («Кларк проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 23695/02, 25 серпня 2005 року
- Cleve v. Germany* («Клів проти Німеччини»), № 48144/09, 15 січня 2015 року
- Clinique Mozart SARL v. France* («Клініка Mozart SARL проти Франції»), № 46098/99, 8 червня 2004 року
- Coëme and Others v. Belgium* («Коеме та інші проти Бельгії»), №№ 32492/96 і 4 інші, Збірник ЄСПЛ 2000-VII
- Collozza and Rubinat v. Italy* («Коллоцца і Рубінат проти Італії»), № 9024/80, Звіт Комісії від 5 травня 1983 року, Серія А № 89
- Colozza v. Italy* («Колоцца проти Італії»), 12 лютого 1985 року, Серія А № 89
- Constantin and Stoian v. Romania* («Константін і Стоян проти Румунії»), №№ 23782/06 і 46629/06, 29 вересня 2009 року
- Constantinides v. Greece* («Константинідес проти Греції»), № 76438/12, 6 жовтня 2016 року
- Cooper v. the United Kingdom* [GC] («Купер проти Сполученого Королівства») [ВП], № 48843/99, 16 грудня 2003 року
- Cornelis v. the Netherlands* (dec.) («Корнеліс проти Нідерландів») (ухв.), № 994/03, Збірник ЄСПЛ 2004-V (витяги)
- Correia de Matos v. Portugal* (dec.) («Коррейя де Матос проти Португалії») (ухв.), № 48188/99, Збірник ЄСПЛ 2001-XII
- Correia de Matos v. Portugal* [GC] («Коррейя де Матос проти Португалії») [ВП], № 56402/12, 4 квітня 2018 року
- Craxi v. Italy (№ 1)* («Краксі проти Італії (№ 1)»), № 34896/97, 5 грудня 2002 року
- Croissant v. Germany* («Круассан проти Німеччини»), 25 вересня 1992 року, Серія А № 237-B
- Cupiał v. Poland* («Цупіал проти Польщі»), № 67414/11, 9 березня 2023 року
- Cuscani v. the United Kingdom* («Кускани проти Сполученого Королівства»), № 32771/96, 24 вересня 2002 року
- Cutean v. Romania* («Кутіан проти Румунії»), № 53150/12, 2 грудня 2014 року
- Ćwik v. Poland* («Цвік проти Польщі»), № 31454/10, 5 листопада 2020 року
- Czajkowski v. Poland* (dec.) («Чайковський проти Польщі») (ухв.), № 6809/03, 16 жовтня 2007 року
- Czekalla v. Portugal* («Чекалла проти Португалії»), № 38830/97, Збірник ЄСПЛ 2002-VIII

—D—

- D. v. Finland* («Д. проти Фінляндії»), № 30542/04, 7 липня 2009 року
- Daktaras v. Lithuania* (dec.) («Дактарас проти Литви») (ухв.), № 42095/98, 11 січня 2000 року
- Європейський суд з прав людини 129/151 Останнє оновлення:
31.08.2024

- Daktaras v. Lithuania* («Дактарас проти Литви»), № 42095/98, Збірник ЄСПЛ 2000-X
- Dallos v. Hungary* («Даллос проти Угорщини»), № 29082/95, Збірник ЄСПЛ 2001-II
- Damir Sibgatullin v. Russia* («Дамір Сібгатулін проти Росії»), № 1413/05, 24 квітня 2012 року
- Dan v. the Republic of Moldova (no. 2)* («Дан проти Республіки Молдова (№ 2)»), № 57575/14, 10 листопада 2020 року
- Dănilă v. Romania* («Даніла проти Румунії»), № 53897/00, 8 березня 2007 року
- Danilov v. Russia* («Данілов проти Росії»), № 88/05, 1 грудня 2020 року
- Daştan v. Turkey* («Даштан проти Туреччини»), № 37272/08, 10 жовтня 2017 року
- Daud v. Portugal* («Дауд проти Португалії»), 21 квітня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-II
- Dāvidsons and Savins v. Latvia* («Девідсонс і Савінс проти Латвії»), №№ 17574/07 і 25235/07, 7 січня 2016 року
- Davran v. Turkey* («Давран проти Туреччини»), № 18342/03, 3 листопада 2009 року
- De Cubber v. Belgium* («Де Куббер проти Бельгії»), 26 жовтня 1984 року, Серія А № 86
- De Legé v. the Netherlands* («Де Леже проти Нідерландів»), № 58342/15, 4 жовтня 2022 року
- De Salvador Torres v. Spain* («Де Сальвадор Торрес проти Іспанії»), 24 жовтня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-V
- De Tommaso v. Italy* [GC] («Де Томаззо проти Італії») [ВП], № 43395/09, 23 лютого 2017 року
- Delcourt v. Belgium* («Делкорт проти Бельгії»), 17 січня 1970 року, Серія А № 11
- Deli v. the Republic of Moldova* («Делі проти Республіки Молдова»), № 42010/06, 22 жовтня 2019 року
- Deliktaş v. Türkiye* («Деліктас проти Туреччини»), № 25852/18, 12 грудня 2023 року
- Demicoli v. Malta* («Деміколі проти Мальти»), 27 серпня 1991 року, Серія А № 210
- Deweert v. Belgium* («Девеєр проти Бельгії»), 27 лютого 1980 року, Серія А № 35
- Dhahbi v. Italy* («Дхабі проти Італії»), № 17120/09, 8 квітня 2014 року
- Di Martino and Molinari v. Italy* («Ді Мартіно і Молінарі проти Італії»), №№ 15931/15 та 16459/15, 25 березня 2021 року
- Diamantides v. Greece (No 2)* («Діамантідес проти Греції (№ 2)»), № 71563/01, 19 травня 2005 року
- Dicle and Sadak v. Turkey* («Дікл і Садак проти Туреччини»), № 48621/07, 16 червня 2015 року
- Didu v. Romania* («Діду проти Румунії»), № 34814/02, 14 квітня 2009 року
- Dijkhuizen v. the Netherlands* («Дейкхаузен проти Нідерландів»), № 61591/16, 8 червня 2021 року
- Dimitar Mitev v. Bulgaria* («Дімітар Мітев проти Болгарії»), № 34779/09, 8 березня 2018 року
- Dimović v. Serbia* («Дімович проти Сербії»), № 24463/11, 28 червня 2016 року
- Diriöz v. Turkey* («Діріоз проти Туреччини»), № 38560/04, 31 травня 2012 року
- Dobbertin v. France* («Доббертін проти Франції»), 25 лютого 1993 року, Серія А № 256-D
- Dodoja v. Croatia* («Дододжа проти Хорватії»), № 53587/17, 24 червня 2021 року
- Dominka v. Slovakia* (dec.) («Домінка проти Словаччини») (ухв.), № 14630/12, 3 квітня 2018 року
- Dondarini v. San Marino* («Дондаріні проти Сан-Марино»), № 50545/99, 6 липня 2004 року
- Donohoe v. Ireland* («Донохоє проти Ірландії»), № 19165/08, 12 грудня 2013 року
- Doorson v. the Netherlands*, 26 березня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-II
- Dorado Baúlde v. Spain* (dec.) («Доорсон проти Нідерландів») (ухв.), № 23486/12, 1 вересня 2015 року
- Dorokhov v. Russia* («Дорохов проти Росії»), № 66802/01, 14 лютого 2008 року
- Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia* («Дорожко та Пожарський проти Естонії»), №№ 14659/04 і 16855/04, 24 квітня 2008 року
- Döry v. Sweden* («Дорі проти Швейцарії»), № 28394/95, 12 листопада 2002 року
- Dowsett v. the United Kingdom* («Доусетт проти Сполученого Королівства»), № 39482/98, Збірник ЄСПЛ 2003-VII
- Doyle v. Ireland* («Доїл проти Ірландії»), № 51979/17, 23 травня 2019 року
- Dragojević v. Croatia* («Драгоевич проти Хорватії»), № 68955/11, 15 січня 2015 року
- Dragoş Ioan Rusu v. Romania* («Драгош Іона Русу проти Румунії»), № 22767/08, 31 жовтня 2017 року

Drassich v. Italy («Драсич проти Італії»), № 25575/04, 11 грудня 2007 року
Drozdz and Janousek v. France and Spain («Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії»), 26 червня 1992 року, Серія А № 240
Dubois v. France («Дюбуа проти Франції»), № 52833/19, 28 квітня 2022 року
Dubus S.A. v. France («Дюбюс С.А. проти Франції»), № 5242/04, 11 червня 2009 року
Dvorski v. Croatia [GC] («Дворський проти Хорватії») [ВП], № 25703/11, Збірник ЄСПЛ 2015
Dzelili v. Germany (dec.) («Джелілі проти Німеччини») (ухв.), № 15065/05, 29 вересня 2009 року

— E —

Eckle v. Germany («Екле проти Німеччини»), 15 липня 1982 року, Серія А № 51
Edwards and Lewis v. the United Kingdom [GC] («Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 39647/98 і 40461/98, Збірник ЄСПЛ 2004-X
Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia («Ефтімов проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 59974/08, 2 липня 2015 року
Sigurður Einarsson and Others v. Iceland («Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії»), № 39757/15, 4 червня 2019 року
Einhorn v. France (dec.) («Ейнхорн проти Франції») (ухв.), № 71555/01, Збірник ЄСПЛ 2001-XI
El Haski v. Belgium («Ел Гаскі проти Бельгії»), № 649/08, 25 вересня 2012 року
El Kaada v. Germany («Ель Каада проти Німеччини»), № 2130/10, 12 листопада 2015 року
Elif Nazan Şeker v. Turkey («Еліф Назан Шекер проти Туреччини»), № 41954/10, 8 березня 2022 року
Enea v. Italy [GC] («Енеа проти Італії») [ВП], № 74912/01, Збірник ЄСПЛ 2009
Engel and Others v. the Netherlands («Енгель та інші проти Нідерландів»), 8 червня 1976 року, Серія А № 22
Erdogan v. Turkey («Ердоган проти Туреччини»), № 14723/89, Рішення Комісії від 9 липня 1992 року, Рішення та звіти 73
Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey («Erduran і Em Export Diş Tic A.Ş. проти Туреччини»), №№ 25707/05 і 28614/06, 20 листопада 2018 року
Ergin v. Turkey (№ 6) («Ергін проти Туреччини (№6), № 47533/99, Збірник ЄСПЛ 2006-VI (витяги)
Erik Adamčo v. Slovakia («Ерік Адамчо проти Словаччини»), № 19990/20, 1 червня 2023 року
Erkapić v. Croatia («Еркапіч проти Хорватії»), № 51198/08, 25 квітня 2013 року
Eshonkulov v. Russia («Ешонкулов проти Росії»), № 68900/13, 15 січня 2015 року
Eurofinacom v. France (dec.) («Єврофінаком проти Франції») (ухв.), № 58753/00, Збірник ЄСПЛ 2004-VII
European Air Transport Leipzig GmbH v. Belgium (ТОВ «Європейські авіаперевезення Лейпциг» проти Бельгії), №№ 1269/13 та інші, 11 липня 2023 року
Evaggelou v. Greece («Еваггелу проти Греції»), № 44078/07, 13 січня 2011 року
Ezeh and Connors v. the United Kingdom [GC] («Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 39665/98 і 40086/98, 9 жовтня 2003 року, Збірник ЄСПЛ 2003-X

— F —

F and M v. Finland («Ф. і М. проти Фінляндії»), № 22508/02, 17 липня 2007 року
Faig Mammadov v. Azerbaijan («Фаїг Маммадов проти Азербайджану»), № 60802/09, 26 січня 2017 року
Fakailo (Safoka) and Others v. France («Факайло (Сафока) та інші проти Франції»), № 2871/11, 2 жовтня 2014 року
Falk v. the Netherlands (dec.) («Фальк проти Нідерландів») (ухв.), № 66273/01, Збірник ЄСПЛ 2004-XI

Falzarano v. Italy («Фальзарано проти Італії») (ухв.), № 73357/14, 15 червня 2021 року
Famulyak v. Ukraine (dec.) («Фамуляк проти України») (ухв.), № 30180/11, 26 березня 2019 року
Fariz Ahmadov v. Azerbaijan («Фаріз Ахмадов проти Азербайджану»), № 40321/07, 14 січня 2021 року
Farzaliyev v. Azerbaijan («Фарзалиєв проти Азербайджану»), № 29620/07, 28 травня 2020 року
Fatullayev v. Azerbaijan («Фатуллаєв проти Азербайджану»), № 40984/07, 22 квітня 2010 року
Faysal Pamuk v. Turkey («Файсал Памук проти Туреччини»), № 430/13, 18 січня 2022 року
Fazliyski v. Bulgaria («Фазлійські проти Болгарії»), № 40908/05, 16 квітня 2013 року
Fedele v. Germany (dec.) («Феделе проти Німеччини») (ухв.), № 11311/84, 9 грудня 1987 року
Fejde v. Sweden («Фейде проти Швеції»), 29 жовтня 1991 року, Серія А № 212-С
Felix Guțu v. the Republic of Moldova («Фелікс Гуту проти Республіки Молдова»), № 13112/07, 20 жовтня 2020 року
Ferrantelli and Santangelo v. Italy («Феррантеллі і Сантанджело проти Італії»), 7 серпня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-III
Ferrazzini v. Italy [GC] («Ферразіні проти Італії») [ВП], № 44759/98, Збірник ЄСПЛ 2001-VII
Fey v. Austria («Фей проти Австрії»), 24 лютого 1993 року, Серія А № 255-А
Figurka v. Ukraine («Фігурка проти України»), № 28232/22, 16 листопада 2023 року
Filat v. the Republic of Moldova («Філат проти Республіки Молдова»), № 11657/16, 7 грудня 2021 року
Filippini v. San Marino (dec.) («Філіппіні проти Сан-Маріно») (ухв.), № 10526/02, 28 серпня 2003 року
Findlay v. the United Kingdom («Фіндлей проти Сполученого Королівства»), 25 лютого 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-I
Fischer v. Austria (dec.) («Фішер проти Австрії») (ухв.), № 27569/02, Збірник ЄСПЛ 2003-VI
*Fleischner v. Germany** («Флейшнер проти Німеччини»), № 61985/12, 3 жовтня 2019 року
Flisar v. Slovenia («Флісар проти Словенії»), № 3127/09, 29 вересня 2011 року
Foucher v. France («Фуше проти Франції»), 18 березня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-II
Frâncu v. Romania («Франку проти Румунії»), № 69356/13, 13 жовтня 2020 року
Frumkin v. Russia («Фрумкін проти Росії»), № 74568/12, 5 січня 2016 року
Fruni v. Slovakia («Фруні проти Словаччини»), № 8014/07, 21 червня 2011 року
Funke v. France («Функе проти Франції»), 25 лютого 1993 року, Серія А № 256-А

—G—

G.B. v. France («Г.Б. проти Франції»), № 44069/98, Збірник ЄСПЛ 2001-X
G.C.P. v. Romania («Г.С.П. проти Румунії»), № 20899/03, 20 грудня 2011 року
G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy (merits) [GC] («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії») (по суті) [ВП], №№ 1828/06 і 2 інші, 28 червня 2018 року
Gabrielyan v. Armenia («Габрієлян проти Вірменії»), № 8088/05, 10 квітня 2012 року
Gäfgen v. Germany [GC] («Гефген проти Німеччини») [ВП], № 22978/05, Збірник ЄСПЛ 2010
Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan («Гафгаз Маммадов проти Азербайджану»), № 60259/11, 15 жовтня 2015 року
Gaggl v. Austria («Гагл проти Австрії»), № 63950/19, 8 листопада 2022 року
Galan v. Italy («Галан проти Італії») (ухв.), № 63772/16, 18 травня 2021 року
Galstyan v. Armenia («Галстян проти Вірменії»), № 26986/03, 15 листопада 2007 року
Gani v. Spain («Гані проти Іспанії»), № 61800/08, 19 лютого 2013 року
Garbuz v. Ukraine («Гарбуз проти України»), № 72681/10, 19 лютого 2019 року
García Hernández v. Spain [GC] («Гарсія Ернандес проти Іспанії»), № 15256/07, 16 листопада 2010 року
García Ruiz v. Spain («Гарсія Руїз проти Іспанії») [ВП], № 30544/96, Збірник ЄСПЛ 1999-I
Garycki v. Poland («Гарицький проти Польщі»), № 14348/02, 6 лютого 2007 року

- Gast and Popp v. Germany* («Гаст і Попп проти Німеччини»), № 29357/95, Збірник ЄСПЛ 2000-II
- Geerings v. the Netherlands* («Гірінгс проти Нідерландів»), № 30810/03, Збірник ЄСПЛ 2007-III
- Gelenidze v. Georgia* («Геленідзе проти Грузії»), № 72916/10, 7 листопада 2019 року
- George-Lavinia Ghiurău v. Romania* («Джордж-Лавініу Гіуру проти Румунії»), № 15549/16, 16 червня 2020 року
- Georgiou v. Greece* («Георгіу проти Греції»), № 57378/18, 14 березня 2023 року
- Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland* [ВП], №№ 68273/14 and 68271/14, 22 грудня 2020 року
- Giosakis v. Greece (No. 3)* («Гіосакіс проти Греції (№ 3)»), № 5689/08, 3 травня 2011 року
- Goddi v. Italy* («Годді проти Італії»), 9 квітня 1984 року, Серія А № 76
- Gogitidze and Others v. Georgia* («Гогітідзе та інші проти Грузії»), № 36862/05, 12 травня 2015 року
- Goktepe v. Belgium* («Гоктепе проти Бельгії»), № 50372/99, 2 червня 2005 року
- Gorbunov and Gorbachev v. Russia* («Горбунов і Горбачов проти Росії»), №№ 43183/06 і 27412/07, 1 березня 2016 року
- Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Горгієвські проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 18002/02, 16 липня 2009 року
- Gorgiladze v. Georgia* («Горгіладзе проти Грузії»), № 4313/04, 20 жовтня 2009 року
- Gossa v. Poland* («Госса проти Польщі»), № 47986/99, 9 січня 2007 року
- Gómez de Liaño y Botella v. Spain* («Гомес де Ліано й Ботелла проти Іспанії»), № 21369/04, 22 липня 2008 року
- Gómez Olmeda v. Spain* («Гомес Олмеда проти Іспанії»), № 61112/12, 29 березня 2016 року
- Grădinar v. Moldova* («Гредінар проти Молдови»), № 7170/02, 8 квітня 2008 року
- Gradinger v. Austria* («Градінгер проти Австрії»), 23 жовтня 1995 року, Серія А № 328-C
- Grande Stevens and Others v. Italy* («Гранде Стівенс та інші проти Італії»), №№ 18640/10 і 4 інші, 4 березня 2014 року
- Granger v. the United Kingdom* («Грейнджер проти Сполученого Королівства»), 28 березня 1990 року, Серія А № 174
- Gravier v. France* («Грав'єр проти Франції»),* № 49904/21, 4 липня 2024 року
- Graviano v. Italy* («Гравіано проти Італії»), № 10075/02, 10 лютого 2005 року
- Grayson and Barnham v. the United Kingdom* («Грейсон та Барнхем проти Сполученого Королівства»), №№ 19955/05 і 15085/06, 23 вересня 2008 року
- Grba v. Croatia* («Грба проти Хорватії»), № 47074/12, 23 листопада 2017 року
- Gregačević v. Croatia* («Грегачевич проти Хорватії»), № 58331/09, 10 липня 2012 року
- Grosam v. the Czech Republic* («Гросам проти Чеської Республіки») [ВП], № 19750/13, 1 червня 2023 року
- Grievs v. the United Kingdom* [GC] («Гривз проти Сполученого Королівства») [ВП], № 57067/00, Збірник ЄСПЛ 2003-XII (витяги)
- Gröning v. Germany* («Гронінг проти Німеччини») (ухв.), № 71591/17, 20 жовтня 2020 року
- Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland** («Гудмундур Андрі Астрадассон проти Ісландії») [ВП], № 26374/18, 1 грудня 2020 року
- Guérin v. France* («Герін проти Франції»), 29 липня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-V
- Guisset v. France* («Гюссет проти Франції»), № 33933/96, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Gülağacı v. Turkey* («Гюлагаджі проти Туреччини») (ухв.), № 40259/07, 13 квітня 2021 року
- Güngör v. Germany* (dec.) («Гюнгер проти Німеччини») (ухв.), № 31540/96, 24 січня 2002 року
- Gurguchiani v. Spain* («Гургучіані проти Іспанії»), № 16012/06, 15 грудня 2009 року
- Gürkan v. Turkey* («Гуркан проти Туреччини»), № 10987/10, 3 липня 2012 року
- Gutsanovi v. Bulgaria* («Гуцанові проти Болгарії»), № 34529/10, Збірник ЄСПЛ 2013 (витяги)
- Güveç v. Turkey* («Гюве проти Туреччини»), № 70337/01, Збірник ЄСПЛ 2009 (витяги)

—H—

- H. and J. v. the Netherlands* (ухв.) («Г. та Дж. проти Нідерландів») (ухв.), №№ 978/09 і 992/09, 13 листопада 2014 року
- Haarde v. Iceland* («Хаарде проти Ісландії»), № 66847/12, 23 листопада 2017 року
- Haas v. Germany* (dec.) («Хаас проти Німеччини») (ухв.), № 73047/01, 17 листопада 2005 року
- Habran and Dalem v. Belgium* («Хабран і Далем проти Бельгії»), №№ 43000/11 і 49380/11, 17 січня 2017 року
- Hadjianastassiou v. Greece* («Хаджіанастасіу проти Греції»), 16 грудня 1992 року, Серія А № 252
- Hamdani v. Switzerland* («Хамдані проти Швейцарії»), № 10644/17, 28 березня 2023 року
- Hamer v. Belgium* («Амер проти Бельгії»), № 21861/03, Збірник ЄСПЛ 2007-V (витяги)
- Hanif and Khan v. the United Kingdom* («Ганіф і Хан проти Сполученого Королівства»), №№ 52999/08 і 61779/08, 20 грудня 2011 року
- Hanu v. Romania* («Гану проти Румунії»), № 10890/04, 4 червня 2013 року
- Harabin v. Slovakia* («Харабін проти Словаччини»), № 58688/11, 20 листопада 2012 року
- Harutyunyan v. Armenia* («Арутюнян проти Вірменії»), № 36549/03, Збірник ЄСПЛ 2007-III
- Hasáliková v. Slovakia* («Хасалікова проти Словаччини»), № 39654/15, 24 червня 2021 року
- Hauschildt v. Denmark* («Хаушільдт проти Данії»), 24 травня 1989 року, Серія А № 154
- Haxhia v. Albania* («Хаксія проти Албанії»), № 29861/03, 8 жовтня 2013 року
- Heaney and McGuinness v. Ireland* («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії»), № 34720/97, Збірник ЄСПЛ 2000-XII
- Heglas v. the Czech Republic* («Хеглас проти Чеської Республіки»), № 5935/02, 1 березня 2007 року
- Henri Rivière and Others v. France* («Енрі Рів'єр та інші проти Франції»), № 46460/10, 25 липня 2013 року
- Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland* («Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі»), № 23614/08, 30 листопада 2010 року
- Hermi v. Italy* [GC] («Ермі проти Італії») [ВП], № 18114/02, Збірник ЄСПЛ 2006-XII
- Hernández Royo v. Spain* («Ернандес Ройо проти Іспанії»), № 16033/12, 20 вересня 2016 року
- Hokkeling v. the Netherlands* («Хоккелінг проти Нідерландів»), № 30749/12, 14 лютого 2017 року
- Holm v. Sweden* («Холм проти Швеції»), 25 листопада 1993 року, Серія А № 279-A
- Horvatić v. Croatia* («Горватіч проти Хорватії»), № 36044/09, 17 жовтня 2013 року
- Hümmer v. Germany* («Хуммер проти Німеччини»), № 26171/07, 19 липня 2012 року
- Husain v. Italy* (dec.) («Хусейн проти Італії») (ухв.), № 18913/03, Збірник ЄСПЛ 2005-III
- Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland* («Хусайн (Абу Зубайда) проти Польщі»), № 7511/13, 24 липня 2014 року
- Hüseyin Turan v. Turkey* («Хусейн Туран проти Туреччини»), № 11529/02, 4 березня 2008 року
- Huseyn and Others v. Azerbaijan* («Хусейн та інші проти Азербайджану»), №№ 35485/05 і 3 інші, 26 липня 2011 року

—I—

- I.A. v. France* («І.А. проти Франції»), 23 вересня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-VII
- I.H. and Others v. Austria* («І.Х. та інші проти Австрії»), № 42780/98, 20 квітня 2006 року
- Isir v. Belgium* («Ісір проти Бельгії»), № 21614/12, 26 січня 2016 року
- Iancu v. Romania* («Іанку проти Румунії»), № 62915/17, 23 лютого 2021 року
- Ibrahim and Others v. the United Kingdom* («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 50541/08 і 3 інші, 13 вересня 2016 року
- Ibrahim Öztürk v. Turkey* [GC] («Ібрагім Озтюрк проти Туреччини»), № 16500/04, 17 лютого 2009 року
- Idalov v. Russia* [GC] («Ідалов проти Росії») [ВП], № 5826/03, 22 травня 2012 року
- Iglin v. Ukraine* («Іглін проти України»), № 39908/05, 12 січня 2012 року
- Ignat v. Romania* («Ігнат проти Румунії»), № 17325/16, 9 листопада 2021 року

Igual Coll v. Spain («Ігуал Колл проти Іспанії»), № 37496/04, 10 березня 2008 року
Igor Pascari v. the Republic of Moldova («Ігор Паскарі проти Республіки Молдова»), № 25555/10, 30 серпня 2016 року
Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (№ 2) («Ільгар Маммадов проти Азербайджану (№ 2)»), № 919/15, 16 листопада 2017 року
Imbrioscia v. Switzerland («Імбріюшіа проти Швейцарії»), 24 листопада 1993 року, Серія А № 275
Incal v. Turkey («Інкал проти Туреччини»), 9 червня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria («Міжнародний банк з питань комерції та розвитку АД та інші проти Болгарії»), № 7031/05, 2 червня 2016 року
Iprahim Ülger v. Turkey («Іпрагім Юлгер проти Туреччини»), № 57250/00, 29 липня 2004 року
Irodoutou v. Cyprus («Іродоту проти Кіпру»), № 16783/20, 23 травня 2023 року
Ismoilov and Others v. Russia («Ізмойлов та інші проти Росії»), № 2947/06, 24 квітня 2008 року
Istrate v. Romania («Істрат проти Румунії»), № 44546/13, 13 квітня 2021 року
Işyar v. Bulgaria («Ішяр проти Болгарії»), № 391/03, 20 листопада 2008 року

—J—

J.K. and Others v. Sweden [GC] («Дж.К. та інші проти Швеції») [ВП], № 59166/12, 23 серпня 2016 року
J.M. and Others v. Austria («Дж.М. та інші проти Австрії»), №№ 61503/14 і 2 інші, 1 червня 2017 року
Jakutavičius v. Lithuania («Якутавічюс проти Литви»), № 42180/19, 13 лютого 2024 року
Jalloh v. Germany [GC] («Ялох проти Німеччини») [ВП], № 54810/00, Збірник ЄСПЛ 2006-IX
Janatuinen v. Finland («Янатуїнен проти Фінляндії»), № 28552/05, 8 грудня 2009 року
Janosevic v. Sweden («Яношевич проти Швеції»), № 34619/97, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
Jasiński v. Poland («Ясинський проти Польщі»), № 30865/96, 20 грудня 2005 року
Jasper v. the United Kingdom [GC] («Джаспер проти Сполученого Королівства») [ВП], № 27052/95, 16 лютого 2000 року
Jhangiryan v. Armenia («Джангірян проти Вірменії»), №№ 44841/08 та 63701/09, 8 жовтня 2020 року
Johansen v. Germany («Йохансен проти Німеччини»), № 17914/10, 15 вересня 2016 року
John Murray v. the United Kingdom [GC] («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства») [ВП], 8 лютого 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-I
Jorgic v. Germany («Йоргіч проти Німеччини»), № 74613/01, Збірник ЄСПЛ 2007-III
Josseume v. France («Жосом проти Франції»), № 39243/10, 8 березня 2012 року
Judge v. the United Kingdom (dec.) («Джадж проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 35863/10, 8 лютого 2011 року
Juha Nuutinen v. Finland («Юха Нуутінен проти Фінляндії»), № 45830/99, 24 квітня 2007 року
Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria («Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмбХ та інші проти Австрії»), №№ 21565/07 і 3 інші, 4 квітня 2013 року
Júlíus Þór Sigurþórsson v. Iceland (), № 38797/17, 16 липня 2019 року
Jussila v. Finland [GC] («Юліус Пор Сігурборсон») [ВП], № 73053/01, Збірник ЄСПЛ 2006-XIV

—K—

K. v. France («К. проти Франції»), № 10210/82, Рішення Комісії від 7 грудня 1983 року, Рішення та звіти 35
Kaçiu and Kotorri v. Albania («Качіу і Которрі проти Албанії»), №№ 33192/07 і 33194/07, 25 червня 2013 року
Kadagishvili v. Georgia («Кадагішвілі проти Грузії»), № 12391/06, 14 травня 2020 року
Kalēja v. Latvia («Калея проти Латвії»), № 22059/08, 5 жовтня 2017 року
Kamasinski v. Austria («Камасінський проти Австрії»), 19 грудня 1989 року, Серія А № 168

Kamenos v. Cyprus («Каменос проти Кіпру»), № 147/07, 31 жовтня 2017 року
Kangers v. Latvia («Кангерс проти Латвії»), № 35726/10, 14 березня 2019 року
Kapetanios and Others v. Greece («Капетаніос та інші проти Греції»), №№ 3453/12 і 2 інші, 30 квітня 2015 року
Kapustyak v. Ukraine («Капустяк проти України»), № 26230/11, 3 березня 2016 року
Karimov and Others v. Azerbaijan («Карімов та інші проти Азербайджану»), №№ 24219/16 та 2 інших, 22 липня 2021 року
Khachapuridze and Khachidze v. Georgia («Хачапурідзе та Хачидзе проти Грузії»), №№ 59464/21 та 13079/22, 29 серпня 2024 року
Fikret Karahan v. Turkey («Фікрет Карахан проти Туреччини»), № 53848/07, 16 березня 2021 року
Karaman v. Germany («Караман проти Німеччини»), № 17103/10, 27 лютого 2014 року
Karelin v. Russia («Карелін проти Росії»), № 926/08, 20 вересня 2016 року
Karpenko v. Russia («Карпенко проти Росії»), № 5605/04, 13 березня 2012 року
Karrar v. Belgium («Каррар проти Бельгії»), № 61344/16, 31 серпня 2021 року
Kartoyev and Others v. Russia («Картоев та інші проти Росії»), №№ 9418/13 та 2 інших, 19 жовтня 2021 року
Kasatkin v. Russia («Касаткін проти Росії») (ухв.), № 53672/14, 22 червня 2021 року
Kashlev v. Estonia («Кашлев проти Естонії»), № 22574/08, 26 квітня 2016 року
Kasparov and Others v. Russia («Каспаров та інші проти Росії»), № 21613/07, 3 жовтня 2013 року
Kaste and Mathisen v. Norway («Касте і Матізен проти Норвегії»), №№ 18885/04 ф 21166/04, Збірник ЄСПЛ 2006-XIII
Kart v. Turkey [GC] («Карт проти Туреччини») [ВП], № 8917/05, Збірник ЄСПЛ 2009 (витяги)
Katritsch v. France («Катріш проти Франції»), № 22575/08, 4 листопада 2010 року
Kemal Coşkun v. Turkey («Кемаль Кошкун проти Туреччини»), № 45028/07, 28 березня 2017 року
Kereselidze v. Georgia («Кереселідзе проти Грузії»), № 39718/09, 28 березня 2019 року
Kerimoğlu v. Türkiye («Керімоглу проти Туреччини»), № 58829/10, 6 грудня 2022 року
Kerman v. Turkey («Керман проти Туреччини»), № 35132/05, 22 листопада 2016 року
Kerr v. the United Kingdom (dec.) («Кер проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 63356/00, 23 вересня 2003 року
Keskin v. the Netherlands («Кескін проти Нідерландів»), № 2205/16, 19 січня 2021 року
Khalifaoui v. France («Халфауї проти Франції»), № 34791/97, Збірник ЄСПЛ 1999-IX
Khan v. the United Kingdom («Хан проти Сполученого Королівства»), № 35394/97, Збірник ЄСПЛ 2000-V
Khlyustov v. Russia («Хлюстов проти Росії»), № 28975/05, 11 липня 2013 року
Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia («Ходорковський та Лебедев проти Росії»), №№ 11082/06 і 13772/05, 25 липня 2013 року
Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no.2) («Ходорковський та Лебедев проти Росії (№ 2)»), №№ 42757/07 та 51111/07, 14 січня 2020 року
Khudobin v. Russia («Худобін проти Росії»), № 59696/00, Збірник ЄСПЛ 2006-XII (витяги)
Khuzhin and Others v. Russia («Хужин та інші проти Росії»), № 13470/02, 23 жовтня 2008 року
Kikabidze v. Georgia («Кікабідзе проти Грузії»), № 57642/12, 16 листопада 2021 року
Kilin v. Russia («Кілін проти Росії»), № 10271/12, 11 травня 2021 року
Klimentyev v. Russia («Кліментев проти Росії»), № 46503/99, 16 листопада 2006 року
Klouvi v. France («Клоуві проти Франції»), № 30754/03, 30 червня 2011 року
Knox v. Italy («Нокс проти Італії»), № 76577/13, 24 січня 2019 року
Kobiashvili v. Georgia («Кобіашвілі проти Грузії»), № 36416/06, 14 березня 2019 року
Kohen and Others v. Turkey («Кохен та інші проти Туреччини»), № 66616/10, 7 червня 2022 року
Kok v. the Netherlands («Кок проти Нідерландів») (ухв.), № 43149/98, 4 липня 2000 року
Kolesnikova v. Russia («Колеснікова проти Росії»), № 45202/14, 2 березня 2021 року
König v. Germany («Кьоніг проти Німеччини»), 28 червня 1978 року, Серія А № 27
Konstas v. Greece («Констас проти Греції»), № 53466/07, 24 травня 2011 року
Kontalexis v. Greece («Конталексис проти Греції»), № 59000/08, 31 травня 2011 року
Kormev v. Bulgaria («Кормев проти Болгарії»), №№ 39014/12, 5 жовтня 2017 року

Krasniki v. the Czech Republic («Красніки проти Чеської Республіки»), № 51277/99, 28 лютого 2006 року
Kremzow v. Austria («Кремзов проти Австрії»), 21 вересня 1993, Серія А № 268-В
Krestovskiy v. Russia («Крестовський проти Росії»), № 14040/03, 28 жовтня 2010 року
Kriegisch v. Germany (dec.) («Крієгіш проти Німеччини») (ухв.), № 21698/06, 23 листопада 2010 року
Kristiansen v. Norway («Крістіансен проти Норвегії»), № 1176/10, 17 грудня 2015 року
Kröcher and Möller v. Switzerland («Крехер і Меллер проти Швейцарії»), № 8463/78, Рішення Комісії від 9 липня 1981 року, Рішення та звіти 26
Krombach v. France («Кромбах проти Франції»), № 29731/96, Збірник ЄСПЛ 2001-II
Kulikowski v. Poland («Куліковські проти Польщі»), № 18353/03, 19 травня 2009 року
Kuopila v. Finland («Куопіла проти Фінляндії»), № 27752/95, 27 квітня 2000 року
Kuzmina and Others v. Russia («Кузміна та інші проти Росії»), №№ 66152/14 та 8 інших, 20 квітня 2021 року
Kyprianou v. Cyprus [GC] («Кіпріану проти Кіпру») [ВП], № 73797/01, Збірник ЄСПЛ 2005-XIII

L.T. v. Ukraine («Л.Т. проти України»), № 13459/15, 6 червня 2024 року
Labergere v. France («Лабержере проти Франції»), № 16846/02, 26 вересня 2006 року
Lacadena Calero v. Spain («Лакадена Калеро проти Іспанії»), № 23002/07, 22 листопада 2011 року
Lagerblom v. Sweden («Лагерблом проти Швеції»), № 26891/95, 14 січня 2003 року
Lagutin and Others v. Russia («Лагутін та інші проти Росії»), №№ 6228/09 і 4 інші, 24 квітня 2014 року
Lähteenmäki v. Estonia («Лехтінмекі проти Естонії»), № 53172/10, 21 червня 2016 року
Lala v. the Netherlands («Лала проти Нідерландів»), 22 вересня 1994 року, Серія А № 297-А
Lalik v. Poland («Лалік проти Польщі»), № 47834/19, 11 травня 2023 року
Lamatic v. Romania («Ламатік проти Румунії»), № 55859/15, 1 грудня 2020 року
Lambin v. Russia («Ламбін проти Росії»), № 12668/08, 21 листопада 2017 року
Larrañaga Arando and Others v. Spain (dec.) («Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії») (ухв.), № 73911/16 і 2 інші, 25 червня 2019 року
Lazu v. the Republic of Moldova («Лазу проти Республіки Молдова»), № 46182/08, 5 липня 2016 року
Lanz v. Austria («Ланц проти Австрії»), № 24430/94, 31 січня 2002 року
Laska and Lika v. Albania («Ласка і Ліка проти Албанії»), №№ 12315/04 і 17605/04, 20 квітня 2010 року
Lauko v. Slovakia («Лауко проти Словаччини»), 2 вересня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-VI
Lavents v. Latvia («Лавентс проти Латвії»), № 58442/00, 28 листопада 2002 року
Layijov v. Azerbaijan («Лаййов проти Азербайджану»), № 22062/07, 10 квітня 2014 року
Leka v. Albania («Лека проти Албанії»), № 60569/09, 5 березня 2024 року
Leas v. Estonia («Леас проти Естонії»), № 59577/08, 6 березня 2012 року
Legillon v. France («Легільон проти Франції»), № 53406/10, 10 січня 2013 року
Lena Atanasova v. Bulgaria («Лена Атанасова проти Болгарії»), № 52009/07, 26 січня 2017 року
Lhermitte v. Belgium [GC] («Лермітт проти Бельгії») [ВП], № 34238/09, 29 листопада 2016 року
Liblik and Others v. Estonia («Ліблік та інші проти Естонії»), №№ 173/15 і 5 інших, 28 травня 2019 року
Lilian Erhan v. the Republic of Moldova («Ліліан Ерхан проти Республіки Молдова»), № 21947/16, 5 липня 2022 року
Lilly France S.A. v. France (dec.) («Ліллі Франс С.А. проти Франції») (ухв.), № 53892/00, 3 грудня 2002 року

Lobarev and Others v. Russia («Лобарев та інші проти Росії»), №№ 10355/09 та 5 інших, 28 січня 2020 року
Lobzhanidze and Peradze v. Georgia («Лобжанідзе і Перадзе проти Грузії»), №№ 21447/11 та 35839/11, 27 лютого 2020 року
Löffler v. Austria («Леффлер проти Австрії»), № 30546/96, 3 жовтня 2000 року
Lucà v. Italy («Люка проти Італії»), № 33354/96, Збірник ЄСПЛ 2001-II
Lučić v. Croatia («Лучич проти Хорватії»), № 5699/11, 27 лютого 2014 року
Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини»), 28 листопада 1978 року, Серія А № 29
Loizides v. Cyprus («Лоїзіде проти Кіпру»), № 31029/15, 5 липня 2022 року
Lundkvist v. Sweden (dec.) («Лундквіст проти Швеції») (ухв.), № 48518/99, Збірник ЄСПЛ 2003-XI
Lutz v. Germany («Лутц проти Німеччини»), 25 серпня 1987 року, Серія А № 123
Lysyuk v. Ukraine («Лисюк проти України»), № 72531/13, 14 жовтня 2021 року

—M—

M v. the Netherlands («М. проти Нідерландів»), № 2156/10, 25 липня 2017 року
M.T.B. v. Turkey («М.Т.Б. проти Туреччини»), № 147081/06, 12 червня 2018 року
Maaouia v. France [GC] («Маауя проти Франції») [ВП], № 39652/98, Збірник ЄСПЛ 2000-X
Maciszewski and Others v. Poland («Мачишевський та інші проти Польщі») (ухв.), №№ 65313/13 та інші, 23 червня 2020 року
Maestri and Others v. Italy («Маестрі та інші проти Італії»), №№ 20903/15 та 3 інших, 8 липня 2021 року
Magee v. the United Kingdom («Маггі проти Сполученого Королівства»), № 28135/95, Збірник ЄСПЛ 2000-VI
Magnitskiy and Others v. Russia («Магніцький та інші проти Росії»), №№ 32631/09 і 53799/12, 27 серпня 2019 року
Makarashvili and Others v. Georgia («Макарашвілі та інші проти Грузії»), №№ 23158/20 та інші, 1 вересня 2022 року
*Makeyan and Others v. Armenia** («Макеян та інші проти Вірменії»), № 46435/09, 5 грудня 2019 року
Makhfi v. France («Махфі проти Франції»), № 59335/00, 19 жовтня 2004 року
Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina [GC] («Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини») [ВП], №№ 2312/08 і 34179/08, Збірник ЄСПЛ 2013
Malige v. France («Малідж проти Франції»), 23 вересня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-VII
Malininas v. Lithuania («Малінінас проти Литви»), № 10071/04, 1 липня 2008 року
Malofeyeva v. Russia («Малофеева проти Росії»), № 36673/04, 30 травня 2013 року
Mamaladze v. Georgia («Мамаладзе проти Грузії»), № 9487/19, 3 листопада 2022 року
Mamatkulov and Askarov v. Turkey [GC] («Маматкулов та Аскарров проти Туреччини») [ВП], №№ 46827/99 і 46951/99, Збірник ЄСПЛ 2005-I
Mamič v. Slovenia (№ 2) («Маміч проти Словенії (№ 2)»), № 75778/01, Збірник ЄСПЛ 2006-X (витяги)
Marčan v. Croatia («Марчан проти Хорватії»), № 40820/12, 10 липня 2014 року
Marcello Viola v. Italy («Марчелло Віола проти Італії»), № 45106/04, ЄСПЛ 2006-XI (витяги)
Marcos Barrios v. Spain («Маркос Баррірос проти Іспанії»), № 17122/07, 21 вересня 2010 року
Maresti v. Croatia («Маресті проти Хорватії»), № 55759/07, 25 червня 2009 року
Marguš v. Croatia [GC] («Маргуш проти Хорватії») [ВП], № 4455/10, Збірник ЄСПЛ 2014
Marilena-Carmen Popa v. Romania («Марілена-Кармен Попа проти Румунії»), № 1814/11, 18 лютого 2020 року
Marinoni v. Italy («Маріноні проти Італії»), № 27801/12, 18 листопада 2021 року

- Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands* («Марпа Зееланд Б.В. і Метал Уелдінг Б.В. проти Нідерландів»), № 46300/99, Збірник ЄСПЛ 2004-Х (витяги)
- Martin v. Estonia* («Мартін проти Естонії»), № 35985/09, 30 травня 2013 року
- Martin v. the United Kingdom* («Мартін проти Сполученого Королівства»), № 40426/98, 24 жовтня 2006 року
- Martínez Agirre and Others v. Spain* (dec.) («Мартінес Агірре та інші проти Іспанії») (ухв.), №№ 75529/16 і 79503/16, 25 червня 2019 року
- Martinie v. France* [GC] («Мартіні проти Франції») [ВП], № 58675/00, Збірник ЄСПЛ 2006-VI
- Matanović v. Croatia* («Матановіч проти Хорватії»), № 2742/12, 4 квітня 2017 року
- Matijašević v. Serbia* («Матіяшевич проти Сербії»), № 23037/04, 19 вересня 2006 року
- Matijašić v. Croatia* («Матіяшіч проти Хорватії») (ухв.), № 38771/15, 8 червня 2021 року
- Matis v. France* (dec.) («Матіс проти Франції») (ухв.), № 43699/13, 6 жовтня 2015 року
- Mattick v. Germany* (dec.) («Меттік проти Німеччини») (ухв.), № 62116/00, Збірник ЄСПЛ 2005-VII
- Mattocchia v. Italy* («Матточча проти Італії»), № 23969/94, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Matyjek v. Poland* («Матієк проти Польщі»), № 38184/03, 24 квітня 2007 року
- Matytsina v. Russia* («Матиціна проти Росії»), № 58428/10, 27 березня 2014 року
- Mariusz Lewandowski v. Poland* («Маріуш Левандовський проти Польщі»), № 66484/09, 3 липня 2012 року
- Mayzit v. Russia* («Майзіт проти Росії»), № 63378/00, 20 січня 2005 року
- McCann and Healy v. Portugal* («МакКан та Хелі проти Португалії»), № 57195/17, 20 вересня 2022 року
- McFarlane v. Ireland* [GC] («МакФарлейн проти Ірландії») [ВП], № 31333/06, 10 вересня 2010 року
- Medenica v. Switzerland* («Меденіца проти Швейцарії»), № 20491/92, Збірник ЄСПЛ 2001-VI
- Meftah and Others v. France* [GC] («Мефтах та інші проти Франції») [ВП], №№ 32911/96 і 2 інші, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
- Mehmet Ali Eser v. Turkey** («Мехмет Алі Есер проти Туреччини»), № 1399/07, 15 жовтня 2019 року
- Mehmet Duman v. Turkey* («Мехмет Думан проти Туреччини»), № 38740/09, 23 жовтня 2018 року
- Mehmet Zeki Çelebi v. Turkey* («Мехмет Зекі Челебі проти Туреччини»), № 27582/07, 28 січня 2020 року
- Mehmet Zeki Doğan v. Türkiye (no. 2)* («Мехмет Зекі Доган проти Туреччини (№ 2)»), № 3324/19, 13 лютого 2024 року
- Melgarejo Martinez de Abellanosa v. Spain* («Мельгарехо Мартінес де Абельяноса проти Іспанії»), № 11200/19, 14 грудня 2021 року
- Melich and Beck v. the Czech Republic* («Меліх і Бек проти Чеської Республіки»), № 35450/04, 24 липня 2008 року
- Melin v. France* («Мелін проти Франції»), 22 червня 1993 року, Серія А № 261-A
- Meng v. Germany* («Менг проти Німеччини»), № 1128/17, 16 лютого 2021 року
- Mergen and Others v. Turkey* («Мерген та інші проти Туреччини»), №№ 44062/09 і 4 інші, 31 травня 2016 року
- Mežnarić v. Croatia* («Межнариц проти Хорватії»), № 71615/01, 15 липня 2005 року
- Micallef v. Malta* [GC] («Мікаллеф проти Мальти») [ВП], № 17056/06, Збірник ЄСПЛ 2009
- Mieg de Boofzheim v. France* (ухв.) («Міг де Боофцхайм проти Франції») (ухв.), № 52938/99, Збірник ЄСПЛ 2002-Х
- Mika v. Sweden* (dec.) («Міка проти Швеції») (ухв.), № 31243/06, 27 січня 2009 року
- Mikhail Mironov v. Russia* («Міхаїл Міронов проти Росії»), № 58138/09, 6 жовтня 2020 року
- Mikhaylova v. Russia* («Михайлова проти Росії»), № 46998/08, 19 листопада 2015 року
- Mikolajová v. Slovakia* («Миколайова проти Словаччини»), № 4479/03, 18 січня 2011 року
- Milachikj v. North Macedonia* («Мілачик проти Північної Македонії»), № 44773/16, 14 жовтня 2021 року
- Milasi v. Italy* («Міласі проти Італії»), 25 червня 1987 року, Серія А № 119

Miliniene v. Lithuania («Мілінене проти Литви»), № 74355/01, 24 червня 2008 року
Miljević v. Croatia («Мільєвіч проти Хорватії»), № 68317/13, 25 червня 2020 року
Miller and Others v. the United Kingdom («Міллер та інші проти Сполученого Королівства»),
№№ 45825/99 і 2 інші, 26 жовтня 2004 року
Miminoshvili v. Russia («Міміношвілі проти Росії»), № 20197/03, 28 червня 2011 року
Minelli v. Switzerland («Мінеллі проти Швейцарії»), 25 березня 1983 року, Серія А № 62
Mircea v. Romania («Міркеа проти Румунії»), № 41250/02, 29 березня 2007 року
Mirčetić v. Croatia («Мірчетіч проти Хорватії»), № 30669/15, 22 квітня 2021 року
Mirilashvili v. Russia («Мірілашвілі проти Росії»), № 6293/04, 11 грудня 2008 року
Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia («Мітров проти колишньої Югославської
Республіки Македонія»), № 45959/09, 2 червня 2016 року
Mityanin and Leonov v. Russia («Мітянін і Леонов проти Росії»), №№ 11436/06 і 22912/06, 7 травня
2019 року
Monedero Angora v. Spain (dec.) («Монедеро Ангора проти Іспанії») (ухв.), № 41138/05, Збірник
ЄСПЛ 2008
Monnell and Morris v. the United Kingdom («Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства»),
2 березня 1987 року; Серія А № 115
Montcornet de Caumont v. France (dec.) («Монкорне де Комон проти Франції») (ухв.), №
59290/00, Збірник ЄСПЛ 2003-VII
Montera v. Italy (dec.) («Монтера проти Італії») (ухв.), № 64713/01, 9 липня 2002 року
Moiseyev v. Russia («Моїсеєв проти Росії»), № 62936/00, 9 жовтня 2008 року
Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2) («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)») [ВП],
№ 19867/12, 11 липня 2017 року
Morice v. France [GC] («Моріс проти Франції») [ВП], № 29369/10, Збірник ЄСПЛ 2015
Moroz v. Ukraine («Мороз проти України»), № 5187/07, 2 березня 2017 року
Moulet v. France (dec.) («Мулле проти Франції») (ухв.), № 27521/04, 13 вересня 2007 року
Mtchedlishvili v. Georgia («Мтchedлїшвілі проти Грузії»), № 894/12, 25 лютого 2021 року
Mucha v. Slovakia («Муха проти Словаччини»), № 63703/19, 25 листопада 2021 року
Müller v. Germany («Мюллер проти Німеччини»), № 54963/08, 27 березня 2014 року
Müller-Hartburg v. Austria («Мюллер-Хартбург проти Австрії»), № 47195/06, 19 лютого 2013 року
Mulosmani v. Albania («Мулосмані проти Албанії»), № 29864/03, 8 жовтня 2013 року
Murtazaliyeva v. Russia [GC] («Муртазалиєва проти Росії») [ВП], № 36658/05, 18 грудня 2018 року
*Mustafa v. Bulgaria** («Мустафа проти Болгарії»), № 1230/17, 28 листопада 2019 року
Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom (dec.) («Мустафа (Абу Хамза) проти Сполученого
Королівства») (ухв.), № 31411/07, 18 січня 2011 року
Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey [GC] («Мустафа Тунч і Феджере Тунч проти Туреччини») [ВП], № 24014/05, 14 квітня 2015 року

—N—

Nadir Yıldırım and Others v. Türkiye («Надір Йлдрім та інші проти Туреччини»), № 39712/16, 28
листопада 2023 року
Nagmetov v. Russia [GC] («Нагметов проти Росії») [ВП], № 35589/08, 30 березня 2017 року
Nakhmanovich v. Russia («Нахманович проти Росії»), № 55669/00, 2 березня 2006 року
Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia («Нацвлшвілі та Тогонідзе проти Грузії»), № 9043/05,
Збірник ЄСПЛ 2014 (витяги)
Natunen v. Finland («Натунен проти Фінляндії»), № 21022/04, 31 березня 2009 року
Navalnyy v. Russia [GC] («Навальний проти Росії») [ВП], №№ 29580/12 і 4 інші, 15 листопада
2018 року
Navalnyy and Gunko v. Russia («Навальний та Гунько проти Росії»), № 75186/12, 10 листопада
2020 року
Navalnyy and Ofitserov v. Russia («Навальний і Офіцеров проти Росії»), №№ 46632/13 і 28671/14,
23 лютого 2016 року

Navone and Others v. Monaco («Навоне і інші проти Монако»), №№ 62880/11 і 2 інші, 24 жовтня 2013 року

Nealon and Hallam v. the United Kingdom («Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 32483/19 та 35049/19, 11 червня 2024 року

Nechay v. Ukraine («Нечай проти України»), № 15360/10, 1 липня 2021 року

Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine («Нечипорук і Йонкало проти України»), № 42310/04, 21 квітня 2011 року

Negulescu v. Romania («Негулеску проти Румунії»), № 11230/12, 16 лютого 2021 року

Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey [GC] («Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини») [ВП], № 13279/05, 20 жовтня 2011 року

Nemtsov v. Russia («Немцов проти Росії»), № 1774/11, 31 липня 2014 року

Nerattini v. Greece («Нераттіні проти Греції»), № 43529/07, 18 грудня 2008 року

Nešťák v. Slovakia («Нешак проти Словаччини»), № 65559/01, 27 лютого 2007 року

Neumeister v. Austria («Неймайстер проти Австрії») 27 червня 1968 року, Серія А № 8

Nevezlin v. Russia («Невзлін проти Росії»), № 26679/08, 18 січня 2022 року

Nicholas v. Cyprus («Ніколас проти Кіпру»), № 63246/10, 9 січня 2018 року

Nicoleta Gheorghe v. Romania («Ніколета Георге проти Румунії»), № 23470/05, 3 квітня 2012 року

Niedermeier v. Germany (dec.) («Нідермайер проти Німеччини») (ухв.), № 37972/05, 3 лютого 2009 року

Nikitin v. Russia («Нікітін проти Росії»), № 50178/99, Збірник ЄСПЛ 2004-VIII

Ninn-Hansen v. Denmark (dec.) («Нінн-Хансен проти Данії») (ухв.), № 28972/75, Збірник ЄСПЛ 1999-V

Niţulescu v. Romania («Ніцулеску проти Румунії»), № 16184/06, 22 вересня 2015 року

Nortier v. the Netherlands («Норт'є проти Нідерландів»), 24 серпня 1993 року, Серія А № 267

Nurmagomedov v. Russia («Нурмагомедов проти Росії»), № 30138/02, 7 червня 2007 року

O. v. Norway («О. проти Норвегії»), № 29327/95, Збірник ЄСПЛ 2003-II

O'Donnell v. the United Kingdom («О'Доннелл проти Сполученого Королівства»), № 16667/10, 7 квітня 2015 року

O'Halloran and Francis v. the United Kingdom [GC] («О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 15809/02 і 25624/02, Збірник ЄСПЛ 2007-VIII

O'Neill v. the United Kingdom (dec.) (О'Нілл проти Сполученого Королівства) (ухв.), № 14541/15, 8 січня 2019 року

ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia («ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії»), № 14902/04, 20 вересня 2011 року

Oberschlick v. Austria (№ 1) («Обершлік проти Австрії (№1)»), 23 травня 1991 року, Серія А № 204

Öcalan v. Turkey [GC] («Оджалан проти Туреччини») [ВП], № 46221/99, Збірник ЄСПЛ 2005-IV

Öcalan v. Turkey (dec.) («Оджалан проти Туреччини») (ухв.), № 5980/07, 6 липня 2010 року

*Oddone and Pecci v. San Marino** («Оддоне і Печчі проти Сан-Марино»), №№ 26581/17 і 31024/17, 17 жовтня 2019 року

Okropiridze v. Georgia («Окроп'їрідзе проти Грузії»), №№ 43627/16 та 71667/16, 7 вересня 2023 року

Oleksandr Volkov v. Ukraine («Олександр Волков проти України»), № 21722/11, Збірник ЄСПЛ 2013

Omar v. France («Омар проти Франції»), 29 липня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-V

Orhan Şahin v. Türkiye («Орхан Шахін проти Туреччини»), № 48309/17, 12 березня 2024 року

Otegi Mondragon and Others v. Spain («Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії»), №№ 4184/15 і 4 інші, 6 листопада 2018 року

Otegi Mondragon and Others v. Spain (dec.) («Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії») (ухв.), № 4184/15, 3 листопада 2015 року

- Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom* («Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства»), № 8139/09, Збірник ЄСПЛ 2012
- Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey* («ТОВ “Озмурат Інсаат Електрик Накліят Темізілік Сан ве Тік” проти Туреччини»), № 48657/06, 28 листопада 2017 року
- Öztürk v. Germany* («Озтюрк проти Німеччини»), 21 лютого 1984 року, Серія А № 73

— P —

- P.G. and J.H. v. the United Kingdom* («П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства»), № 44787/98, Збірник ЄСПЛ 2001-IX
- P.K. v. Finland* (dec.) («П.К. проти Фінляндії») (ухв.), № 37442/97, 9 липня 2002 року
- P.S. v. Germany* («П.С. проти Німеччини»), № 33900/96, 20 грудня 2001 року
- Paci v. Belgium* («Пасі проти Бельгії»), № 45597/09, § 85, 17 квітня 2018 року
- Padin Gestoso v. Spain* (dec.) («Падін Гестосо проти Іспанії») (ухв.), № 39519/98, Збірник ЄСПЛ 1999-II (витяги)
- Padovani v. Italy* («Падовані проти Італії»), 26 лютого 1993 року, Серія А № 257-B
- Paić v. Croatia* («Паїч проти Хорватії»), № 47082/12, 29 березня 2016 року
- Paixão Moreira Sá Fernandes v. Portugal* («Пайшао Морейра Са Фернандес проти Португалії»), № 78108/14, 25 лютого 2020 року
- Pakelli v. Germany* («Пакеллі проти Німеччини»), 25 квітня 1983 року, Серія А № 64
- Paksas v. Lithuania* [GC] («Паксас проти Литви») [ВП], № 34932/04, Збірник ЄСПЛ 2011 (витяги)
- Palchik v. Ukraine* («Пальчик проти України»), № 16980/06, 2 березня 2017 року
- Pandjikidze and Others v. Georgia* («Панджикідзе та інші проти Грузії»), № 30323/02, 27 жовтня 2009 року
- Pandy v. Belgium* («Панді проти Бельгії»), № 13583/02, 21 вересня 2006 року
- Panju v. Belgium (no. 2)* («Панжу проти Бельгії» (№ 2)), № 49072/21, 23 травня 2023 року
- Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 50254/07, 26 лютого 2013 року
- Papon v. France* (dec.) («Папон проти Франції») (ухв.), № 54210/00, Збірник ЄСПЛ 2001-XII
- Papon v. France (no. 2)* («Папон проти Франції (№2)»), № 54210/00, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
- Paraponiaris v. Greece* («Парапоніаріс проти Греції»), № 42132/06, 25 вересня 2008 року
- Parlov-Tkalčić v. Croatia* («Парлов-Ткалчич проти Хорватії»), № 24810/06, 22 грудня 2009 року
- Pasquini v. San Marino (no. 2)* («Паскуїні проти Сан-Маріно (№ 2)»), № 23349/17, 20 жовтня 2020 року
- Pastörs v. Germany** («Пасторс проти Німеччини»), № 55225/14, 3 жовтня 2019 року
- Paulikas v. Lithuania* («Паулікас проти Литви»), № 57435/09, 24 січня 2017 року
- Paunović v. Serbia** («Паунович проти Сербії»), № 54574/07, 3 грудня 2019 року
- Pedersen and Baadsgaard v. Denmark* [GC] («Педерсен і Баадсгаард проти Данії») [ВП], № 49017/99, Збірник ЄСПЛ 2004-XI
- Pélissier and Sassi v. France* [GC] («Пелісьє і Сасі проти Франції») [ВП], № 25444/94, Збірник ЄСПЛ 1999-II
- Pelladoah v. the Netherlands* («Пелладоа проти Нідерландів»), 22 вересня 1994 року, Серія А № 297-B
- Pello v. Estonia* («Пелло проти Естонії»), № 11423/03, 12 квітня 2007 року
- Penev v. Bulgaria* («Пенев проти Болгарії»), 20494/04, 7 січня 2010 року
- Peñafiel Salgado v. Spain* (dec.) («Пеньяфіель Сальгадо проти Іспанії») (ухв.), № 65964/01, 16 квітня 2002 року
- Pereira Cruz and Others v. Portugal* («Перейра Крус та інші проти Португалії»), №№ 56396/12 і 3 інші, 26 червня 2018 року
- Perez v. France* [GC] («Перес проти Франції») [ВП], № 47287/99, Збірник ЄСПЛ 2004-I
- Perna v. Italy* [GC] («Перна проти Італії») [ВП], № 48898/99, Збірник ЄСПЛ 2003-V

- Peša v. Croatia* («Пеша проти Хорватії»), № 40523/08, 8 квітня 2010 року
- Pescador Valero v. Spain* («Пескадор Валеро проти Іспанії»), № 62435/00, Збірник ЄСПЛ 2003-VII
- Peter Armstrong v. the United Kingdom* («Пітер Армстронг проти Сполученого Королівства»), № 65282/09, 9 грудня 2014 року
- Petyo Petkov v. Bulgaria* («Петьо Петков проти Болгарії»), № 32130/03, 7 січня 2010 року
- Pfeifer and Plankl v. Austria* («Пфайфер та Планкл проти Австрії»), 25 лютого 1992 року, Серія А № 227
- Pham Hoang v. France* («Фам Хоанг проти Франції»), 25 вересня 1992 року, Серія А № 243
- Phillips v. the United Kingdom* («Філіпс проти Сполученого Королівства»), № 41087/98, Збірник ЄСПЛ 2001-VII
- Pierre-Bloch v. France* («Пьер-Блох проти Франції»), 21 жовтня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-VI
- Piersack v. Belgium* («Пірсак проти Бельгії»), 1 жовтня 1982 року, Серія А № 53
- Pirozzi v. Belgium* («Піроцці проти Бельгії»), № 21055/11, 17 квітня 2018 року
- Pishchalnikov v. Russia* («Піщальніков проти Росії»), № 7025/04, 24 вересня 2009 року
- Pişkin v. Turkey* («Пішкін проти Туреччини»), № 33399/18, 15 грудня 2020 року
- Planka v. Austria* («Планка проти Австрії»), № 25852/94, Рішення Комісії від 15 травня 1996 року
- Poitrimol v. France* («Поітримол проти Франції»), 23 листопада 1993 року, Серія А № 277-A
- Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 26711/07 і 2 інші, 12 травня 2016 року
- Polufakin and Chernyshev v. Russia* («Полуфакін і Чернишев проти Росії»), № 30997/02, 25 вересня 2008 року
- Polyakh and Others v. Ukraine** («Полях та інші проти України»), №№ 58812/15 і 4 інші, 17 жовтня 2019 року
- Polyakov v. Russia* («Поляков проти Росії»), № 77018/01, 29 січня 2009 року
- Poncelet v. Belgium* («Понселет проти Бельгії»), № 44418/07, 30 березня 2010 року
- Popov v. Russia* («Попов проти Росії»), № 26853/04, 13 липня 2006 року
- Popovici v. Moldova* («Поповічі проти Молдови»), №№ 289/04 і 41194/04, 27 листопада 2007 року
- Poppe v. the Netherlands* («Поппе проти Нідерландів»), № 32271/04, 24 березня 2009 року
- Posokhov v. Russia* («Посохов проти Росії»), № 63486/00, Збірник ЄСПЛ 2003-IV
- Prade v. Germany* («Праде проти Німеччини»), № 7215/10, 3 березня 2016 року
- Prăjină v. Romania* («Преджине проти Румунії»), № 5592/05, 7 січня 2014 року
- Previti v. Italy* (dec.) («Превіті проти Італії») (ухв.), № 45291/06, 8 грудня 2009 року
- Priebke v. Italy* (dec.) («Прібке проти Італії») (ухв.), № 48799/99, 5 квітня 2001 року
- Prina v. Romania* (ухв.) («Пріна проти Румунії») (ухв.), № 37697/13, 8 вересня 2020 року
- Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia* («ТОВ “Продукція Плюс Сторітвено” проти Словенії»), № 47072/15, 23 жовтня 2018 року
- Protopapa v. Turkey* («Протопапа проти Туреччини»), № 16084/90, 24 лютого 2009 року
- Przydział v. Poland* («Пржиджіал проти Польщі»), № 15487/08, 24 травня 2016 року
- Pugžlys v. Poland* («Пугжліс проти Польщі»), № 446/10, 14 червня 2016 року
- Pullar v. the United Kingdom* («Пуллар проти Сполученого Королівства»), 10 червня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-III
- Pullicino v. Malta* (dec.) («Пулічіно проти Мальти») (ухв.), № 45441/99, 15 червня 2000 року
- Putz v. Austria* («Путз проти Австрії»), 22 лютого 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-I

—Q—

Quaranta v. Switzerland («Куаранта проти Швейцарії»), 24 травня 1991 року, Серія А № 205

—R—

- R. v. Belgium* («Р. проти Бельгії»), № 15957/90, Рішення Комісії від 30 березня 1992 року, Рішення та звіти 72
- R. v. the United Kingdom* (dec.) («Р. проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 33506/05, 4 січня 2007 року
- R.B. v. Estonia* («Р.Б. проти Естонії»), № 22597/16, 22 червня 2021 року
- R.D. v. Poland* («Р.Д. проти Польщі»), №№ 29692/96 і 34612/97, 18 грудня 2001 року
- R.S. v. Germany* (dec.) («Р.С. проти Німеччини») (ухв.) (), № 19600/15, 28 березня 2017 року
- Radio France and Others v. France* («Радіо Франції та інші проти Франції»), № 53984/00, Збірник ЄСПЛ 2004-II
- Raimondo v. Italy* («Раймондо проти Італії»), 22 лютого 1994 року, Серія А № 281-A
- Ramanauskas v. Lithuania* [GC] («Раманаускас проти Литви») [ВП], № 74420/01, Збірник ЄСПЛ 2008
- Ramanauskas v. Lithuania (№ 2)* («Раманаускас проти Литви (№ 2)»), № 55146/14, 20 лютого 2018 року
- Ramda v. France* («Рамда проти Франції»), № 78477/11, 19 грудня 2017 року
- Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal* («Рамос Нунес де Карвальо е Са проти Португалії») [ВП], №№ 55391/13 і 2 інші, 6 листопада 2018 року
- Rasmussen v. Poland* («Расмуссен проти Польщі»), № 38886/05, 28 квітня 2009 року
- Ravnsborg v. Sweden* («Равнсборг проти Швеції»), 23 березня 1994 року, Серія А № 283-B
- Raza v. Bulgaria* («Раза проти Болгарії»), № 31465/08, 11 лютого 2010 року
- Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia** («Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії»), №№ 75734/12 і 2 інші, 19 листопада 2019 року
- Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* (dec.) («Партія Добробуту та інші проти Туреччини») (ухв.), №№ 41340/98 і 3 інші, 3 жовтня 2000 року
- Reichman v. France* («Райхман проти Франції»), № 50147/11, 12 липня 2016 року
- Reinhardt and Slimane-Kaid v. France* («Рейнхардт і Сліман-Каїд проти Франції»), 31 березня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-II
- Remli v. France* («Ремлі проти Франції»), 23 квітня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-II
- Repeşco and Repeşcu v. the Republic of Moldova* («Репеско та Репеску проти Республіки Молдова»), № 39272/15, 3 жовтня 2023 року
- Richert v. Poland* («Річерт проти Польщі»), № 54809/07, 25 жовтня 2011 року
- Riepan v. Austria* («Ріпан проти Австрії»), № 35115/97, Збірник ЄСПЛ 2000-XII
- Rigolio v. Italy* («Ріголіо проти Італії»), № 20148/09, 9 березня 2023 року
- Ringeisen v. Austria* («Рінгейзен проти Австрії»), 16 липня 1971 року, Серія А № 13
- Ringvold v. Norway* («Рінгволд проти Норвегії»), № 34964/97, Збірник ЄСПЛ 2003-II
- Roccella v. Italy* («Рочелла проти Італії»), № 44764/16, 15 червня 2023 року
- Rocchia v. France* («Роккья проти Франції»), № 74530/17, 2 лютого 2023 року
- Rodionov v. Russia* («Родіонов проти Росії»), № 9106/09, 11 грудня 2018 року
- Romenskiy v. Russia* («Роменський проти Росії»), № 22875/02, 13 червня 2013 року
- Rook v. Germany* («Рук проти Німеччини»), № 1586/15, 25 липня 2019 року
- Rostomashvili v. Georgia* («Ростомашвілі проти Грузії»), № 13185/07, 8 листопада 2018 року
- Rouille v. France* («Руй проти Франції»), № 50268/99, 6 січня 2004 року
- Rousounidou v. Cyprus* (ухв.) («Русуніду проти Кіпру») (ухв.), № 38744/21, 12 грудня 2023 року
- Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC] («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства») [ВП], № 28901/95, Збірник ЄСПЛ 2000-II
- Rudnichenko v. Ukraine* («Рудніченко проти України»), № 2775/07, 11 липня 2013 року
- Ruiz Torija v. Spain* («Руїс Торіа проти Іспанії»), 9 грудня 1994 року, Серія А № 303-A
- Rupa v. Romania (№ 1)* («Рупа проти Румунії (№ 1)»), № 58478/00, 16 грудня 2008 року
- Rushiti v. Austria* («Рушіті проти Австрії»), № 28389/95, 21 березня 2000 року
- Rusishvili v. Georgia* («Русішвілі проти Грузії»), № 15269/13, 30 червня 2022 року
- Rutkowski and Others v. Poland* («Рутковські та інші проти Польщі»), №№ 72287/10 і 2 інші, 7 липня 2015 року

Rybacki v. Poland («Рибацкі проти Польщі»), № 52479/99, 13 січня 2009 року
Rytikov v. Ukraine («Ритіков проти України»), № 52855/19, 23 травня 2024 року
Rywin v. Poland («Ривін проти Польщі»), №№ 6091/06 і 2 інші, 18 лютого 2016 року

—S—

S. v. Switzerland («С. проти Швейцарії»), 28 листопада 1991 року, Серія А № 220
S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania («S.C. IMH Suceava SRL проти Румунії»), № 24935/04, 29 жовтня 2013 року
S.N. v. Sweden («С.Н. проти Швеції»), № 34209/96, Збірник ЄСПЛ 2002-V
Saadi v. Italy [GC] («Сааді проти Італії») [ВП], № 37201/06, Збірник ЄСПЛ 2008
Saakashvili v. Georgia («Саакашвілі проти Грузії»), №№ 6232/20 та 22394/20, 23 травня 2024 року
Saccoccia v Austria (ухв.) («Саккочча проти Австрії») (ухв.), № 69917/01, 5 липня 2007 року
Sacharuk v. Lithuania («Сахарук проти Литви»), № 39300/18, 23 квітня 2024 року
Sadak and Others v. Turkey (№ 1) («Садак та інші проти Туреччини (№ 1)»), №№ 29900/96 і 3 інші, Збірник ЄСПЛ 2001-VIII
Şahiner v. Turkey («Шахінер проти Туреччини»), № 29279/95, 25 вересня 2001 року
Sainte-Marie v. France («Сент-Марі проти Франції»), 16 грудня 1992 року, Серія А № 253-A
Sakhnovskiy v. Russia [GC] («Сахновський проти Росії») [ВП], № 21272/03, 2 листопада 2010 року
Sakit Zahidov v. Azerbaijan («Сакіт Західов проти Азербайджану»), № 51164/07, 12 листопада 2015 року
Salabiaku v. France («Салабіаку проти Франції»), 7 жовтня 1988 року, Серія А № 141-A
Salduz v. Turkey [GC] («Сальдуз проти Туреччини») [ВП], № 36391/02, Збірник ЄСПЛ 2008
Şaman v. Turkey («Шаман проти Туреччини»), № 35292/05, 5 квітня 2011 року
Sampech v. Italy (dec.) («Сампех проти Італії») (ухв.), № 55546/09, 19 травня 2015 року
Sanader v. Croatia («Санадер проти Хорватії»), № 66408/12, 12 лютого 2015 року
Sancaklı v. Turkey («Санкаклі проти Туреччини»), № 1385/07, 15 травня 2018 року
Sandu v. the Republic of Moldova («Санду проти Республіки Молдова»), № 16463/08, 11 лютого 2014 року
Sapunarescu v. Germany (dec.) («Сапунареску проти Німеччини») (ухв.), № 22007/03, 11 вересня 2006 року
Saric v. Denmark (dec.) («Саріч проти Данії») (ухв.), № 31913/96, 2 лютого 1999 року
Šarkienė v. Lithuania (dec.) («Шаркієне проти Литви») (ухв.), № 51760/10, 27 червня 2017 року
Sassi and Benchellali v. France («Сассі та Бенчеллалі проти Франції»), №№ 10917/15 та 10941/15, 25 листопада 2021 року
Saunders v. the United Kingdom [GC] («Сондерс проти Сполученого Королівства») [ВП], 17 грудня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-VI
Sawoniuk v. the United Kingdom (dec.) («Савонюк проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 63716/00, Збірник ЄСПЛ 2001-VI
Schatschaschwili v. Germany [GC] («Шачашвілі проти Німеччини») [ВП], № 9154/10, Збірник ЄСПЛ 2015
Schenk v. Switzerland («Шенк проти Швейцарії»), 12 липня 1988 року, Серія А № 140
Schmautzer v. Austria («Шмауцер проти Австрії»), 23 жовтня 1995 року, Серія А № 328-A
Schmid-Laffer v. Switzerland («Шмід-Лаффер проти Швейцарії»), № 41269/08, 16 червня 2015 року
Schneider v. France (dec.) («Шнайдер проти Франції») (ухв.), № 49852/06, 30 червня 2009 року
Scholer v. Germany («Шолер проти Німеччини»), № 14212/10, 18 грудня 2014 року
Schwarzenberger v. Germany («Шварценбергер проти Німеччини»), № 75737/01, 10 серпня 2006 року
Sejdovic v. Italy [GC] («Сейдович проти Італії») [ВП], № 56581/00, Збірник ЄСПЛ 2006-II
Sekanina v. Austria («Секаніна проти Австрії»), 25 серпня 1993 року, Серія А № 266-A
Seleznev v. Russia («Селезнев проти Росії»), № 15591/03, 26 червня 2008 року

- Seliwiak v. Poland* («Селівяк проти Польщі»), № 3818/04, 21 липня 2009 року
- Sepil v. Turkey* («Сепіл проти Туреччини»), № 17711/07, 12 листопада 2013 року
- Sequeira v. Portugal* (dec.) («Секвієра проти Португалії») (ухв.), № 73557/01, Збірник ЄСПЛ 2003-VI
- Sergey Afanasyev v. Ukraine* («Сергій Афанасєв проти України»), № 48057/06, 15 листопада 2012 року
- Serrano Contreras v. Spain (no. 2)* («Серрано Контрєрас проти Іспанії (№ 2)»), № 2236/19, 26 жовтня 2021 року
- Seton v. the United Kingdom* («Сетон проти Сполученого Королівства»), № 55287/10, 31 березня 2016 року
- Shabelnik v. Ukraine (no. 2)* («Шабельник проти України (№ 2)»), № 15685/11, 1 червня 2017 року
- Shannon v. the United Kingdom* (dec.) («Шеннон проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 67537/01, Збірник ЄСПЛ 2004-IV
- Shekhov v. Russia* («Шєхов проти Росії»), № 12440/04, 19 червня 2014 року
- Shorazova v. Malta* («Шоразова проти Мальти»), № 51853/19, 3 березня 2022 року
- Shulepova v. Russia* («Шулєпова проти Росії»), № 34449/03, 11 грудня 2008 року
- Shumeyev and Others v. Russia* (dec.) («Шумєєв та інші проти Росії») (ухв.), №№ 29474/07 і 2 інші, 22 вересня 2015 року
- Sibgatullin v. Russia* («Сібгатуллін проти Росії»), № 32165/02, 23 квітня 2009 року
- Sidabras and Diautas v. Lithuania* (dec.) («Сідабрас і Дзяутас проти Литви») (ухв.), №№ 55480/00 і 59330/00, 1 липня 2003 року
- Sievert v. Germany* («Сіверт проти Німєччини»), № 29881/07, 19 липня 2012 року
- Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland* («Сігрідур Елін Сігфусдоттір проти Ісландії»), № 41382/17, 25 лютого 2020 року
- Silickienė v. Lithuania* («Силіцкієне проти Литви»), № 20496/02, 10 квітня 2012 року
- Simeonovi v. Bulgaria* [GC] («Сімеонові проти Болгарії») [ВП], № 21980/04, 12 травня 2017 року
- Simon Price v. the United Kingdom* («Саймон Прайс проти Сполученого Королівства»), № 15602/07, 15 вересня 2016 року
- Şimşek, Andiç and Boğatekin v. Turkey* (dec.) («Шімшек, Андіч та Богатєкін проти Турєччини») (ухв.), № 75845/12 та інші, 17 березня 2020 року
- Sipavičius v. Lithuania* («Сіпавічус проти Литви»), № 49093/99, 21 лютого 2002 року
- Sîrghi v. Romania* («Сиргі проти Румунії»), № 19181/09, 24 травня 2016 року
- Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine* («Ситнєвський та Чайковський проти України»), №№ 48016/06 і 7817/07, 10 листопада 2016 року
- Škaro v. Croatia* («Скаро проти Хорватії»), № 6962/13, 6 грудня 2016 року
- Sklyar v. Russia* («Скляр проти Росії»), № 45498/11, 18 липня 2017 року
- Škoberne v. Slovenia* («Шкоберне проти Словенії»), № 19920/20, 15 лютого 2024 року
- Škrlić v. Croatia* («Шкрль проти Хорватії»), № 21835/06, 11 липня 2019 року
- Ślomka v. Poland* («Сломка проти Польщі»), № 68924/12, 6 грудня 2018 року
- Šmajgl v. Slovenia* («Шмайль проти Словенії»), № 29187/10, 4 жовтня 2016 року
- Snijders v. the Netherlands* («Снайдерс проти Нідєрландів»), № 56440/15, 6 лютого 2024 року
- Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal* («Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., і інші проти Португалії»), №№ 56637/10 і 5 інших, 30 жовтня 2014 року
- Soering v. the United Kingdom* («Соєрінг проти Сполученого Королівства»), 7 липня 1989 року, Серія А № 161
- Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Солаков проти Колишньої Югославської Рєспубліки Македонія»), № 47023/99, Збірник ЄСПЛ 2001-X
- Sofri and Others v. Italy* (dec.) («Софрі та інші проти Італії») (ухв.), № 37235/97, Збірник ЄСПЛ 2003-VIII
- Soytemiz v. Turkey* («Сойтеміз проти Турєччини»), № 57837/09, 27 листопада 2018 року
- Spasov v. Romania* («Спасов проти Румунії»), № 27122/14, 6 грудня 2022 року
- Sperisen v. Switzerland* («Сперісен проти Швейцарії»), № 22060/20, 13 червня 2023 року

Spînu v. Romania («Спіну проти Румунії»), № 32030/02, 29 квітня 2008 року
Sršen v. Croatia (dec.) («Сршен проти Хорватії») (ухв.), № 30305/13, 22 січня 2019 року
Stanford v. the United Kingdom, 23 лютого 1994 року, Серія А № 282-А
Starokadomskiy v. Russia (№ 2) («Стенфорд проти Сполученого Королівства»), № 27455/06, 13 березня 2014 року
Štefančič v. Slovenia («Штефанчіч проти Словенії»), № 18027/05, 25 жовтня 2012 року
Steininger v. Austria («Штайнінгер проти Австрії»), № 21539/07, 17 квітня 2012 року
Stepanyan v. Armenia («Степанян проти Вірменії»), № 45081/04, 27 жовтня 2009 року
Stephens v. Malta (no. 3) («Стефенс проти Мальти (№ 3)»), № 35989/14, 14 січня 2020 року
Stevan Petrović v. Serbia («Стеван Петровіч проти Сербії»), № 6097/16 та 28999/19, 20 квітня 2021 року
Stirmanov v. Russia («Стірманов проти Росії»), № 31816/08, 29 січня 2019 року
Stitic v. Croatia («Стітіч проти Хорватії»), № 29660/03, 8 листопада 2007 року
Stoichkov v. Bulgaria («Стойчков проти Болгарії»), № 9808/02, 24 березня 2005 року
Stojkovic v. France and Belgium («Стойковіч проти Бельгії і Франції»), № 25303/08, 27 жовтня 2011 року
Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia («Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 17995/02, 5 квітня 2007 року
Stow and Gai v. Portugal (dec.) («Стоу і Гай проти Португалії») (ухв.), № 18306/04, 4 жовтня 2005 року
Strassenmeyer v. Germany («Страссенмайер проти Німеччини»), № 57818/18, 2 травня 2023 року
Šubinski v. Slovenia («Шубінські проти Словенії»), № 19611/04, 18 січня 2007 року
Suhadolc v. Slovenia (dec.) («Сухадолк проти Словенії») (ухв.), № 57655/08, 17 травня 2011 року
Suküt v. Turkey (dec.) («Сукут проти Туреччини») (ухв.), № 59773/00, 11 вересня 2007 року
Süleyman v. Turkey («Сулейман проти Туреччини»), № 59453/10, 17 листопада 2020 року
Suslov and Batikyan v. Ukraine («Суслов і Батікян проти України»), №№ 56540/14 та 57252/14, 6 жовтня 2022 року
Sutter v. Switzerland («Саттер проти Швейцарії»), 22 лютого 1984 року, Серія А № 74
Suuripää v. Finland («Сууріпа проти Фінляндії»), № 43151/02, 12 січня 2010 року
Svanidze v. Georgia («Сванідзе проти Грузії»), № 37809/08, 25 липня 2019 року
Svinarenko and Slyadnev v. Russia [GC] («Свінарєнко та Сляднєв проти Росії») [ВП], №№ 32541/08 і 43441/08, Збірник ЄСПЛ 2014 (витяги)
Szabó v. Sweden (dec.) («Сабо проти Швеції») (ухв.), № 28578/03, 27 червня 2006 року

—Т—

T.K. v. Lithuania («Т.К. проти Литви»), № 114000/12, 12 червня 2018 року
Tabaï v. France (dec.) («Табай проти Франції») (ухв.), № 73805/01, 17 лютого 2004 року
Tadić v. Croatia («Тадіч проти Хорватії»), № 25551/18, 28 листопада 2023 року
Talmane v. Latvia («Тальман проти Латвії»), № 47938/07, 13 жовтня 2016 року
Tarău v. Romania («Тарау проти Румунії»), № 3584/02, 24 лютого 2009 року
Tatishvili v. Russia («Татішвілі проти Росії»), № 1509/02, Збірник ЄСПЛ 2007-I
Taxquet v. Belgium [GC] («Такске проти Бельгії») [ВП], № 926/05, Збірник ЄСПЛ 2010
Tchokhonelidze v. Georgia («Чохонелідзе проти Грузії»), № 31536/07, 28 червня 2018 року
Teixeira de Castro v. Portugal («Тейксейра да Кастро проти Португалії»), 9 червня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
Telfner v. Austria («Тельфнер проти Австрії»), № 33501/96, 20 березня 2001 року
Tempel v. the Czech Republic («Темпель проти Чеської Республіки»), № 44151/12, 25 червня 2020 року
Teodor v. Romania («Теодор проти Румунії»), № 46878/06, 4 червня 2013 року
Teslya v. Ukraine («Тєсля проти України»), № 52095/11, 8 жовтня 2020 року
Thiam v. France («Тіам проти Франції»), № 80018/12, 18 жовтня 2018 року

- Thomann v. Switzerland* («Томанн проти Швейцарії»), 10 червня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-III
- Thomas v. the United Kingdom* (dec.) («Томас проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 19354/02, 10 травня 2005 року
- Tierce and Others v. San Marino* («Тірсе і інші проти Сан-Марино»), №№ 24954/94 і 2 інші, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Tikhonov and Khasis v. Russia* («Тіхонов і Хасіс проти Росії»), №№ 12074/12 та 16442/12, 16 лютого 2021 року
- Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain* (dec.) («Тірадо Ортіс і Лозано Мартін проти Іспанії») (ухв.), № 43486/98, Збірник ЄСПЛ 1999-V
- Toeva v. Bulgaria* (dec.) («Тоева проти Болгарії») (ухв.), № 53329/99, 9 вересня 2004 року
- Tolmachev v. Estonia* («Толмачев проти Естонії»), № 73748/13, 9 липня 2015 року
- Tonkov v. Belgium* («Тонков проти Бельгії»), № 41115/14, 8 березня 2022 року
- Topić v. Croatia* («Топіч проти Хорватії»), № 51355/10, 10 жовтня 2013 року
- Tortladze v. Georgia* («Тортладзе проти Грузії»), № 42371/08, 18 березня 2021 року
- Trepashkin v. Russia (no. 2)* («Трепашкін проти Росії (№ 2)»), № 14248/05, 16 грудня 2010 року
- Trofimov v. Russia* («Трофімов проти Росії»), № 1111/02, 4 грудня 2008 року
- Trubić v. Croatia* (dec.) («Трубіч проти Хорватії») (ухв.), № 44887/10, 2 жовтня 2012 року
- Truten v. Ukraine* («Трутень проти України»), № 18041/08, 23 червня 2016 року
- Tsalkitzis v. Greece (No 2)* («Цалкіціс проти Греції (№ 2)»), № 72624/10, 19 жовтня 2017 року
- Tseber v. the Czech Republic* («Цебер проти Чеської Республіки»), № 46203/08, 22 листопада 2012 року
- Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (No 2)* («Ценьо Цонев проти Болгарії (№ 2)»), № 2376/03, 14 січня 2010 року
- Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia* («Цулукідзе та Русулашвілі проти Грузії»)*, №№ 44681/21 та 17256/22, 29 серпня 2024 року
- Tuleya v. Poland* («Тулея проти Польщі»), №№ 21181/19 та 51751/20, 6 липня 2023 року
- Turbylev v. Russia* («Турбілев проти Росії»), № 4722/09, 6 жовтня 2015 року
- Türk v. Turkey* («Тюрк проти Туреччини»), № 22744/07, 5 вересня 2017 року
- Turyev v. Russia* («Турев проти Росії»), № 20758/04, 11 жовтня 2016 року
- Twalib v. Greece* («Тваліб проти Греції»), 9 червня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
- Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom* (dec.) («Тумей, Камерон і Гутрі проти Сполученого Королівства») (ухв.), №№ 67318/09 і 22226/12, 28 травня 2013 року
- Tychko v. Russia* («Тичко проти Росії»), № 56097/07, 11 червня 2015 року

—U—

- Ubach Mertes v. Andorra* (dec.) («Убах Мортес проти Андори») (ухв.), № 46253/99, Збірник ЄСПЛ 2000-V
- Ucak v. the United Kingdom* (dec.) («Учак проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 44234/98, 24 січня 2002 року
- Üçdağ v. Turkey* («Учдаг проти Туреччини»), № 23314/19, 31 серпня 2021 року
- Ugulava v. Georgia (No. 2)* («Угулава проти Грузії (№. 2)»), № 22431/20, 1 лютого 2024 року
- Urazbayev v. Russia** («Уразбаєв проти Росії»), № 13128/06, 8 жовтня 2019 року
- Ürek and Ürek v. Turkey* («Юрек і Юрек проти Туреччини»), № 74845/12, 30 липня 2019 року
- U.Y. v. Türkiye* («Ю.У. проти Туреччини»), № 58073/17, 10 жовтня 2023 року

—V—

- V. v. Finland* («В. проти Фінляндії»), № 40412/98, 24 квітня 2007 року
- V. v. the United Kingdom* [GC] («В. проти Сполученого Королівства») [ВП], № 24888/94, Збірник ЄСПЛ 1999-IX
- Vacher v. France* («Вашер проти Франції»), 17 грудня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-VI
- Valeriy Lopata v. Russia* (Валерій Лопата проти Росії), № 19936/04, 30 жовтня 2012 року
- Vamvakas v. Greece (№ 2)* («Вамвакас проти Греції (№ 2)»), № 2870/11, 9 квітня 2015 року
- Van de Hurk v. the Netherlands* («Ван де Хурк проти Нідерландів»), 19 квітня 1994 року, Серія А № 288
- Van Geyseghem v. Belgium* [GC] («Ван Гейзегем проти Бельгії») [ВП], № 26103/95, Збірник ЄСПЛ 1999-I
- Van Mechelen and Others v. the Netherlands* («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів»), 23 квітня 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-III
- Van Wesenbeeck v. Belgium* («Ван Везенбек проти Бельгії»), №№ 67496/10 і 52936/12, 23 травня 2017 року
- Vanfuli v. Russia* («Ванфулі проти Росії»), № 24885/05, 3 листопада 2011 року
- Vanyan v. Russia* («Ваньян проти Росії»), № 53203/99, 15 грудня 2005 року
- Vardan Martirosyan v. Armenia* («Вардан Мартиросян проти Вірменії»), № 13610/12, 15 червня 2021 року
- Varela Geis v. Spain* («Варела Гейс проти Іспанії»), № 61005/09, 5 березня 2013 року
- Vasenin v. Russia* («Васенін проти Росії»), № 48023/06, 21 червня 2016 року
- Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden* («Västberga Taxi Aktiebolag та Vulic проти Швеції»), № 36985/97, 23 липня 2002 року
- Vaudelle v. France* («Водель проти Франції»), № 35683/97, Збірник ЄСПЛ 2001-I
- Vayıç v. Turkey* («Вайіч проти Туреччини»), № 18078/02, Збірник ЄСПЛ 2006-VIII (витяги)
- V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom* («В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства»), №№ 77587/12 та 74603/12, 16 лютого 2021 року
- Vegotex International S.A. v. Belgium* («Веготекс Інтернешенел С.А. проти Бельгії») [ВП], № 49812/09, 3 листопада 2022 року
- Vera Fernández-Huidobro v. Spain* («Вера Фернандес-Уїдобро проти Іспанії»), № 74181/01, 6 січня 2010 року
- Verhoek v. the Netherlands* (dec.) («Верхоек проти Нідерландів») (ухв.), № 54445/00, 27 січня 2004 року
- Veselov and Others v. Russia* («Веслов і інші проти Росії»), №№ 23200/10 і 2 інші, 11 вересня 2012 року
- Vidal v. Belgium* («Відал проти Бельгії»), 22 квітня 1992 року, Серія А № 235-B
- Vidgen v. the Netherlands* («Віджен проти Нідерландів»), № 29353/06, 10 липня 2012 року
- Vidgen v. the Netherlands* (dec.) («Віджен проти Нідерландів») (ухв.), № 68328/17, 8 січня 2019 року
- Viorel Burzo v. Romania* («Віорел Бурцо проти Румунії»), №№ 75109/01 ф 12639/02, 30 червня 2009 року
- Virgil Dan Vasile v. Romania* («Вірджіл Дан Василе проти Румунії»), № 35517/11, 15 травня 2018 року
- Visser v. the Netherlands* («Віссер проти Нідерландів»), № 26668/95, 14 лютого 2002 року
- Vizgirda v. Slovenia* («Візгірда проти Словенії»), № 59868/08, 28 серпня 2018 року
- Vladimir Romanov v. Russia* («Владімір Романов проти Росії»), № 41461/02, 24 липня 2008 року
- Volkov and Adamskiy v. Russia* («Волков і Адамський проти Росії»), №№ 7614/09 і 30863/10, 26 березня 2015 року
- Vronchenko v. Estonia* («Вронченко проти Естонії»), № 59632/09, 18 липня 2013 року
- Vyacheslav Korchagin v. Russia* («В'ячеслав Корчагін проти Росії»), № 12307/16, 28 серпня 2018 року
- Vyarentsov v. Ukraine* («Веренцов проти України»), № 20372/11, 11 квітня 2013 року

—W—

Wang v. France («Ванг проти Франції»), № 83700/17, 28 квітня 2022 року
W.S. v. Poland («В.С. проти Польщі»), № 21508/02, 19 червня 2007 року
Walchli v. France («Валхлі проти Франції»), № 35787/03, 26 липня 2007 року
Weh v. Austria («Вех проти Австрії»), № 38544/97, 8 квітня 2004 року
Welke and Biatek v. Poland («Велке і Бялек проти Польщі»), № 15924/05, 1 березня 2011 року
Wemhoff v. Germany («Вемхофф проти Німеччини»), 27 червня 1968 року, Серія А № 7
Willems and Gorjon v. Belgium («Віллемс і Горжон проти Бельгії»), №№ 74209/16 та 3 інших, 21 вересня 2021 року
Włoch v. Poland (dec.) («Влох проти Польщі») (ухв.), № 27785/95, 30 березня 2000 року

—X—

X. v. Austria («Х. проти Австрії»), № 6185/73, Рішення Комісії від 29 травня 1975 року, Рішення та звіти 2
X. v. Belgium («Х. проти Бельгії»), № 7628/73, Рішення Комісії від 9 травня 1977 року, Рішення та звіти 9
X v. the Netherlands («Х. проти Нідерландів»), № 72631/17, 27 липня 2021 року
Xenofontos and Others v. Cyprus («Ксенофонтос та інші проти Кіпру»), №№ 68725/16 та інші, 25 жовтня 2022 року
Xhoxhaj v. Albania («Жохжай проти Албанії»), № 15227/19, 9 лютого 2021 року

—Y—

Y v. Norway («Й. проти Норвегії»), № 56568/00, Збірник ЄСПЛ 2003-II (витяги)
Y. v. Slovenia («Й. проти Словенії»), № 41107/10, Збірник ЄСПЛ 2015 (витяги)
Y.B. and Others v. Turkey («Й.Б. та інші проти Туреччини»), №№ 48173/99 і 48319/99, 28 жовтня 2004 року
Yaikov v. Russia («Яіков проти Росії»), № 39317/05, 18 червня 2015 року
Yakuba v. Ukraine («Якуба проти України»), № 1452/09, 12 лютого 2019 року
Yakhymovych v. Ukraine («Яхімович проти України»), № 23476/15, 16 грудня 2021 року
Yam v. the United Kingdom («Ям проти Великобританії»), № 31295/11, 16 січня 2020 року
Yankov and Others v. Bulgaria («Янков та інші проти Болгарії»), № 4570/05, 23 вересня 2010 року
Yaroslav Belousov v. Russia («Ярослав Белоусов проти Росії»), №№ 2653/13 і 60980/14, 4 жовтня 2016 року
Yeğer v. Turkey («Єгер проти Туреччини»), № 4099/12, 7 червня 2022 року
Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye («Юксель Ялчинкая проти Туреччини») [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року

—Z—

Zagaría v. Italy («Загарія проти Італії»), № 58295/00, 27 листопада 2007 року
Zahirović v. Croatia («Захірович проти Хорватії»), № 58590/11, 25 квітня 2013 року
Zana v. Turkey («Зана проти Туреччини»), 25 листопада 1997 року, Збірник рішень та ухвал 1997-VII
Zarouali v. Belgium («Заруалі проти Бельгії»), № 20664/92, Рішення Комісії від 29 червня 1994 року, Рішення та звіти 78

Zayidov v. Azerbaijan (no. 3) («Заїдов проти Азербайджану (№ 3)»), № 60824/08, 19 січня 2023 року

Zdravko Stanev v. Bulgaria («Здравко Станев проти Болгарії»), № 32238/04, 6 листопада 2012 року

Zhang v. Ukraine («Чжан проти України»), № 6970/15, 13 листопада 2018 року

Zhuk v. Ukraine («Жук проти України»), № 45783/05, 21 жовтня 2010 року

Zhupnik v. Ukraine («Жупнік проти України»), № 20792/05, 9 грудня 2010 року

Zličić v. Serbia («Злічіч проти Сербії»), №№ 73313/17 та 20143/19, 26 січня 2021 року

Zirnīte v. Latvia («Зірніте проти Латвії»), № 69019/11, 11 червня 2020 року

Zollmann v. the United Kingdom (dec.) («Золлманн проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 62902/00, Збірник ЄСПЛ 2003-XII

Zoon v. the Netherlands («Зун проти Нідерландів»), № 29202/95, Збірник ЄСПЛ 2000-XII

Zschüschen v. Belgium (dec.) («Шушен проти Бельгії») (ухв.), № 23572/07, 2 травня 2017 року